

Národopisný věstník

ETHNOGRAPHIC JOURNAL | FOUNDED 1906

XLI (83) / 2024 / 2

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Ethnographic Journal

Založen 1906

Ročník XLI (83), 2024, číslo 2

DOI: 10.59618/NV.2024.2.00

Vydavatel / Publisher:

Česká národopisná společnost, z. s. (Czech Ethnological Society)
Národní třída 3, 117 20 Praha, Czech Republic

Národopisný věstník je vědecký recenzovaný časopis vydávaný vrcholným profesním sdružením české etnologie Českou národopisnou společností, z. s., který je zaměřen na studium tradiční lidové kultury středoevropského prostoru, současných kulturních forem vyrůstajících z lidových tradic a témat z oblasti historické etnologie. Národopisný věstník dnes představuje druhý nejdelší vydávaný oborový vědecký časopis české etnologie.

The Národopisný věstník/Ethnographic Journal is a peer-reviewed journal published by the Czech Ethnological Society, top professional association of Czech ethnology; the journal focusses on the study of traditional folk culture in Central Europe, current cultural forms built on folk traditions, and themes from historical ethnology. The Ethnographic Journal is the second longest-running academic journal of Czech ethnology.

Vedoucí redaktor / Editor-in-Chief:

doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE)

Redaktor / Editor:

PhDr. Oto Polouček, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE)

Redakční rada (domácí členové) / Editorial Board (domestic members):

PhDr. Karel Altman, CSc. (Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, Brno, CZE),
PhDr. Helena Beránková (Česká národopisná společnost, Praha, CZE), doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE),
PhDr. Markéta Holubová, Ph.D. (Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, Praha, CZE),
Mgr. Marta Kondrová (Slovácké muzeum, Uherské Hradiště, CZE), PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D. (Karlova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav etnologie, Praha, CZE), Mgr. Markéta Palowská (Muzeum Novojičínska, Nový Jičín, CZE), PhDr. Oto Polouček, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D. (Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta, Katedra antropologie, Plzeň, CZE),
doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (předseda redakční rady; Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE), Mgr. Daniela Záveská (Etnografické oddělení Historického muzea Národního muzea v Praze).

Redakční rada (zahraniční členové) / Editorial Board (international members):

Anna Drożdż, PhD, DLitt (Uniwersytet Śląski, Instytut Nauk o Kulturze, Katowice, POL),
prof. Gero Fischer (Universität Wien, Institut für Slawistik, Wien, AUT), doc. PhDr. Hana Hlášková, CSc. (Slovenská akadémia vied, Ústav etnologie a sociálnej antropológie, Bratislava, SVK),
Małgorzata Michalska, PhD (Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej, Wrocław, POL), Miloš Rašić, MA, (Srpska akademija nauka i umetnosti, Etnografski institut, Beograd, SRB), Dr. Marketa Spiritova (Ludwig-Maximilians Universität München, Fakultät für Kulturwissenschaften, Institut für Empirische Kulturwissenschaft und Europäische Ethnologie, München, DEU).

Periodicita / Frequency: 2x ročně / Biannually

Toto číslo vychází s podporou/ This number is published with the support of:

Rady vědeckých společností České republiky

Registrační číslo MK ČR E 18932

ISSN 1211-8117 (Print), ISSN 2571-0982 (Online)

Národopisný věstník

ETHNOGRAPHIC JOURNAL

XLI (83) / 2024 / 2

Založen 1906

Obsah

Studie

- Martina Pavlicová – Lucie Uhlíková: *Tradice a její konceptuální křižovatky: hudební a taneční folklor v českých zemích jako výzkumná otázka*..... 5
- Alena Křížová: *Obnova krojů v brněnských městských částech* 20
- Mariia Kazmyrchuk: *The Religiousness of Ukrainian Refugees in Slovakia as an Indicator of Their Adaptive Potential to Cultural Integration* 34

Materiály

- Jitka Petřeková: *Od pasekářského hospodářství k muzejní expozici: historický vývoj usedlosti čp. 201 z Velkých Karlovic v kontextu rodinné paměti*..... 57
- Martin Drozda: *Raabizace a její vliv na proměnu vesnické zástavby na Hané. Příklad vesnic Rolsberk a Velký Týnec* 79

Personalia

- Rozloučení se Zdeňkem Tempírem* (Lucie Kubásková) 89
- Ohlédnutí za Marií Brandstetovou* (Daniel Drápala a Lenka Drápalová) 92

*

- Zdravice k životnímu jubileu Viery Sedlákové* (Miroslav Válka) 96
- Pilný, přímý a bez fatalismu. Sedmdesátník Jan Rychlík* (Michal Macháček).... 99
- Blahopřání Romaně Habartové* (Helena Beránková) 105
- Jak ten čas letí... K životnímu jubileu Martiny Pavlicové* (Daniela Stavělová)..... 108

Knihy

- Moravská lidová fajáns 1750–1880 v Moravském zemském muzeu v Brně* (Miloš Melzer)..... 114
- Lidové podmalby na skle ve sbírkách Ostravského muzea* (Šárka Prokešová)..... 118
- Stratené skvosty lemkovskej architektúry* (Lubomír Procházka)..... 122
- Sousedé. Migrace Poláků do Česka a Čechů do Polska po roce 2004* (Grzegorz Studnicki) 124

Tradice a její konceptuální křižovatky: hudební a taneční folklor v českých zemích jako výzkumná otázka

Tradition and Its Conceptual Crossroads: Music and Dance
Folklore in the Czech Lands as a Research Question

Prof. PhDr. Martina Pavlicová, CSc.

Ústav evropské etnologie FF MU, Arna Nováka 1, 602 00 Brno,
CZECH REPUBLIC

pavlicov@phil.muni.cz

ORCID: 0000-0002-4716-8850

PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Veveří 97, 602 00 Brno, CZECH REPUBLIC
uhlikova@eu.cas.cz

ORCID: 0000-0002-7633-8695

Abstract

The study focuses on the changes in the concept of tradition in the context of the study of music and dance folklore in the Czech lands. In the field of ethnology, which focuses its attention not only on the present but also, and very importantly, on society in its historical dimension, tradition is a topic that researchers return to at different times. The text presents reflections on the changing scholarly terrain associated with music and dance folklore, presenting different approaches to its study and shifts in its interpretation. Attention is paid to the evolution of the content of terms such as folklore, folklorism and ethnocultural traditions, the problematic use of E. Hobsbawm's concept of invented tradition in the study of contemporary traditions and in the construction of new traditions referring to traditional folk culture.

Key words

Interpretation of tradition – folklore – folklorism – ethnocultural tradition – invented tradition

Acknowledgement / funding

Studie je výstupem projektu Nemateriální kulturní dědictví: heritizace i žitá každodennost (MUNI/A/1486/2023), realizovaného v rámci programu Specifického výzkumu Ústavem

evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Vznikla také s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076 (Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.).

Problematika tradice se objevuje jako jedna ze stěžejních oblastí studia v řadě humanitních oborů. Pro etnologii, která se zaměřuje nejen na současnost, ale velmi významně také na společnost v její historické dimenzi, představuje tradice výrazné téma, ke kterému se badatelé vrací v různých časových periodách. Důvodem k nově formulovaným teoretickým úvahám jsou většinou poznatky z terénních výzkumů, jež různé tradice a jejich dynamiku ukazují často v jiných modelech a s jinými aspekty jejich existence. Vztahuje se to k folklorním tradicím, které rezonují v odborné oblasti i v rámci široké veřejnosti v českém prostředí (podobně jako v jiných zemích Evropy) od konce 19. století. Jejich studiu byla věnována pozornost řady předcházejících generací v nejrůznějších historických kontextech, z hlediska teoretických etnologických/folkloristických přístupů je to však stále aktuální otázka, jejíž obsah se navíc mění rychleji, než se předpokládá. Právě tomuto problému jsou věnovány následující úvahy o proměnách badatelského terénu spjatému s hudebním a tanečním folklorem, o konceptech jeho studia a posunech v jeho interpretaci.¹

V roce 1997 vyšel v Národním ústavu lidové kultury ve Strážnici první díl slovníku *Od folkloru k folklorismu*.² V českém badatelském prostředí se poprvé v širokém záběru historickém i soudobém etabloval terén lidových tradic v jejich tzv. druhé existenci.³ Jako jistou reminiscenci tehdejších úvah můžeme připomenout rozhovor s etnologem Richardem Jeřábekem (publikovaný v roce 1991), který stál u zrodu myšlenky vytvořit takto zaměřenou slovníkovou příručku, ale do jeho vědecké akribie se stále vkrádala nejistota v uvažování o dané problematice.⁴ Přes jeho kritiku zneužívání folkloru a lidové kultury ve prospěch politických cílů,⁵ což bylo nejen v etnologických kruzích neuralgickým bodem

1 Studie je založena na dlouholetém terénním výzkumu autorek a na teoretických úvahách o folkloru, folklorismu, etnokulturních tradicích a kulturním dědictví.

2 PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997.

3 Srov. WIORA, Walter: Der Untergang des Volkslieds und sein zweites Dasein. In: Wiora, Walter (ed.): *Das Volkslied heute*. Kassel-Basel: Bärenreiter-Verlag, 1959, s. 9–25. Wiora rozlišuje tzv. pravou/vlastní lidovou píseň, která má prvotní život (*Leben*). Druhá, sekundární existence lidové písně už není „životem“ písně, nýbrž jejím „bytím“ (*Dasein*). V určitých případech může ale zase nabýt vlastnosti skutečného života. Na Wioru navázal další německý muzikolog Felix Hoerbürger, který do folkloristického diskurzu zavádí pojmy první a druhé existence lidového tance, lidové písně a lidové hudby. Srov. HOERBURGER, Felix: Folk Dance Survey. *International Folk Music Journal* 17, 1965, s. 7–8; týž: Once Again: On the Concept of “Folk Dance”. *Journal of the International Folk Music Council* 20, 1968, s. 30–32 <https://doi.org/10.2307/836068>

4 HOLÝ, Dušan – JEŘÁBEK, Richard: Od folklóru k folklorismu. (O připravovaném slovníku folklorního hnutí v českých zemích). *Národopisná revue* 1, 1991, č. 1, s. 38–40.

5 Viz např. JEŘÁBEK, Richard: Člověk a tradice. *Národopisná revue* 1990, s. 1–4.

ve vztahu k nakládání s lidovými tradicemi, však nakonec převážil neutrální odborný pohled: „Zcela konkrétním přínosem slovníku by mělo být shromáždění velkého množství spolehlivých informací o lidech, kteří svou dobrovolnou nebo nakonec i profesionální činností v posledních sto letech ovlivňovali život a fungování folklóru v českých zemích. Ve slovníku se ocitnou bez ohledu na to, zda bylo jejich působení veskrze kladné, či zda bylo poznamenáno negativními rysy, jednou baráčnictvím, jindy zase revolucionářským fanfarónstvím. Mám za to, že pro podchycení faktografie nastal nejvyšší čas, mnozí z těch, kdož hnutí folklorismu pomáhali na svět, mizejí rychle z paměti, takže už dnes se o nich budou obtížně získávat relevantní údaje.“⁶

Konečný obsah i podoba slovníku (druhý díl vyšel v roce 2000⁷) se v diskusích ještě několik let vyvíjel, lze však konstatovat, že jeho vytvořením se koncept folklorismu stal plnohodnotnou součástí českých folkloristických, resp. etnologických výzkumů. Postupné propojení české etnologie se zahraničním badatelským prostředím ukázalo, že obdobné úvahy, jež navazovaly na známé koncepty německých vědců z 60. let 20. století,⁸ se rozvíjely napříč mezinárodním vědeckým spektrem.⁹ Definování folklorismu jako předmětu výzkumu, který se zabývá existencí lidových tradic mimo jejich původní prostředí, však nemohlo být statické, neboť i projevy folklorismu byly a jsou přenášeny konkrétními nositeli a šířeny jak přímým kontaktem, tak mediálními nástroji. Podobně jako u tradičního folklóru jsou projevy folklorismu součástí řetězce příležitost – interpret – projev – varianta,¹⁰ i když nutno podotknout, že o variantách v rámci folklorismu (např. u nacvičených prezentací folklorních souborů) musíme uvažovat v jiných souvislostech.

Se stále větším časovým odstupem od původní existence lidových tradic, synkreticky fungujících ve vymezených sociálních strukturách, a také s vyvíjejícím

6 HOLÝ, Dušan – JEŘÁBEK, Richard: Od folklóru k folklorismu, c. d., s. 40.

7 VONDRUŠKOVÁ, Alena (ed.): *Od folklóru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí v Čechách*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2000.

8 MOSER, Hans: Vom Folklorismus in unserer Zeit. *Zeitschrift für Volkskunde* 58, 1962, č. 2, s. 177–209; týž: Der Folklorismus als Forschungsproblem der Volkskunde. *Hessische Blätter für Volkskunde* 55, 1964, s. 9–57; BAUSINGER, Hermann: Folklorismus in Europa. Eine Umfrage. *Zeitschrift für Volkskunde* 65, 1969, č. 1, s. 1–8; týž: „Folklorismus“ jako mezinárodní jev. *Národopisné aktuality* 7, 1970, č. 3–4, s. 217–222.

9 V českém kontextu viz zejména HOLÝ, Dušan – SIROVÁTKA, Oldřich: Od folklóru a folklorismu. Terminologická rozprava na 14. etnomuzikologickém semináři ve Strážnici (19.–21. 11. 1984). *Národopisné aktuality* 22, 1985, č. 2, s. 73–84. Jde o jeden z prvních českých odborných textů na toto téma, který uváděl danou problematiku do zorného pole domácích badatelů.

10 LEŠČÁK, Milan – SIROVÁTKA, Oldřich: *Folklór a folkloristika. (O ľudovej slovesnosti)*. Bratislava: Smena, 1982, s. 26–29.

se folklorním hnutím¹¹ a s jeho stále stylizovanější scénickou prezentací i postupně se proměňujícími sociálními funkcemi¹² se linie folklor – folklorismus začala stále více štěpit. Již nešlo o přímé návaznosti na tradiční folklorní projevy, jejich interpretaci v jiném prostředí či v tzv. druhé existenci (byť nezapomínejme na to, že i samotný termín folklorismus prošel od počátků svého používání jistým vývojem, než získal neutrální zabarvení), ale o mnohem širší spektrum projevů, které bylo nově propojeno termínem etnokulturní tradice jako specifikace tradice v širokém smyslu kultury i etnicity, jež nám poskytuje zastřešující označení pro jevy, procesy i konkrétní kulturní statky svázané s lidovou kulturou (ale nejen s ní).¹³

Ukázalo se, že pojem folklorismus, který byl jako aktuální přebírán do české etnologické terminologie na přelomu 70. a 80. let 20. století a jistým způsobem kodifikován jako oficiální badatelský terén ve výše zmíněné slovníkové příručce, už v desetiletí následujícím po jejím vydání přestával pro projevy vyvíjejícího se terénu dostačovat. S dalším časovým odstupem si však stejnou otázku kláde znovu: odpovídá obsah etnokulturních tradic, tak jak byl definován jako širší kategorie než folklorismus, současné situaci? Neocítáme se na další křižovatce, kdy je potřeba opět vyhodnotit dosavadní vývoj předmětu výzkumu, tedy tradice a všeho, co se z ní ve vztahu k folkloru a obecně lidové kultuře odvíjí?

Z hlediska transdisciplinárního průřezu různými definicemi¹⁴ tradici chápeme jako mechanismus přenosu informací, jako prostředky samotné tradice či jako označení části kultury v jistém protikladu ke kultuře moderní společnosti.¹⁵

11 Termínem folklorní hnutí je označována institucionalizovaná platforma zaměřená na udržování a prezentaci vybraných projevů lidové kultury (zejména hudebně-tanečního folkloru a lidového oděvu) na jevišti. Skutečným hnutím byla tato platforma především v letech 1948–1989, kdy vznikly desítky folklorních kolektivů, folklorních festivalů a institucí zaměřených hlavně na scénickou prezentaci hudebně-tanečního folkloru. V současné době jde o pestrou síť s různou mírou vazeb i institucionalizace, kterou ve své podstatě nelze nazvat hnutím, neboť motivace a cíle jednotlivců i kolektivů jsou velmi různorodé (udržování lokální tradice, jevištní prezentace, komerce, pohybová aktivita směřující k udržování fyzické kondice, sociální kontakt spojený se zábavou ad.). K tomu srov. PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Folklorní soubory jako výrazný činitel etnokulturních procesů: úcta k tradici i naplňování sociálních a osobních potřeb. In: Tonciová, Marta (ed.): *Vývojové proměny etnokulturní tradice*. Brno: EÚ AV ČR, 2008, s. 25–36. Termín folklorní hnutí pro označení celého širokého spektra používá současná česká (a slovenská) etnologie s vědomím jeho nepřesnosti z důvodu nedostatku vhodnějšího pojmu a také jeho zaužívanosti a srozumitelnosti.

12 Folklorní soubory a skupiny se často podílely a podílejí na udržování místních obyčejových tradic, lokálního tanečního a písňového folklorního repertoáru, lidového oděvu, na generační transmisi projevů lidové kultury, zároveň se prezentují i pódiovým repertoárem s různou mírou stylizace folklorního materiálu i lidového oděvu a také různé umělecké úrovně. K tomu nejnověji srov. zejm. STAVĚLOVÁ, Daniela et al.: *Tiha a beztíže folkloru. Folklorní hnutí druhé poloviny 20. století v českých zemích*. Praha: Academia, 2021.

13 Srov. PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Folklor, folklorismus a etnokulturní tradice. Příspěvek k terminologické diskusi. In: Blahůšek, Jan – Jančář, Josef (eds.): *Etnologie – současnost a terminologické otázky*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2008, s. 53.

14 KANDERT, Josef: Poznámky k výzkumu a chápání „tradice“. *Český lid* 85, 1999, č. 3, s. 197–214.

15 PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Folklor, folklorismus a etnokulturní tradice, c. d., s. 52–53.

Etnologii zajímá tento aspekt mj. právě ve vztahu k lidové kultuře a je náplní řady výzkumů nejen v českých, ale i mezinárodních kontextech. Tradiční lidová kultura je fenomén, který byl zejména v evropském prostředí vymezen jako každodenní život venkovských (selských) lidových vrstev s projevy ve všech sférách života – duchovních, sociálních a materiálních.¹⁶ O tradiční lidové kultuře, jejím studiu, o společenských souvislostech i o funkcích lidové kultury v politických diskurzích bylo již napsáno hodně, ale s ohledem na vývoj dané problematiky je to téma stále aktuální a nic na tom nemění fakt, že tradiční lidová kultura jako synkreticky fungující fenomén je již uzavřena. Neuzavřenou linií je však zmíněná tradice. Ve vztahu k folkloru, resp. lidové kultuře, může být v určitých momentech kontinuální, ale dnes hovoříme také o tradici přerušené, obnovené či nově vymyšlené – zde může být vztah k tradiční lidové kultuře už jen pomyslný, ovšem mechanismus tradice přenáší i nové projevy, často jen formálně spjaté s lidovou kulturou.

Americký folklorista Henry Glassie (nar. 1941) ve své studii o tradici z roku 1995 mj. uvažuje o folkloru a jeho podstatě. Uvádí, že „*tradice zastihuje snahu definovat folklor*“.¹⁷ Přes peripetie dalších úvah o definicích folkloru dochází k závěru, že pro badatele je důležité se soustředit na výzkum malých skupin (nikoli podle velikosti, ale podle zvykového chování) jako současných „*tradičních společností*“, na jejich komunikaci a vést svůj pohled zevnitř ven, „*z místa, kde lidé mají sílu řídit své vlastní životy až po prostor, kde se tato schopnost vytrácí*“.¹⁸ Přiznává i význam tradice, o níž se v předcházející generaci folkloristů vedly spory – s jistou nadsázkou hovoří o jiném významném americkém badateli Danu Ben-Amosovi (1934–2023), který ve své studii z počátku 70. let 20. století tradici z definice folkloru vyloučil, ale jak se ukázalo později, z oboru ji „*nevyhnal*“. Přesto Henry Glassie dodává: „*Posláním disciplíny je vyvažování a narušování lineárního příběhu [...] prostřednictvím pozornosti věnované skutečným lidem [...] – kteří pracují s ohledem na svou omezenou schopnost konstruovat budoucnost.*“¹⁹

Teoretické úvahy amerických folkloristů se tak prolínají s myšlenkami, které zrály ve stejném období v evropském prostředí. Folklorismus se sice ke své pozici regulérního badatelského konceptu musel postupně propracovat (viz např. známá studie Hermanna Bausingera *Zur Kritik der Folklorismuskritik*),²⁰ ale jeho

16 K tomu viz např. VAJDA, András: Tradition, Heritage, Value: The Changing Contexts of the Use of Tradition. In: Töhötöm Szabó, Árpád – Szikszai, Mária (eds.): *Cultural Heritage and Cultural Politics in Minority Conditions*. Cluj-Napoca – Aarhus: Kriza János Ethnographic Society – Intervention Press, 2018, s. 113–144.

17 GLASSIE, Henry: Tradition. *The Journal of American Folklore* 108, 1995, č. 430, s. 401. (Všechny překlady z angličtiny autorky článku).

18 Tamtéž.

19 Tamtéž.

20 Viz např. BAUSINGER, Hermann: Zur Kritik der Folklorismuskritik. In: Bausinger, Hermann (ed.): *Populus Revisus*. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 1966, s. 61–75.

princiální momenty byly srovnatelné: na jedné straně byla kontinuita s projevem folkloru či obecně lidové kultury, jež byly tradicí přenášeny i do moderní společnosti, na druhé straně vznikla řada projevů a aktivit, které z folkloru vycházely, inspirovaly se, anebo v nich jen bylo možno nalézt principy, které fungovaly v tradičním folkloru, či folklorní projev (v širším pohledu lidovou kulturu) pouze připomínaly. Právě v těchto souvislostech se pro označení mnohých „nepůvodních“ projevů záhy rozšířil v etnologii pojem ‚invented tradition‘, což usnadňovalo klasifikaci kulturních projevů ve zkoumaném terénu. Jeho používání nicméně bylo a dodnes je (nejen) v české etnologii velmi vágní a mnohdy vlastně nekorresponduje s tím, jak ho používal a promýšlel jeho autor, anglický historik Eric Hobsbawm.²¹ Ten si především kladl otázky týkající se ritualizačních procesů a s tím spojené konstrukce tradice. Jak upozornil např. Paul Post, Hobsbawm „zkoumá kulturní konstrukci dějin a nezabývá se demaskováním vymyšlené minulosti nebo obnažováním manipulací, ale výzkumem konstrukce vytváření nebo inovace tradic.“²² Post se dále přimlouvá za nahrazení termínu ‚vynalézání‘ (invention) neutrálnějšími pojmy, jako jsou ‚konstruování‘ (construction) či ‚vytváření‘ (creation), které sám Hobsbawm v této souvislosti opakovaně rovněž používal vedle termínu ‚inovace‘ (innovation).²³ Nepochopení Hobsbawmova přístupu, resp. jeho způsobu přemýšlení o tradicích nás při interpretaci jednotlivých jevů a projevů může přivádět na scestí hledání tzv. pravé a nepravé tradice, originálu/původní verze nebo falsa.²⁴

V centru výzkumu jakékoli transmise folklorních projevů vždy stojí jejich nositel. Podstatné však je, jak již bylo řečeno výše, jak je folklor definován. Milan Leščák a Oldřich Sirovátka v knize *Folklór a folkloristika* z roku 1982 píší, že folklor je součástí širšího systému kultury, kterou označujeme jako lidovou kulturu nebo tradiční lidovou kulturu.²⁵ Zároveň však konstatují, že „definovat staticky, co je folklór, znamená dopustit se určité jednostrannosti“.²⁶ Přiklání se spíše k vytváření pracovních či operativních definicí, které se věnují jednotlivým etapám folklorní tradice, k výzkumu funkcí folkloru ve společnosti

21 HOBBSAWM, Eric: Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 1–14.

22 POST, Paul: Rituals and the Function of the Past. Rereading Eric Hobsbawm. *Journal of Ritual Studies* 10, 1996, č. 2, s. 92.

23 Tamtéž, s. 91.

24 Úvahy o vynalezené tradici lze v českém odborném prostředí nalézt většinou při studiu konkrétních kulturních projevů, např. JIRKOVÁ, Eva – ULRYCHOVÁ, Marta: Vánoce jako vynalezená tradice či ambivalentní rituál? *Národopisná revue* 16, 2006, č. 4, s. 228–233; MIKSCHEOVÁ, Kristýna: *Současná podoba pálení čarodějnic: vynalezená tradice*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, 2014; PROCHÁZKOVÁ, Alžběta: *Fenomén „zámků lásky“ na území Prahy jako vynalezená tradice*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, 2021.

25 LEŠČÁK, Milan – SIROVÁTKA, Oldřich: *Folklór a folkloristika*, c. d., s. 11.

26 Tamtéž, s. 20.

a dalším souvislostem.²⁷ Na příkladech slovesného folkloru, kterému je práce zmiňovaných autorů především věnována, je pak zřetelně ukázáno, jak široké je rozpětí badatelského pole, kam spadají orálně šířené formy tradičního folkloru, kronikářské prameny, městská píseň, kuplety a šlágry, ale i prezentace folkloru v médiích či folklorismus. Jak lze vidět, folkloristé již před čtyřiceti lety pracovali s obsahem termínu folklor v širokém vymezení, zdůrazňovali jeho dynamiku, a zejména akcentovali nositele folklorních projevů a jejich kontext. V mladším kompendiu *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (2007) je naopak definice folkloru, přes naznačení nejrůznějších vývojových a teoretických souvislostí, úžeji vztahována k lidové kultuře a k odlišení od kultury umělecké.²⁸ Je evidentní, že definice se vzhledem k různorodému žánrovému rozpětí folkloru nehledá lehce a že sjednocujícím momentem, bez ohledu na historické, sociální a obecně kulturní kontexty, zůstávají především nositel, transmise a tradice. Lze obecně konstatovat, že folklor jsou osobité, formálně a obsahově často vyhraněné hudební, slovesné, taneční a dramatické projevy závislé na tradování a kolektivní normě dané society. Folklor se tedy nemusí vztahovat pouze ke kategorii „lidu“ jako především venkovského zemědělského obyvatelstva, tak jak u nás s tímto pojmem poněkud stereotypně nakládala starší folkloristika determinovaná konsekvencemi národního hnutí. Přitom už na konci 19. století anglický folklorista Joseph Jacobs (1854–1916) konstatoval, že (1) folklor je neustále aktualizován a vynalézán, proto zahrnuje inovace, a tedy i individuální iniciativu; (2) folklor je tradici sdílející skupina, která může být z jakékoli společenské vrstvy; (3) tradice není soubor znalostí, ale proces chápaný sledováním prostorových a psychologických zákonitostí.²⁹

Pro české prostředí však bylo signifikantní, že v něm převažovalo studium folkloru převážně zemědělského venkova a šlo tak ruku v ruce s širším zájmem badatelů o venkovskou kulturu, resp. o ty její části, které byly vnímány jako cenné a zároveň ohrožené zánikem. Sběratelé se sice postupně přestali vyhýbat městskému prostředí, a zejména v hudební oblasti se věnovali i projevům, které měly původ jinde než na venkově, ale hlubší studium se začalo tímto směrem orientovat až v meziválečném období (jmenujme především Bedřicha Václavka a Roberta Smetanu v oblasti etnomuzikologie). Paradoxně se posléze protulo s nástupem komunistického režimu a výraznou ideologizací jak samotné disciplíny, tak předmětu jejího studia. Politický akcent na studium kultury města a proletariátu (továrních dělníků a horníků) přinutil tehdejší československé folkloristy a etnografy k rozšíření předmětu svého zájmu, a to v době, kdy

27 Tamtéž, s. 20.

28 TYLLNER, Lubomír: Folklor. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. sv. Věcná část. A–N. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 219–220.

29 JACOBS, Joseph: *The Folk. Folk-Lore* 1, 1893, s. 237.

i západní věda začala naplňovat otevřené myšlenky předválečného konceptu evropské etnologie – odborné impulzy a společenské kontexty byly ovšem zcela rozdílné. Legitimizace proletářských tradic však byla propojena také s revizí lidových tradic – byly stanoveny ideologické rámce náhledu na tradiční lidovou kulturu s rozlišováním tzv. tradic pokrokových a ušlechtilých a tradic zpátečnických a byl vznesen požadavek na vytváření nové „lidové“ tradice reagující na aktuální vývoj ve společnosti.

Vrátíme-li se k folkloru jako fenoménu neoddtělitelně spjatému s tradicí, pak vidíme, že v průběhu 20. století došlo v české (československé) vědě k posunům v náhledech na studium folklorní transmise, a to od akcentování ústního šíření po studium šíření folklorních projevů všemi způsoby – tedy od ústního podání přes nejrůznější masová média. S tím souvisel posun od studia „starobylých“ projevů k projevům soudobým, které byly vnímány v propojení s lidovou tradicí, ať už její podstata byla jakákoliv – tedy k projevům, které dnes zařazujeme do oblasti etnokulturních tradic. A právě zde se otvírá otázka, jež byla nastolena v úvodu našeho textu a která se dotýká současného obsahu tohoto termínu, předmětu folkloristických, resp. etnologických výzkumů a rovněž jejich analýzy a interpretace.

V našich úvahách a poznacích z terénu se zaměřujeme na hudební a taneční folklor, resp. na jeho prezentaci v různých společenských souvislostech a na jeho vnímání širokou veřejností. V emickém kontextu jsou všechny projevy označovány termínem folklor, byť v odborném diskurzu byla – a mnohdy dodnes je – odlišována již zmíněná tzv. první a druhá existence folklorních projevů. Méně je již pracováno s tzv. třetí existencí folklorních projevů, tedy zlidověním konkrétní podoby projevu, jež byla zafixována v jeho druhé existenci. Tu lze doložit nejen desítkami lidových písní, které dnes můžeme zachytit v nových variantách textových i nápěvových,³⁰ ale také řadou lidových tanců interpretovaných účastníky lokálních festivit typu hodů, masopustu/fašanků či krojových plesů. U jejich nositelů je patrné vědomé užívání těchto projevů s odkazem na jejich předchozí existenci, často s velmi romantizujícími představami,³¹ které hrají důležitou roli v procesu heritizace. Ethnochoreolog Andriy Nahachewsky navrhl

30 Důkazem jsou na jižní a jihovýchodní Moravě neustále vznikající nové (zejména textové) varianty lidových písní zapsaných u tzv. lidových nositelů a otištěných v řadě písňových edic, ale i varianty písní vytvořených autory působícími v oblasti folklorního hnutí a písíciemi buď z vnitřní potřeby, nebo pro potřeby konkrétního folklorního kolektivu, anebo kombinujících obě motivace (na Slovácku např. Fanoš Mikulecký, Jaroslav Smutný, Jiří Petrů). Více viz např. UHLÍKOVÁ, Lucie: Revitalising and Innovating Tradition: The Individual Motivations behind New Songs in the Slovácko Region. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 65, 2017, č. 2, s. 289–303.

31 PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Romantický obraz lidové kultury jako základ novodobého folklorismu. *Folia ethnographica* 45, 2011, č. 1, s. 3–16.

v této souvislosti pojem *reflectiveness*³² – tedy určitá vědomá míra dodržování formálně-obsahových prvků.

Ačkoli výše uvedená distinkce první, druhé či třetí existence folklorních projevů má své opodstatnění, za nosnější by bylo v současnosti možné považovat vydělení dvou odlišných kategorií, které jsou v odborném diskurzu označovány jako participiční a prezentační způsob interpretace. Tento koncept dvou protikladných pojmů vznikl v oblasti muzikologie: zejména němečtí badatelé stavěli do protikladu funkční hudbu (*Gebrauchsmusik* nebo *Umgangsmusik*) a prezentační hudbu (*Darbietungsmusik*).³³ V souvislosti s tancem se toto dělení používalo spíše neoficiálně, než je v polovině 90. let 20. století rozpracoval zmíněný kanadský etnochoreolog s ukrajinskými kořeny Andriy Nahachewsky ve studii *Participatory and Presentational Dance as Ethnochoreological Categories*.³⁴ Tuto teoretickou opozici dvou způsobů interpretace poté významně zpopularizoval americký etnomuzikolog Thomas Turino v práci *Music as Social Life: The Politics of Participation*.³⁵ Základním kritériem pro odlišení obou kategorií nejen v oblasti hudby, ale i tance je publikum, respektive zda hudební či taneční produkce probíhá před ním, anebo bez něj. Koncept poté rozvedla na konkrétních příkladech celá řada etnomuzikologů a etnochoreologů, kteří sledovali, jak se hudební či taneční produkce liší právě v závislosti na konkrétní příležitosti.

Pokud jde o performanci, při studiu tzv. folklorních tradic v domácím terénu máme dnes před sebou směsici nejrůznějších projevů v několika kategoriích:

- 1) folklorní soubory zpracovávající především archaičtější a esteticky „hodnotnější“ folklorní projevy (v případě tance, ale i hudby jde mnohdy o rekonstruované či díky invenci různých osobností vytvořené útvary a interpretační normy);
- 2) pěvecké sbory (ale také dechové hudby) prezentující vedle lidových písní zachycených v ústní tradici rovněž autorskou historizující ohlasovou tvorbu i aktuálně skládané písně reflektující každodenní život daného lokálního společenství či přímo konkrétního kolektivu;
- 3) poloformální i zcela neformální skupiny nositelů tradice v té podobě, v jaké se v dané lokalitě dochovala do současnosti bez zásadního vlivu folklorního hnutí či odborníků (konkrétním příkladem mohou být hodové chasy, kde

32 NAHACHEWSKY, Andriy: Once Again. On the Concept of “Second Existence Folk Dance”. *Yearbook for Traditional Music* 33, 2001, s. 17–28.

33 BESSELER, Heinrich: Umgangsmusik und Darbietungsmusik im 16. Jahrhundert. *Archiv für Musikwissenschaft* 16, 1959, s. 21–43.

34 NAHACHEWSKY, Andriy: Participatory and Presentational Dance as Ethnochoreological Categories. *Dance Research Journal* 27, 1995, č. 1, s. 1–15.

35 TURINO, Thomas: *Music as Social Life. The Politics of Participation*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 2008.

intenzita vnějších vlivů je velmi rozmanitá, ovšem ani zde nelze v některých případech vyloučit zcela novou tradici).³⁶

Zmíněné kategorie nežijí bez sociálního kontextu, vzájemné komunikace, a tím i ovlivňování, ve všech je zároveň patrná významná role výrazných jednotlivců určujících vývoj procesů jako jsou transmise, uchovávaní, transformace, estetizace i tzv. vyjednávání autenticity.³⁷ Specifická je ovšem jejich úloha a postavení v regionech s dožívajícími rezidui lidové tradice a silným regionálním patriotismem části obyvatelstva. Zde stále dochází k určité korekci ze strany členů jednotlivých společenství, resp. funguje zde sociální kontrola, tak jak ji popsal etnologové zabývající se kulturou tradičního venkova.³⁸ V mnoha případech se však v této korekci vychází nikoli z tradice lidové kultury, ale již z tradice folklorního hnutí.³⁹

Citovaná slova Henryho Glassieho o „narušování lineárního příběhu“ nabádají etnology k tomu, aby pro ně hlavním kritériem pro studium v terénu nebyly jen tradiční folklorní projevy, ale především ty, jež jsou živou součástí každodennosti v různých sociálních skupinách; zde ale nutně vyvstávají další terminologické otazníky. Jestliže v souvislosti s tradičním folklorem hovoříme o jeho projevech jako o lidových, jak můžeme označovat projevy, které sice budeme vnímat jako folklorní (viz výše zmíněná nastíněná definice), ale jejich „komunikační kód“ je již zcela odlišný. Dá se namítnout, že adjektivum „lidový“ se může vztahovat jen k projevům tradiční lidové kultury, ovšem současný terén nabízí složitější situaci a vyžaduje analýzu ještě jinou optikou. Ta souvisí s poměrně novým konceptem nemateriálního kulturního dědictví, který v českém prostředí v širších

36 Srov. např. výzkumy hodů na Brněnsku, kde v některých lokalitách byla obnovena hodová tradice ve zcela nové podobě, protože původní tradice hodů byla uzavřena (viz např. DRASTIL, Petr: *Obnovené hody v obcích Domašov, Hvozdec a Javůrek*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, 2022). Stejně tak ale i v regionech, kde lze hovořit o kontinuitě, můžeme nalézt nejrůznější inovace, viz např. ženáčské hody v Ostrožské Lhotě na Slovácku: „*Dříve byly pouze tradiční hody s právem jednou za 2 roky a tančit směli jen svobodní. Nikdo ale nemládne, avšak ne v každém z nás se s příchodem dětí a rodinných povinností vytratí vztah k tradicím a krojům. Myšlenka zavedení ženáčských hodů tak byla záhy uvedena v život. Již 20 let jsou tak hody v Ostrožské Lhotě každý rok. Letos krojované páry v neděli odtančí Moravskou besedu.*“ Srov. PAŠKOVÁ, Iva: Hudební a taneční celebrity ozdobí ženáčské hody v Ostrožské Lhotě. *Dobry den s Kurýrem*, 22. 7. 2024, s. 21.

37 HILL, Juniper – BITHELL, Caroline: An Introduction to Music Revival as Concept, Cultural Process, and Medium of Change. In: Bithell, Caroline – Hill, Juniper (eds.): *The Oxford Handbook of Music Revival*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2014, s. 12.

38 Podobně však fungují např. i jednotlivé folklorní kolektivy, kterými za dobu jejich existence mnohdy prošlo několik generací tanečníků, zpěváků a muzikantů. Starší generace mají tendenci kritizovat odchýlení se od norem interpretace, které považují za správnou – tedy tradiční. Zcela odlišná je pak situace v bývalých Sudelech, které jdou často cestou vynalézání tradic či transformace lidových tradic vybraných či všech skupin obyvatelstva, které se v konkrétních lokalitách sešly po násilném vystěhování německého obyvatelstva.

39 Hermann Bausinger ve zmíněné studii hovoří i o tzv. automigraci, která není závislá na nositelích, ale na osobách zprostředkujících; uvádí např. role venkovských ženských kurzů. V našem prostředí to může být právě role folklorních souborů.

oborových kontextech přiblížil mj. Petr Janeček ve studii *Evropská etnologie a koncept nehmotného kulturního dědictví* (2015).⁴⁰ Mezititulky studie, resp. otázky, zda je nehmotné kulturní dědictví možno vnímat jako terminologickou spásu či terminologickou nouzi, lze považovat za příznačné. Nový koncept, mj. vzniklý z debat mimo ryze akademické prostředí na platformě UNESCO, zcela jistě „zastřešil“ starší koncepty, s nimiž etnologie pracovala, a vyzdvihl nositele kulturních projevů a transmisi, terminologickou problematiku však nezjednodušil. Příkladem mohou být úvahy švédského etnochoreologa Matse Nielssona,⁴¹ který se při studiu tance *polska* dostává k dvojí interpretaci jeho existence: „*Polska jako dědictví může být uložena v archivech, ale je rovněž tančena jako organizovaný a/nebo předváděný tanec. Ten se odvíjí ve formalizovaných kontextech, často s cílem prezentovat tanec divákům. Polska jako tradice je pokračující praktikování – jde tedy spíše o současný populární tanec jen tak pro radost. Zároveň je a stále může být dokumentován v archivních sbírkách. [...] Tradici a kulturní dědictví je třeba vnímat jako dvě různé záležitosti, nikoli jako buď – anebo. Ať je nazveme jakkoliv, existuje kulturní dědictví spojené s politikou a také tradice pokračující v každodenním životě.*“⁴²

Autor tak naznačuje možnost určitých paralelních tradic, které předávají stejný obsah, ale jiným způsobem, s jinou funkcí a samozřejmě i v odlišných podobách. Obdobně se můžeme dívat i na český terén a nemusí to být ani optikou konceptu nemateriálního kulturního dědictví: Vedle sebe tu existuje 1) revivalistická tradice s vědomým přenosem projevů lidové kultury (či z ní vycházejících), v níž mohou splývat prvky kontinuálně přenášené s revitalizovanými, rekonstruovanými či zcela vymyšlenými (např. rekonstruovaná jízda králů ve Skoronicích, revitalizované fašankové průvody s archaickými maskami, jejichž původní funkce již není účastníkům zřejmá, taneční repertoár hodových slavností); 2) tradice, jež se proměňovala v souvislosti s vývojem okolní společnosti, s vlivy masové kultury, ale jejíž projevy jsou funkční v každodenním životě nositele, resp. komunity, a to bez ohledu na původ projevů (dechovka jako součást tradičních obyčejů i tanečních příležitostí, mikulášská obchůzka či velikonoční pomlázka bez revivalových tendencí, obecní vánoční strom či živý betlém). Někdy se tyto kulturní linie protínají, jindy jsou od sebe velmi vzdálené. Např. tanec verbuňk jako archaický taneční projev venkova tvůrčím způsobem rozvinutý v oblasti

40 JANEČEK, Petr: *Evropská etnologie a koncept nehmotného kulturního dědictví*. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 3, s. 273–282.

41 NILSSON, Mats: *Udržte tancování při životě. Několik osobních postřehů o tanci jako tradici a kulturním dědictví*. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 3, s. 291–296.

42 Tamtéž, s. 295.

folklorního hnutí do několika regionálních podob⁴³ může být svými nositeli předáván stejně jako tanec polka při běžné zábavě s dechovou hudbou, ale vedle toho je jeho znalost přenášena i zcela odlišnými způsoby (součást repertoáru folklorního souboru, soutěž ve verbuňku, folklorní taneční ad.). Dynamika tradice je tedy ve zmíněných příkladech zcela jiná, protože se odvíjí z jiných kontextů a kulturních souvislostí a také i jinými formami transmise.

Pro etnologa se nabízí otázka, jak s touto situací nakládat. Je evidentní, že užití různých konceptů pomáhá vymezovat předmět výzkumu, terminologicky to však není příliš jednoduché pole, a to ani s ohledem na mezinárodní srozumitelnost, kde se navíc střetávají úzy „národních“ badatelských škol. Dokazují to globální diskuse v rámci konceptu nemateriálního kulturního dědictví i různé interpretace již konsensuálních termínů. Zatím nejpřesněji u nás shrnula toto téma Daniela Stavělová, která se zkušenostmi z etnochoreologického badatelského prostředí doporučuje spíše používání nových pojmů v souvislosti s identifikací a objektivizací nových jevů spojených s tradicemi (lidové) kultury.⁴⁴ Zároveň je patrné, že podstatou studia nejruznějších projevů je komunikace a její účastníci – ať už je to princip „dědiců“ a „uživatelů“, jak to formuloval na základě tradičního norského tance Egil Bakka,⁴⁵ nebo participativně-přezentační východisko zmíněného kanadského etnochoreologa Andriye Nahachewského.⁴⁶ Ovšem neméně jisté je dnes také to, že mnohé z dosavadních termínů v jazykové praxi zůstanou, protože nejen souvisejí s obsahovým vývojem pojmu tradice, ale také ony samy jsou již součástí tradice.

Studium tradice i jednotlivých tradic je pro etnologii důležité, protože vede k poznání vývoje kulturních projevů, zachycení jejich proměn, a tím i k přesnější interpretaci výzkumů založených na studiu jak každodennosti, tak i nejruznějších oblastí kultury a života ve společnosti vůbec. Je evidentní, že zmíněné koncepty folklorismu, etnokulturních tradic a nakonec i koncept nemateriálního kulturního dědictví jsou v českém prostředí přímo i nepřímo vztahovány k tradiční lidové kultuře – ať již reálně, či ideově. Hovoříme-li o konceptuálních křížovatkách tradice, pak s vědomím toho, že nastolované koncepty a diskurzy nám pomáhají rozšiřovat terén výzkumu a eliminovat stereotypy badatelské praxe spojené se studiem lidové kultury, resp. folkloru. Pro vznik tradice není podstatný původ, ale především

43 Např. PAVLICOVÁ, Martina: The Folk Tradition and Its Transformation in the Context of Social Influences and Contributions by Individuals (Using the Slovácko 'Verbuňk' Male Recruitment Dance as an Example). *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 65, 2017, č. 2, s. 305-320; TETUROVÁ, Jarmila: Vliv soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku na existenci a podobu tance verbuňk v etnografickém subregionu Podluží. *Národopisná revue* 29, 2020, č. 4, s. 306-316.

44 STAVĚLOVÁ, Daniela: K některým pojmům v souvislosti s Úmluvou UNESCO o ochraně nematériálního kulturního dědictví. In: Blahůšek, Jan – Jančář, Josef (eds.): *Etnologie – současnost a terminologické otázky*. Strážnice: NÚLK, 2008, s. 90-91.

45 BAKKA, Egil: Whose Dances, Whose Authenticity? In: Felföldi, László – Buckland, Theresa (eds.): *Authenticity. Whose Tradition?* Budapest: European Folklore Institut, 2002, s. 60.

46 NAHACHEWSKY, Andriy: Participatory and Presentational Dance as Ethnochoreological Categories, c. d.

transmise projevů v daném společenství či komunitě, kde podstatným aspektem je vztah ke kultuře předchozích generací, na něž je navazováno. Uvědomíme-li si toto východisko, pak zmiňovaná slova Henry Glassieho o „*snaze tradice zastíňovat folklor*“ nebudou mít pro badatele v etnologii takovou relevanci, jako tomu bylo v minulosti. I když stále budeme uvažovat o tradiční lidové kultuře a folkloru jako o významném zdroji současných etnokulturních či jinak nazývaných tradic, nebudou zastřeny další sféry, které se postupně připojovaly do širokého proudu zájmu o prezentování lidové hudby či tance ať již v neformálním rámci, nebo v souvislosti s nejrůznějšími festivity – generační přenos zde umožnil pokračování tradice, jež naplňuje kulturní a sociální funkce komunity i jednotlivce.

Literatura

- BAKKA, Egil: Whose Dances, Whose Authenticity? In: Felföldi, László – Buckland, Theresa (eds.): *Authenticity. Whose Tradition?* Budapest: European Folklore Institut, 2002, s. 60–69.
- BAUSINGER, Hermann: Zur Kritik der Folklorismuskritik. In: Bausinger, Hermann (ed.): *Populus Revisus*. Tübingen: Tuebinger Vereinigung f. Volkskunde, 1966, s. 61–75.
- BAUSINGER, Hermann: Folklorismus in Europa. Eine Umfrage. *Zeitschrift für Volkskunde* 65, 1969, č. 1, s. 1–8.
- BAUSINGER, Hermann: „Folklorismus“ jako mezinárodní jev. *Národopisné aktualita* 7, 1970, č. 3–4, s. 217–222.
- BESSELER, Heinrich: Umgangsmusik und Darbietungsmusik im 16. Jahrhundert. *Archiv für Musikwissenschaft* 16, 1959, s. 21–43.
- DRASTIL, Petr: *Obnovené hody v obcích Domašov, Hvozdec a Javůrek*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, 2022.
- GLASSIE, Henry: Tradition. *The Journal of American Folklore* 108, 1995, č. 430, s. 395–412.
- HILL, Juniper – BITHELL, Caroline: An Introduction to Music Revival as Concept, Cultural Process, and Medium of Change. In: Bithell, Caroline – Hill, Juniper (eds.): *The Oxford Handbook of Music Revival*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2014, s. 3–42.
- HOBBSAWM, Eric: Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 1–14.
- HOERBURGER, Felix: Folk Dance Survey. *International Folk Music Journal* 17, 1965, s. 7–8.
- HOERBURGER, Felix: Once Again. On the Concept of “Folk Dance”. *Journal of the International Folk Music Council* 20, 1968, s. 30–32 <https://doi.org/10.2307/836068>

- HOLÝ, Dušan – JEŘÁBEK, Richard: Od folklóru k folklorismu. (O připravovaném slovníku folklórního hnutí v českých zemích). *Národopisná revue* 1, 1991, č. 1, s. 38–40.
- HOLÝ, Dušan – SIROVÁTKA, Oldřich: Od folklóru a folklorismu. Terminologická rozprava na 14. etnomuzikologickém semináři ve Strážnici (19.–21. 11. 1984). *Národopisné aktuality* 22, 1985, č. 2, s. 73–84.
- JACOBS, Joseph: The Folk. *Folk-Lore* 1, 1893, s. 233–238.
- JANEČEK, Petr: Evropská etnologie a koncept nehmotného kulturního dědictví. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 3, s. 273–282.
- JEŘÁBEK, Richard: Člověk a tradice. *Národopisná revue* 1990, s. 1–4.
- JIRKOVÁ, Eva – ULRYCHOVÁ, Marta: Vánoce jako vynalezená tradice či ambivalentní rituál? *Národopisná revue* 16, 2006, č. 4, s. 228–233.
- KANDERT, Josef: Poznámky k výzkumu a chápání „tradice“. *Český lid* 85, 1999, č. 3, s. 197–214.
- LEŠČÁK, Milan – SIROVÁTKA, Oldřich: *Folklor a folkloristika. (O ľudovej slovesnosti)*. Bratislava: Smena, 1982.
- MIKSCHEOVÁ, Kristýna: *Současná podoba pálení čarodějnic: vynalezená tradice*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, 2014.
- MOSER, Hans: Vom Folklorismus in unserer Zeit. *Zeitschrift für Volkskunde* 58, 1962, č. 2, s. 177–209.
- MOSER, Hans: Der Folklorismus als Forschungsproblem der Volkskunde. *Hessische Blätter für Volkskunde* 55, 1964, s. 9–57.
- NAHACHEWSKY, Andriy: Participatory and Presentational Dance as Ethnochoreological Categories. *Dance Research Journal* 27, 1995, č. 1, s. 1–15.
- NAHACHEWSKY, Andriy: Once Again. On the Concept of “Second Existence Folk Dance”. *Yearbook for Traditional Music* 33, 2001, s. 17–28.
- NILSSON, Mats: Udržte tancování při životě. Několik osobních postřehů o tanci jako tradici a kulturním dědictví. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 3, s. 291–296.
- PAŠKOVÁ, Iva: Hudební a taneční celebrity ozdobí ženáčské hody v Ostrožské Lhotě. *Dobrý den s Kurýrem*, 22. 7. 2024, s. 21.
- PAVLICOVÁ, Martina: The Folk Tradition and Its Transformation in the Context of Social Influences and Contributions by Individuals (Using the Slovácko ‘Verbuňk’ Male Recruitment Dance as an Example). *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 65, 2017, č. 2, s. 305–320.
- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie (eds.): *Od folklóru k folklorismu. Slovník folklórního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997.
- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Folklorní soubory jako výrazný činitel etnokulturních procesů: úcta k tradici i naplňování sociálních a osobních potřeb. In: Toncrová, Marta (ed.): *Vývojové proměny etnokulturní tradice*. Brno: EÚ AV ČR, 2008, s. 25–36.

- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Folklor, folklorismus a etnokulturní tradice. Příspěvek k terminologické diskusi. In: Blahůšek, Jan – Jančář, Josef (eds.): *Etnologie – současnost a terminologické otazníky*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2008, s. 50–56.
- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Romantický obraz lidové kultury jako základ novodobého folklorismu. *Folia ethnographica* 45, 2011, č. 1, s. 3–16.
- POST, Paul: Rituals and the Function of the Past. Rereading Eric Hobsbawm. *Journal of Ritual Studies* 10, 1996, č. 2, s. 85–107.
- PROCHÁZKOVÁ, Alžběta: *Fenomén „zámků lásky“ na území Prahy jako vynalezená tradice*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova, 2021.
- STAVĚLOVÁ, Daniela: K některým pojmům v souvislosti s Úmluvou UNESCO o ochraně nehmotného kulturního dědictví. In: Blahůšek, Jan – Jančář, Josef (eds.): *Etnologie – současnost a terminologické otazníky*. Strážnice: NÚLK, 2008, s. 85–92.
- STAVĚLOVÁ, Daniela et al.: *Tíha a beztíže folkloru. Folklorní hnutí druhé poloviny 20. století v českých zemích*. Praha: Academia, 2021.
- TETUROVÁ, Jarmila: Vliv soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku na existenci a podobu tance verbuňk v etnografickém subregionu Podluží. *Národopisná revue* 29, 2020, č. 4, s. 306–316.
- TURINO, Thomas: *Music as Social Life. The Politics of Participation*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 2008.
- TYLLNER, Lubomír: Folklor. In Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. sv. Věcná část. A–N. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 219–220.
- UHLÍKOVÁ, Lucie: Revitalising and Innovating Tradition. The Individual Motivations behind New Songs in the Slovácko Region. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 65, 2017, č. 2, s. 289–303.
- VAJDA, András: Tradition, Heritage, Value. The Changing Contexts of the Use of Tradition. In: Töhötöm Szabó, Árpád – Szikszai, Mária (eds.): *Cultural Heritage and Cultural Politics in Minority Conditions*. Cluj-Napoca – Aarhus: Kriza János Ethnographic Society – Intervention Press, 2018, s. 113–144.
- VONDRUŠKOVÁ, Alena (ed.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí v Čechách*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2000.
- WIORA, Walter: Der Untergang des Volkslieds und sein zweites Dasein. In: Wiora, Walter (ed.): *Das Volkslied heute*. Kassel–Basel: Bärenreiter-Verlag, 1959, s. 9–25.

Obnova krojů v brněnských městských částech

Restoration of Folk Costumes in Brno Districts

Prof. PhDr. Alena Křížová, Ph.D.

Ústav evropské etnologie FF MU, Arna Nováka 1, 602 00 Brno,
CZECH REPUBLIC
krizova@phil.muni.cz
ORCID: 0000-0003-2980-5622

Abstract

The inhabitants of the Czech-German city of Brno stopped wearing traditional costumes in the mid-nineteenth century, and only several suburban villages supplying the market with local products kept them as a sign of quality. Material documents have disappeared; the oldest pictorial sources date from the turn of the twentieth century. Under the influence of *svěráz* [» peculiarity] and due to the need to demonstrate belonging to the Czech nation, festive folk dress from the Kyjov area was worn in the interwar period. In the second half of the twentieth century, this type of folk dress was also worn at kermesses. In the new millennium, individual city districts have made greater effort to restore the original folk dress ensembles. Sometimes, this is initiated by members of folk ensembles and local history and geography enthusiasts, but in many cases this activity comes from the ranks of political representatives. The restoration of folk costumes has thus become a matter of prestige, leading to competition between neighbouring city districts. The quality of the folk costumes corresponds to the level of effort to achieve credibility, and the financial resources available.

Key words

Folk costume – restoration – kermesse – Brno

Acknowledgement / funding

Studie je výstupem projektu Nemateriální kulturní dědictví: heritizace i žitá každodennost (MUNI/A/1486/2023), realizovaného v rámci programu Specifického výzkumu Ústavem evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

V posledních desetiletích a zvláště po roce 2000 se stala obnova krojů v České republice téměř módní masovou záležitostí. S tímto fenoménem je možné se setkat na venkově, kde byla po několik desetiletí přerušena kontinuita v nošení

krojů, v nevyhraněných lokalitách, kde není žádná povědomost o podobě původního místního oděvu, a dokonce ve městech, kde se ani v minulosti nezformoval (nebo nezachoval) vyhraněný regionální typ lidového oděvu s jednoznačnými rysy, popřípadě se v oděvním kompletu mísily součásti z blízkého okolí s městskými prvky.¹ Pokud se v průběhu 20. století chtěli obyvatelé zúčastnit lidových slavností nebo měli potřebu demonstrovat svou národní příslušnost, pak posloužily jako reprezentanti kroje plzeňské nebo kyjovské. Po roce 1990 došlo k oživení spolkového a společenského života, jehož součástí jsou mimo jiné rozmanité festivity. Popudem k pořizování krojů se stalo pořádání hodů, popř. jiných místních slavností (vinobraní, erbovní slavnosti, výročí založení obce, krojované průvody, plesy apod.) a kroje se staly prestižní záležitostí a formou jakési neformální soutěže mezi sousedními komunitami. Jednou z příležitostí jsou každoroční hojně navštěvované slavnosti v centru města *Brněnsko tančí a zpívá*.

Ovšem se snahami o obnovu kroje vyvstává mnoho odborných problémů a řada otázek, které se pokusíme nastínit a na které i etnolog těžko hledá jednoznačnou odpověď. Specifickým příkladem odlišných postojů a rozdílného způsobu rekonstrukcí krojů je současné Brno s městskými částmi, které pochoptelně netvoří homogenní celek. Cílem této studie je poukázat na složitost problematiky na třech případových studiích z rozdílných lokalit.

Počátky obnovování krojů

Tradiční oděv byl považován společně s venkovským stavitelstvím a jazykem/nářečím za jeden z podstatných znaků určujících vymezení národopisných regionů v rámci českých zemí.² V polovině 19. století, v době národní emancipace, sehrál lidový oděv roli inspirace při snahách o vytvoření univerzálního národního kroje vyjadřujícího příslušnost k českému národu³ a podobně též sokolského i baráčnického kroje.⁴ I když iniciativa směřující k vytvoření národního kroje nebyla završena úspěchem, potřeba srozumitelného vizuálního symbolu přetrvávala i v první polovině 20. století. Jako příklad revitalizace kroje je možno uvést velkorosé pořizování mužských i ženských kompletů v souvislosti s Valašským rokem 1925, kdy bylo při této příležitosti otevřeno Valašské muzeum v přírodě

1 Fenomén obnovy či revitalizace, popř. rekonstrukce krojů se odráží mimo jiné ve velkém počtu prací studentů na FF MU Brno. Stručné výzkumné zprávy i podrobnější bakalářské a magisterské diplomové práce dokumentují tyto aktivity, jejichž výsledkem je široká škála nových krojů, od rekonstrukce reálné podoby až po zcela nové kreace bez vazby na konkrétní regionální typ.

2 aj [Alena JEŘÁBKOVÁ]: Lidový oděv. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 498–500.

3 MORAVCOVÁ, Mirjam: *Národní oděv roku 1848. Ke vzniku národně politického symbolu*. Praha: Academia, 1986.

4 RÁMIŠOVÁ, Šárka: *S hrdostí nošený. Sokolský kroj, úbor a scénický kostým*. Praha: Národní muzeum, 2018.

v Rožnově pod Radhoštěm. Podmínkou finanční subvence na pořízení kroje bylo dodržení předepsaného vzhledu a takto byla uměle vytvořena uniformita valašského kroje, která byla obyvatelstvem ochotně přijata a během jedné generace se stala normou.⁵ Do podoby krojů zasáhly také vlny svérázu, které se vzedmuly jednak v nepříznivých politických a společenských časech, ale také v dobách radosti a oslav po vzniku Československa.⁶

Podobná hnutí národního uvědomění probíhala pod vlivem romantismu od konce 18. století až po začátek 20. věku v dalších evropských zemích, a to nejen v těch, které se vymaňovaly z nadvlády jiného etnika.⁷ Z těchto procesů vyplývá, že nešlo jen o uchování a zakonzervování pozůstatků zanikající tradiční kultury, ale o touhu po vyjádření národní sounáležitosti a demonstraci národní jedinečnosti. Pro tento účel byly vytvořeny mnohé nové oděvní komplety čerpající z regionálních variant tradičního oděvu, ale zhotovené ze současných materiálů v široké barevné škále. Příkladem je *dirndl* rozšířený v alpských zemích pro nošení při svátečních příležitostech na venkově i ve městech.⁸

Když po roce 1948 začaly u nás vznikat folklorní soubory, využívaly z počátku originální oděvní součásti, ale záhy bylo nutno doplňovat komplety o nové díly. K tomuto účelu byly vydávány sešity s popisy i střihovými přílohami, např. od Blaženy Šotkové,⁹ a v regionech bylo možno se obrátit na specializované profesionální výrobce, krejčí, švadleny a vyšivačky, ševce a zhotovitele doplňků. V tomto případě bylo nutno oděv přizpůsobovat nové funkci a estetice. Pro taneční účely se volila vhodná střihová řešení, docházelo ke změnám materiálu, sjednocení barevnosti, zvětšení motivů výšivky apod. Regionální typ lidového oděvu se postupně proměňoval na scénický kostým.

Tradiční lidový oděv na Brněnsku

Poznání historické podoby tradičního oděvu¹⁰ na Brněnsku se věnovala především dlouholetá kurátorka textilní sbírky v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea Miroslava Ludvíková.¹¹ Zaměřovala se na širší Brněnsko včetně

5 KUMINKOVÁ, Eva: *Tradice – proměny – identita. Lidový oděv a tanec na Valašsku jako zdroje inspirace*. Brno: Masarykova univerzita, 2021.

6 KŘÍŽOVÁ, Alena: *Kroj jako výraz národní/regionální identity*. In: Křížová, Alena – Pavlicová, Martina – Válka, Miroslav: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 9–88.

7 ROMÁNKOVÁ, Eva: *Od národního hnutí k folklorismu: proměna lidového oděvu v Evropě v 19. a 20. století*. *Národopisná revue* 26, 2016, s. 179–190.

8 EGGER, Simone: „Kroj“ v postmoderně. Politika identity, inscenování a identifikace. *Národopisná revue* 26, 2016, s. 191–200; ULRYCHOVÁ, Marta: *Funkce „Trachtu“ v životě obyvatel severní části Bavorského lesa (současný stav)*. *Národopisná revue* 26, 2016, s. 201–213.

9 ŠOTKOVÁ, Blažena: *Naše lidové kroje*. Praha: Vyšehrad, 1951.

10 KANDERT, Josef: *Poznámky k výzkumu a chápání „tradice“*. *Český lid* 86, 1999, s. 197–214.

11 LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Kroj brněnského venkova*. Brno: Městské kulturní středisko S. K. Neumanna, 1981; *táž: Obřadní kroj na Brněnsku*. Brno: Moravské museum, 1959.

Obr. 1. Krojovaný hodový průvod. Brno-Komín, 2023. Archiv H. Vyšinské.

obcí, které netvoří Brno-město, ale spadaly organizačně pod okres Brno-venkov a udržel se v nich déle způsob zemědělské obživy a s tím spojené tradice. Miroslavě Ludvíkové šlo mimo jiné o vytyčení hranic Brněnska, dotýkajících se na západě Horácka a Podhorácka, na severu Malé Hané, na východě Hanáckého Slovácka a na jihu německého osídlení blízkých obcí a měst. Nejen samotného Brna, ale právě lokalit s převažujícím německým živlem se týkaly největší společenské změny po druhé světové válce, kdy bylo toto obyvatelstvo vysídleno a postupně nahrazeno novými příchozími. Kroj na Brněnsku tedy Miroslava Ludvíková označila jako středomoravský a přiřadila jej svým charakterem k západní skupině, tj. k Čechům a Horácku.

Miroslava Ludvíková ve svých pracích uvádí, že v kroji na Brněnsku nebyly velké rozdíly ani geograficky, ani etnicky. Zvláště v mužském oděvu, který se odkládal od poloviny 19. století a postupně získával městský charakter. Ještě kolem roku 1880 jsou zaznamenáni staří muži nosící tradiční oděvní součásti, jimž se mladí posmívali do „hadrníků“. Byla snaha tradiční oděv co nejvíce vzhledově přiblížit městskému, proto se původní haleny z přírodní vlny a žluté koženky přebarvovaly na černo, spodky pod kolena se nahrazovaly tmavými dlouhými vlněnými kalhotami, ke kterým se nosily vesty a svrchní kabáty městského typu.

Rozdílly byly v doplňcích (především kloboucích), v barevnosti vest (na západě se nevyskytovaly červené) a v obřadním oděvu, kdy u západního typu se nenosily zástěry, ale svatební ručníky. Ženský komplet sestával z dlouhé košile s rukávky, rukávců ke krku, kolem kterého byl připevněn malý krejzl, sešité sukně, zástěry bílé s prolamovanou výšivkou nebo hedvábné, a živůtku, u něhož bylo zapínání na háčky vystřídáno šňerováním. Od začátku 19. století, tj. od doby empíru se do ženského kroje ve větší míře začleňovaly módní součásti, např. krátké kabátky, překřížené šátky, tzv. půlky na hrudníku, a především vídeňské nebo lipské šátky na hlavu. Do vzhledu však zasahovaly i vnější vlivy. Ve druhé polovině 19. století se vyvinul ženský tzv. řemeslnický kroj. V sokolských a pokrokových rodinách nosily dívky a ženy červené punčochy a někdy i zástěry, v orelských zase modré.¹²

Rozšíření a obliba kyjovského kroje

Přirozený vývoj ženského oděvu skončil kolem první světové války, ovšem již v době Národopisné výstavy československé se stále více prosazovala svérázová podoba a na Moravě oblíbený kroj z Kyjovska.¹³ Kyjovský kroj, který se stal jakýmsi zástupcem národního kroje (podobně jako plzeňský a piešťanský), v meziválečném období také na Brněnsku běžně nahrazoval při slavnostních příležitostech místní podobu kroje. Například Sokolská jednota v Jundrově pořádala od roku 1924 slovácké hody, kterými si přivydělávala na stavbu sokolovny. Organizátoři si nejdříve půjčovali kroje z Hovorán, později si pořídili vlastní.

Během protektorátu Čechy a Morava působily v česko-německém Brně silné svérázové iniciativy, které se však týkaly převážně výzdobných prvků na dámském módním oděvu. V širokých vrstvách se svéráz prosazoval v podobě výšivky jakýchsi univerzálních „slováckých“ motivů. Dětem se podomácku šily stylizace lidového oděvu, tzv. bémiška, děvčátka měla červenou sukýnku, bílou halenku a černou vestičku.¹⁴

Ani po druhé světové válce neklesala na Brněnsku obliba kyjovského kroje (kromě několika městských částí), ceněna byla zvláště jeho reprezentativnost. Proto je logické, že se na něj specializovaly i půjčovny. Známa firma patřila Jožkovi Frýbortovi z Komárova a paní Mackové ze Žabovřesk, jež nabízela

12 SVOBODOVÁ, Vlasta: Lidový kroj na brněnských předměstích. *Český lid* 75, 1988, s. 78–84; táz: O lidovém kroji a městském odívání. In: Sirovátka, Oldřich a kolektiv: *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí*. Brno: Doplněk, 1993, s. 89–97; NOVÁKOVÁ, Lenka: Tradiční oděv na Brněnsku. In: Fasora, Lukáš – Štěpánek, Václav (eds.): *Dějiny Brna 6. Předměstské obce*. Brno: Archiv města Brna, 2017, s. 207–227.

13 PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997; tytéž: Folklor, folklorismus a etnokulturní tradice. Příspěvek k terminologické diskusi. In: Blahůšek, Jan – Jančář, Josef (eds.): *Etnologie – současnost a terminologické otázky*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2008, s. 50–56.

14 Ze vzpomínek Aleny Jeřábkové (nar. 1934), rozhovor červen 2024.

kyjovské, šardické a hovoranské kroje. Také v současnosti existuje v Brně a okolí několik půjčoven nabízejících kyjovské kroje různé úrovně. Za víkend si účtují za mužský komplet 900–1 100 Kč, za ženský komplet 1 700–1 900 Kč, v nabídce jsou také různé varianty dospělých a dětských krojů. V obcích, které měly blíž k Hané, se zapůjčují kroje z Letonic na Vyškovsku u Františka Henricha.¹⁵

Bohužel obecně mají půjčovny se zapůjčители špatné zkušenosti, kroje se vracejí poškozené, což je důsledkem neopatrného zacházení. Výjimkou není zábava krojovaných na kolotočových atrakcích nebo předvádění tanečních vystoupení s akrobatickými prvky. Sami nositelé považují v tomto případě kroj za jakýsi druh karnevalového kostýmu. K tomuto vnímání částečně přispívá dramaturgie oslav. Již nejde jen o průběh obřadu v původní podobě, ale o zábavu bez hranic, o hru, při které vystupují účinkující v různých historických kostýmech. V minulosti byla běžná praxe v mnoha lokalitách na Brněnsku (např. Moravany u Brna), že kroje (především kyjovské) pořídila obec vlastním nákladem, pak se většinou o ně stará konkrétní osoba, jež je každoročně chystá pro členy chasy. V těchto lokalitách pak dochází k rozporům, pokud vznikne iniciativa se snahou obnovit původní místní kroj. Jedním z argumentů je finanční náročnost pořízení nových kompletů i s tím, že je škoda nevyužívat stávající.

V současnosti (v roce 2024) se kyjovský kroj stále používá při hodech v deseti městských částech (např. Husovice, Jundrov, Bystrc, Kníničky). Někde jsou obnoveny kroje třeba jen pro 2–4 páry (např. Královo Pole) a postupně se doplňují další. I v těch brněnských čtvrtích, kde se udržuje původní kroj, není nic neobvyklého, když jsou někteří účastníci oděni v kyjovském kroji (např. v Líšni).

Brněnská specifika

Dnešní tzv. Velké Brno vznikalo postupně, a to připojováním příměstských obcí v několika vlnách: brzy po založení Československé republiky v roce 1919, za protektorátu v roce 1944 a pak v souvislosti se správními úpravami v roce 1960 a 1971. Poslední, z našeho pohledu nevýznamná změna se odehrála v roce 1980, a to připojením Útěchova. Celkem jde o 28 městských částí, avšak ve skutečnosti je to 37 původních lokalit. Podstatnou skutečností byl velký podíl obyvatel německé národnosti, v meziválečném období to bylo 25 až 30 %. Brněnští Němci patřili převážně k vyšší sociální vrstvě měšťanů, ale také jako zemědělci obývali některé příměstské obce na jihu a jihozápadě města, které přirozeně navazovaly na německé osídlení v blízkosti rakouských hranic. Specifikem Brna je tedy především skutečnost, že leží na rozhraní několika národopisných oblastí, jejichž kultura pochopitelně prosakuje do dřívějších příměstských obcí, dnešních městských čtvrtí. Ačkoli industrializace v 19. a 20. století přispěla k růstu

15 Např. Růžena Hodaňová, Slatina; Zdeňka Voborová, Holásky; Jana Kafková, Rajhradice; Anna Ondráčková, Holubice.

Obr. 2. *Obnovený kroj. Brno-Jundrov, 2023.*
Archiv H. Vyšínské.

města a propojení dříve samostatných lokalit, ještě donedávna bylo možno vnímat jednotlivé části. Teprve horečnatá developerská výstavba v posledních desetiletích, která se zaměřuje právě na využití všech volných ploch mezi obcemi, brownfieldů po zrušených továrnách a proluk, začíná stírat venkovský charakter širšího Brna. Nicméně kostelík nebo kaple na nevelkém náměstí, tvořeném přízemními rodinnými domky stále vypovídá o charakteru původního osídlení.

V současnosti jsou kroje obnoveny v 18 městských částech, ovšem v různé míře. Někde jde jen o jeden ukázkový pár, jinde postupně nechávají šít kroje pro další páry, v některých případech má nové kroje folklorní soubor nebo celá chasa, případně různě vel-

ká skupina iniciátorů a nadšenců. Zjištěná fakta vycházejí z terénního výzkumu uskutečněného od května 2023 do konce září 2024 (oblíbené jsou svatováclavské hody), ale situace se každým rokem mění a nově pořizovaných krojů bude v dohledné době jistě přibývat. Následně předkládáme čtenáři tři případové studie, které demonstrují zcela odlišnou situaci ve třech městských čtvrtích.

Příklad první: Líšeň – lokalita s nepřetržitou kontinuitou

Příkladem kontinuity v zachování kroje v původně samostatné obci je Líšeň. Obyvatelky Líšně byly vyhlášenými trhovkyněmi, které na Zelném rynku nabízely domácí produkty. K marketinkové přesvědčivosti poctivé venkovské kvality patřily i jejich kroje a výrazné nářečí, jež si uchovaly až do osmdesátých let 20. století. Vztah k tradiční kultuře byl v Líšni nepřerušovaný, trvalý zájem o lidovou kulturu dokládá Národopisná slavnost v srpnu 1939 organizovaná sběratelem lidových písní Františkem Svobodou, který po druhé světové válce založil Líšeňské krůžek. Od konce šedesátých let pořádali členové Československé strany lidové (Josefa a Jan Ftáčnickovi) václavské hody. V roce 1975 vznikl soubor Líšňáci navazující na práci Františka Svobody. V současnosti se konají líšeňské

Obr. 3. Tanec stárků. Brno-Líšeň, 2022. Webové stránky městské části Brno-Líšeň.

hody ke sv. Jiljí v termínu kolem 1. září s bohatým programem u zámku rodiny Belcredi. A kroje se nosí také pravidelně na ostatky. Soubor Líšňáci nejprve používal původní krojové součásti, později komplety doplňoval nově pořizovanými podle jedinečných obrazových pramenů, kterými jsou akvarely kojetínské malířky Marie Gardavské ze začátku 20. století,¹⁶ jejichž popularitu zvýšila distribuce na pohlednicích a v roce 2013 se neúnavný organizátor Josef Trávníček zasadil o vydání samostatné publikace.¹⁷

Současný líšeňský kroj je v rámci Brněnska reprezentativní. V ženském kompletu je výrazná především brokátová sukně na čtyřech spodničkách, brokátový živůtek/kordulka na vyšíváných rukávcích s krejzlem kolem krku a speciální úprava hlavy se zapletením „na motáč“. Brokáty používané na živůtky, sukně a zástěry mají širokou barevnou škálu a rozmanité vzory, takže kroj není uniformní a působí přirozeně. Muži nosí tmavé kalhoty se šlemi zasunuté v holínkách, košili s rukávy staženými do manžet a delší červenou vestu. Výrazným znakem je klobouk se širokou krempou.

16 VÁLKA, Miroslav: Dílo Marie Gardavské jako ikonografický pramen ke studiu lidového oděvu. *Folia ethnographica* 32, 1998, s. 57–68.

17 TRÁVNÍČEK, Josef: *Moravské typy z Líšně u Brna dle originálů Marie Gardavské*. Brno: Národopisný soubor Líšňáci, 2013.

Obr. 4. Obnovený kroj. Přízřenice, 2018. Archiv H. Vyšinské.

Příklad druhý: Přízřenice – vysídlená německá obec

Odlišný vývoj má obnova krojů v dřívějších obcích s převahou německého obyvatelstva, dnes v městských částech, jako Dolní a Horní Heršpice, Komárov, Přízřenice, Brněnské Ivanovice, Černovice a Dvorská, nacházející se na jižním okraji města. Po nuceném odchodu původních obyvatel po roce 1945 byla obec nově dosídlena. V Přízřenicích¹⁸ se sice konaly hody až do sedmdesátých let 20. století, ale ve slováckých krojích. Začátkem devadesátých let proběhl první pokus o znovuoživení hodové tradice, iniciátorem byl syn posledního stárka Jaromír Ryšavý, ale teprve od roku 2018 se hody pořádají pravidelně. Hlavní zásluhu na jejich obnově má rodina Janských a Viktorie

Chomaničová. V tomto roce vznikla také iniciativa usilující o vytvoření přízřenickeho kroje. Po odsunu německých obyvatel se však nedochoval žádný hmotný doklad, existovalo jen několik fotografií z meziválečného období. V roce 2017 navštívil jeden z členů aktivní rodiny Janských vystěhované přízřenicke Němce v obci Dornstadt v Bádensku-Würtembersku, u nichž získal dva ženské kroje ze šedesátých let, které byly použity pro sklepnicí. O rekonstrukci byla požádána zkušená krejčová Hana Vyšinská, jež ve spolupráci s historikem Liborem Janem a s podporou městského úřadu ušila kroj pro čtyři páry (další čtyři páry měly hanácké kroje). Mužský komplet si zachovává tmavou barevnost vesty i kalhot, v ženském kompletu je zajímavostí plisovaný lem ženské zástěry.

18 LECHNEROVÁ, Eliška: *Obnova krojů v Přízřenicích*. Závěrečná zpráva z výzkumu. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2023.

Obr. 5. *Poslední hody. Brno-Vinohrady, 2008.* Převzato od L. Žaludové.

Příklad třetí: Vinohrady – panelové sídliště

Zcela jiný příběh je zavedení hodů a pořízení krojů ve čtvrti Vinohrady,¹⁹ kterou tvoří panelové sídliště budované v osmdesátých letech, kde každá ulice nese název některé slovácké obce. Hody se začaly pořádat v roce 1996 z popudu prvního starosty Milana Černockého. Až do roku 2002 se nosily slovácké kroje, nejdříve z půjčovny, později se podařilo zakoupit kroje z Pozořic. Přesto skupina žen z občanského sdružení Přátel lidových tradic začala usilovat o vytvoření originálního vinohradského kroje. Původní představa byla, že každá ulice by měla kroj v duchu té obce, jejíž jméno nese. Po konzultacích s Lenkou Novákovou v Etnografickém ústavu MZM se shodly na jistých návrzích, získaly od sponzorů a z Magistrátu města Brna 300 tisíc Kč, sehnaly co nejlevnější materiály a kroje ušily dvě místní švadleny. Avšak mezi místními obyvateli se iniciátorky nesetkaly s pozitivním ohlasem, jejich aktivita byla odmítnuta. Od roku 2007 začala hody pořádat radnice, soubor Vinohradánek a Sbor dobrovolných hasičů. Po roce se však vinohradská chasa vrátila ke kyjovským krojům, v nichž si díky připadaly více „načančané“. Důsledkem neshod dvou skupin organizátorů

19 ŽALUDOVÁ, Lenka: *Hody na brněnském sídlišti Vinohrady*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, 2012.

a nedostatečného zájmu obyvatel sídliště Vinohrady bylo zrušení hodů hned v následujícím roce 2008. Nově pořízené kroje jsou uloženy na radnici a nosí je jen jedna z iniciátorek na připomenutí hodů pořádaných v Domově pro seniory od roku 2004.

Proces obnovy či rekonstrukce kroje

Výše popsané modelové situace ukazují, že proces rekonstrukce krojů obecně, nejen v brněnských městských částech, má několik společných rysů. Na prvním místě stojí osobnost iniciátorů, jejich zájem, nadšení, ochota spolupracovat se širším zázemím, schopnost komunikace vůči místnímu zastupitelstvu, a především autorita v komunitě. Snadnější roli mají vedoucí folklorních souborů nebo členové vedení místní části. Pokud jde o novou aktivitu, např. pořádání babských hodů a pořízení nových krojů, naděje na úspěch vyžaduje velké nasazení.

U zodpovědného přístupu se předpokládá dohledání pramenů jako základního zdroje poznání. U městských obyvatel nelze předpokládat vlastnictví hmotných dokladů, proto se iniciátoři obracejí na kurátorky Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně s žádostí o radu a pomoc. Mnohdy je tato poradenská činnost časově náročnou součástí pracovní náplně pracovníků muzea a mnohdy také frustrující zkušeností pro obě strany.²⁰ Kromě sbírkových předmětů je snaha dohledat obrazové doklady, v případě Brna jsou nejstarší grafiky z přelomu 18. a 19. století zachycují pohledy na město s figurální stafáží, u níž je rozlišitelné sociální postavení obyvatel a základní charakter oděvního kompletu, délka sukní a pokrývka hlavy u žen, délka kalhot, obutí a kabáty (např. haleny) u mužů.²¹ Významným pramenem jsou dobové fotografie, z konce 19. století pochopitelně ateliérové záběry svatebních párů nebo jednotlivců, zvláště dívek ve svátečním oděvu. Tyto obrazové doklady mají sice velkou výpovědní hodnotu (bohužel bez zachycení barevnosti), avšak pocházejí z doby již značně poznamenané svérázem. Přesto právě takové fotografie se stávají ve velké míře předlohou při obnově krojů.²² Vzhledem k tomu, že neexistuje větší množství srovnávacího materiálu, pak se vybraná podoba stává univerzálním modelem. Důsledkem je uniformita obnovovaných krojů, oživená nanejvýš rozmanitou škálou barevnosti v intencích a podle kreativity zadavatelů nebo zhotovitelů.

Dalším problémovým okruhem jsou použité materiály. Na Brněnsku hrál podstatnou roli textilní průmysl, jehož produkce však byla zaměřena především na

20 Po Miroslavě Ludvíkové převzala sbírku textilu a oděvu v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea Lenka Nováková, poté Gabriela Rožková.

21 Veduty Franze Richtra, Eduarda Gurka, Rudolfa Alta, Františka Kalivody, Émila Rouargue s postavami obyvatel Brna a jeho okolí těžko mohou posloužit jako podklad pro zhotovení kroje. V souboru kvašů z roku 1814 se z Brna nachází pouze jedno vyobrazení, a to z Komárova. Svobodný pár z Komárova je také součástí alba z roku 1837 od Wilhelma Horna, který namaloval i svobodný a manželský pár z Lišně.

22 Fotografie pocházejí z brněnských ateliérů Rafael, Šichan ad.

vlněné látky. Nižším vrstvám byly určeny levné materiály, často s tiskem květinových vzorů, které vidíme na zástěrách žen v kvaších z roku 1814. Později se v krojovém kompletu uplatnily barevné brokáty a hedvábné zástěry, jež zcela změnilly celkový vzhled. K dalším změnám docházelo ve 20. století s rozvojem chemizace textilního průmyslu, např. v sedmdesátých letech ovládla sváteční kroje oblíbená nemačková slotera v pastelových tónech. I v současnosti se při obnově krojů používají dostupné látky bez ohledu na surovinové složení, stuhu ze syntetiky, strojové krajky, strojové výšivky apod., které mají jiné vlastnosti, než původní materiály, a tak se mění celkový vizuální dojem krojového kompletu. Současné kroje na Brněnsku, podobně jako i jinde, jsou výrazně „parádnější“, mají širší sukně, nažehlené rukávy a více zdobných prvků, než bylo obvyklé v minulosti. Samostatnou kapitolou při nošení krojů v současnosti jsou doplňky: silonové punčocháče, komerčně dostupné obutí, mužské pokrývky hlavy. V současnosti jsou diskutované i účesy, vousy, líčení, nošení šperků, brýlí, a zvláště tetování na viditelných místech těla.

Kroj v současnosti jako symbol reprezentace, prestiže a identity (?)

Obnova krojů v brněnských městských částech probíhá podle různých scénářů.²³ Většinou iniciativa přichází zdola, od samotných obyvatel, jejich reprezentantů. Stále častěji se však vyskytuje angažmá místních zastupitelů a regionálních politiků. Podpora pořizování krojů se stala součástí populistické politiky a prestiže. Nejde jen o samotný podnět, ale především o získání finanční dotace (pořízení kroje podle náročnosti vyjde cca na 15 tisíc korun), o kterou se mohou účinně zasadit a zvýšit tak svoji popularitu. Ještě na přelomu tisíciletí přispívaly na zhotovení krojů místní firmy štědrými sponzorskými dary. Tento zdroj však v posledních dvou desetiletích vyschl, a tak je pro obnovu krojů zásadní příspěvek od místní části, města a kraje. Krajský úřad Jihomoravského kraje dával v uplynulých letech na zhotovování krojů téměř milion korun ročně. Občas pak dochází ke střetům zájmových skupin a k rivalitám, kdy si zásluhy na prosazení nových krojů, případně finanční podporu, připisuje více autorů.

Informační platformou je především neformální zpravodajství na sociálních sítích Facebooku a Instagramu, oficiální webové stránky městských částí a webové stránky Folklor Brněnska, které spravuje Lenka Válková. Posledně jmenované jsou přehledně uspořádány podle jednotlivých obcí a městských

23 Kontext k tématu viz: PATOČKA, Jiří - HEŘMANOVÁ, Eva: *Lokální a regionální kultura v České republice. Kulturní prostor, kulturní politika a kulturní dědictví*. Praha: ASPI, 2008; ŘEHÁKOVÁ, Blanka - VLACHOVÁ, Klára: *Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě. Sociologický časopis* 40, 2004, s. 489-508; SZALÓ, Csaba: *Sociologie formování sociálních identit*. In: Szaló, Csaba - Nosál, Igor: *Mozaika v rekonstrukci. Formování sociálních identit v současné střední Evropě*. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 13-36; JAN-TO, Juraj: *Niektoré súčasné podoby pseudofudovej kultury vo verejnom priestore. Národopisný věstník XL (82), 2023, č. 2, s. 55-66. <https://doi.org/10.59618/NV.2023.2.04>*

částí, stručný text uvádí okolnosti rekonstrukce kroje, jména iniciátorů a realizátorů a fotografie představují obnovený kroj ženský, příp. mužský, zepředu a zezadu, občas i historické doklady. S žádostí o obnovu krojů v mnoha lokalitách na Brněnsku (ale i na Znojemsku) je oslokována Hana Vyšinská a její krejčovství „Hana Mynářová“ sídlící v Jundrově.

Závěr

Je zřejmé, že revitalizace dávno zaniklých krojů ve velkém městě má svá specifika. Velká část obyvatel jsou příchozí, kteří ani nemohou mít vztah k původní místní ani k nově budované tradici, popř. nepocítují potřebu nějaké festivity obnovovat. Počítají s větší mobilitou, než tomu bylo před rokem 1990, střídají bydlení na různých místech města podle svých osobních potřeb. Tyto i další okolnosti ukazují, že obnova kroje obecně a zvláště ve velkém městě je mnohovrstevnatý fenomén, jenž vyžaduje studium oborů etnologie, kulturní antropologie i sociologie. Vývoj posledních let směřuje k dalšímu pořizování místních krojů v městských částech Brna, více nebo méně zdařilých, nicméně vnímaných jako prestižní záležitost. Zatím vlastní kroj v každé lokalitě pouze několik párů, není to tedy masový jev. Avšak vzhledem k tomu, že jde z větší části o mladé lidi, členy chasy apod. tak lze očekávat, že tento trend bude nadále pokračovat. Tento příspěvek pouze naznačil složitou problematiku obnovy krojů ve velkém městě v dnešní době. Nadále bude nutno sledovat další vývoj v širším kontextu politické a společenské atmosféry, která je jedním z významných faktorů.

Literatura

- BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá fronta, 2007.
- EGGER, Simone: „Kroj“ v postmodernitě. Politika identity, inscenování a identifikace. *Národopisná revue* 26, 2016, č. 3, s. 191–200.
- JANTO, Juraj: Niektoré súčasné podoby pseudoľudovej kultúry vo verejnom priestore. *Národopisný věstník* XL (82), 2023, č. 2, s. 55–66 <https://doi.org/10.59618/NV.2023.2.04>
- KANDERT, Josef: Poznámky k výzkumu a chápání „tradice“. *Český lid* 86, 1999, č. 3, s. 197–214.
- KUMINKOVÁ, Eva: *Tradice – proměny – identita. Lidový oděv a tanec na Valašsku jako zdroje inspirace*. Brno: Masarykova univerzita, 2021.
- KŘÍŽOVÁ, Alena: Kroj jako výraz národní/regionální identity. In: Křížová, Alena – Pavlicová, Martina – Válka, Miroslav: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 9–88.
- LECHNEROVÁ, Eliška: *Obnova krojů v Přízřenicích. Závěrečná zpráva z výzkumu*. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2023.

- LUDVÍKOVÁ, Miroslava: *Kroj brněnského venkova*. Brno: Městské kulturní středisko S. K. Neumanna, 1981.
- NOVÁKOVÁ, Lenka: Tradiční oděv na Brněnsku. In: Fasora, Lukáš – Štěpánek, Václav (eds.): *Dějiny Brna 6. Předměstské obce*. Brno: Archiv města Brna, 2017, s. 207-227.
- MORAVCOVÁ, Mirjam: *Národní oděv roku 1848. Ke vzniku národně politického symbolu*. Praha: Academia, 1986.
- PATOČKA, Jiří – HEŘMANOVÁ, Eva: *Lokální a regionální kultura v České republice. Kulturní prostor, kulturní politika a kulturní dědictví*. Praha: ASPI, 2008.
- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997.
- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Folklor, folklorismus a etnokulturní tradice. Příspěvek k terminologické diskusi. In: Blahůšek, Jan – Jančář, Josef (eds.): *Etnologie – současnost a terminologické otázky*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2008, s. 50-56.
- RÁMIŠOVÁ, Šárka: *S hrdostí nošený. Sokolský kroj, úbor a scénický kostým*. Praha: Národní muzeum, 2018.
- ROMÁNKOVÁ, Eva: Od národního hnutí k folklorismu. Proměna lidového oděvu v Evropě v 19. a 20. století. *Národopisná revue* 26, 2016, č. 3, s. 179-190.
- ŘEHÁKOVÁ, Blanka – VLACHOVÁ, Klára: Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě. *Sociologický časopis* 40, 2004, č. 4, s. 489-508.
- ŠOTKOVÁ, Blažena: *Naše lidové kroje*. Praha: Vyšehrad, 1951.
- SVOBODOVÁ, Vlasta: Lidový kroj na brněnských předměstích. *Český lid* 75, 1988, č. 2, s. 78-84.
- SVOBODOVÁ, Vlasta: O lidovém kroji a městském odívání. In: Sirovátka, Oldřich a kolektiv: *Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí*. Brno: Doplněk, 1993, s. 89-97.
- SZALÓ, Csaba: Sociologie formování sociálních identit. In: Szaló, Csaba – Nosál, Igor: *Mozaika v rekonstrukci. Formování sociálních identit v současné střední Evropě*. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 13-36.
- TRÁVNÍČEK, Josef: *Moravské typy z Líšně u Brna dle originálů Marie Gardavské*. Brno: Národopisný soubor Líšňáci, 2013.
- VÁLKA, Miroslav: Dílo Marie Gardavské jako ikonografický pramen ke studiu lidového oděvu. *Folia ethnographica* 32, 1998, s. 57-68.
- ŽALUDOVÁ, Lenka: *Hody na brněnském sídlišti Vinohrady*. Bakalářská práce. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2012.

The Religiousness of Ukrainian Refugees in Slovakia as an Indicator of Their Adaptive Potential to Cultural Integration

Mgr. Mariia Kazmyrchuk, PhD.

Department of Archaeology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts,
Comenius University, Gondova 2, 811 02 Bratislava, SLOVAKIA

mariia.kazmyrchuk@uniba.sk

ORCID: 0000-0001-8877-4489

Abstract

Both the Ukrainian and Slovak peoples have strong religious traditions. While both nations are predominantly Christian, most Ukrainians identify as Orthodox, and most Slovaks as Roman Catholic. However, this shared Christian foundation presents distinct challenges and opportunities for cultural adaptation, as religious practices and beliefs can play a significant role in the integration process. Despite its importance, the intersection of religiosity and the adaptation of Ukrainian refugees in Slovakia has not been sufficiently explored by European and Ukrainian scholars. The aim of this article is to examine how forced migration to Slovakia has influenced the religious practices, beliefs, and broader cultural adaptation of Ukrainian refugees, with a focus on their potential for adaptation in a new socio-cultural environment. The present research draws on a combination of semi-structured interviews with Ukrainian refugees, two online surveys (including one with open-ended questions), and participant observation to provide a comprehensive analysis. The findings reveal that Ukrainian refugees demonstrate considerable flexibility in adapting their religious practices, characterised by a pragmatic approach that blends traditional beliefs with the realities of their host society. This adaptive potential, observed through a process of “metamodern oscillation”, enables Ukrainian refugees to effectively navigate the cultural dynamics of Slovakia while maintaining connections to their religious identity.

Key words

Religion – cultural adaptation – refugees – Ukraine – Slovakia

Acknowledgement / Funding

Funded by the EU NextGenerationEU through the Recovery and Resilience Plan for Slovakia under Project No. 09I03-03-V01-00092.

Introduction

Around 6 million Ukrainians were forced to cross the EU borders for safety after the start of the full-scale Russian invasion of Ukraine.¹ More than 100,000 Ukrainians have received temporary protection status in Slovakia.² As the war has continued, the importance of their cultural adaptation and social integration into the host society has increased. One of the key factors in understanding this process is religion, which has historically played a pivotal role in shaping identity and social cohesion.

Among the factors that have contributed to the choice of Slovakia as a place of residence by Ukrainian refugees are geographical location, as well as the closeness of language, culture, and mentality. However, a deeper look reveals that this “closeness” is actually quite conditional. Both Ukrainians and Slovaks are religious, and both nations identify as Christian. However, most Ukrainians consider themselves to be Orthodox and most Slovaks Roman Catholic. According to the 2021 census of Slovakia, 56% of the population identify as Roman Catholic, while only 0.9% profess the Orthodox faith.³ In contrast, a significant portion of Ukrainian refugees, who hail from a country where 61% of the population identify as Orthodox,⁴ find themselves in a predominantly Catholic environment. There are 154 Orthodox churches⁵ in Slovakia, including two in the capital, Bratislava, underlining the smaller presence of Orthodoxy compared to the 4,125 Catholic churches nationwide.⁶ The level of religiosity and the attitudes of refugees towards matters of faith therefore become a significant factor in the cultural adaptation process.

Historically, during various military conflicts, Ukrainians have repeatedly faced the challenge of choosing an ally, not only in political matters but also in religious terms. The postulate of “proximity of faith” has often played a role in key decisions, and changes in the political landscape have influenced transformations in religious attitude, frequently leading to societal divisions. Today, in the context of the war, many Ukrainians forced to seek refuge in Catholic

1 Ukraine Refugee Situation. Available at: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (accessed 8 October 2024).

2 People under temporary protection stable at 4.2 million. *Eurostat*. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240508-2> (accessed 8 October 2024).

3 Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. Available at: <https://www.scitanie.sk/> (accessed 8 October 2024).

4 YAKYMENKO, Yuriy – BYCHENKO, Andriy – MISHCHENKO, Mykhailo: *Ukrainian society, state and church in war. Church and religious situation in Ukraine 2023. (Information materials)*. Kyiv: Razumkov Centre, 2023, pp. 34.

5 Kostoly Slovenska. Máme 154 pravoslávnych chrámov, ďalších sedem je vo výstavbe. *Denník Postoj*. Available at: <https://svetkrestanstva.postoj.sk/126117/mame-154-pravoslavnnych-chramov-dalsich-sedem-je-vo-vystavbe> (accessed 8 October 2024).

6 Pravoslávna cirkev zažíva boom stavania kostolov. Vďaka migrantom. *SME*. Available at: <https://domov.sme.sk/c/22825141/ako-sa-stavaju-kostoly-na-slovensku.html> (accessed 8 October 2024).

countries in Europe have begun to perceive Orthodoxy differently, adopting a more critical perspective of its tenets and comparing their experiences. This process, in turn, has led to the formation of worldview pluralism and increased conformism.

While much of the existing research on migrant religiosity has focused on the American⁷ and European contexts,⁸ particularly on how religion facilitates adaptation for different migrant groups, this study provides a nuanced perspective within the European context, focusing specifically on Ukrainian refugees in Slovakia. Previous studies have examined the integration of Muslim migrants in predominantly Christian European societies,⁹ the religious reorganisation of Turkish Muslim and Polish Catholic immigrants in Germany,¹⁰ and the role of spirituality in the resettlement of Kosovo Albanians.¹¹ The relationship between migrants' religiosity and their cultural adaptation has also been a central theme.¹² Conversely, research has explored the impact of immigration on the religious beliefs of migrants.¹³ There are also studies that offer retrospective descriptions of the religious life of Ukrainians in Croatia but the current situation has not been thoroughly examined.¹⁴ Moreover, there are reviews of the religious life in Ukraine before the war¹⁵ and the results of surveys on religious issues in Ukraine have been published.¹⁶ However, the religious adaptation of Ukrainian refugees in a predominantly Christian but confessionally different environment such as like Slovakia remains under-researched. This gap underlines the relevance of the present research, as it seeks to address this oversight and contribute to the broader understanding of religion as a factor in cultural adaptation.

7 EBY, Jessica – IVERSON, Erika – SMYERS, Jenifer – KEKIC, Erol: The Faith Community's Role in Refugee Resettlement in the United States. *Journal of Refugee Studies* 24, 2011, n. 3, pp. 586–605.

8 FONER, Nancy – ALBA, Richard: Immigrant Religion in the U.S. and Western Europe: Bridge or Barrier to Inclusion? *International Migration Review* 42, 2008, pp. 360–392.

9 MAUSSEN, Marcel: Islamic Presence and Mosque Establishment in France: Colonialism, Arrangements for Guest Workers and Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33, 2007, n. 6, pp. 981–1002.

10 DIEHL, Claudia – KOENIG, Matthias: God Can Wait – New migrants in Germany between early adaptation and religious reorganisation. *International Migration* 51, 2013, n. 3, pp. 8–22 <https://doi.org/10.1111/imig.12075>

11 GOZDZIAK, Elżbieta: Spiritual emergency room: The role of spirituality and religion in the resettlement of Kosovo Albanians. *Journal of Refugee Studies* 15, 2002, n. 2, pp. 136–152.

12 MASSEY, Douglas S. – HIGGINS, Monica Espinosa: The Effect of Immigration on Religious Belief and Practice: A Theologizing or Alienating Experience? *Social Science Research* 40, 2011, n. 5, pp. 1371–1389.

13 TRINKA, Eric M.: Migration and internal religious pluralism: A review of present findings. *Journal of Interreligious Studies* 28, 2019, pp. 3–23.

14 SAGAN, Galyna: Історія становлення та сучасні тенденції релігійного життя українців Хорватії [The history of formation and modern trends of the religious life of Ukrainians in Croatia]. *Київські історичні студії* 14, 2022, pp. 56–62. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.17>

15 Релігія в Україні. Available at: <https://vue.gov.ua/Релігія в Україні> (accessed 11 July 2023).

16 Як змінювалась релігійність українців з 2000 року. Короткий переказ великого дослідження Центру Разумкова. *Lb.ua*. Available at: https://lb.ua/society/2022/02/02/504398_yak_zmynuyalas_religiynist.html (accessed 11 July 2023).

The aim of the present research is to analyse how the forced migration of Ukrainian refugees to Slovakia influences their religious practices and serves as an indicator of their cultural adaptation. This research also seeks to understand how the concept of metamodern oscillation can provide insights into the adaptability of Ukrainian refugee' religiosity. By focusing on specific examples, such as the adaptation of Christmas celebrations, this study demonstrates how religious practices serve as a lens through which broader cultural adaptation processes can be understood. The choice of Christmas as an example is deliberate, as this holiday encapsulates the intersection of religious tradition and cultural adaptation, offering insights into how refugees balance their Orthodox heritage with the customs of their host society. This analysis not only deepens our understanding of how Ukrainian refugees navigate their new cultural environment but also highlights the ways in which religious practices can act as both an anchor for their identity and a bridge to the integration in the host country.

Theoretical Background: Refugees with Temporary Protection and Adaptation

For the purposes of this research, it is important to define some basic terms that are often used in studies of migration such as "forced migration", "migrant", and "refugee". Forced migration is a broad term that refers to the displacement of people as a result of conflict, natural disasters, or other crises, where individuals are forced to leave their place of residence without the possibility of voluntary relocation. This concept is distinct from voluntary or economic migration, which involves an element of choice. The term "forced migrant" encompasses all individuals displaced for various reasons.¹⁷ What distinguishes forced migration is the lack of initial willingness or desire to leave one's home country or place of residence.

The term "refugee" has a specific legal definition, which emerged prominently in the mid-twentieth century with the adoption of the 1951 Refugee Convention. According to this convention, a refugee is a person who, owing to a well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or unwilling to seek protection of that country.¹⁸ Refugees, unlike other migrants, are forced to leave their country in search of safety because of existential threats such as war or persecution.

17 EMN Asylum and Migration Glossary. Available at: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary_en (accessed 8 October 2024).

18 Ibid.

The situation in Ukraine has led to the introduction of the term “odídenec” in Slovakia, which refers to refugees under temporary protection.¹⁹ This status, created in response to the influx of Ukrainian refugees following the 2022 Russian invasion, provides temporary asylum and allows individuals to live and work in Slovakia while receiving social, medical, and educational benefits.²⁰ Under the EU Temporary Protection Directive, enacted on 4 March 2022, Ukrainian citizens were granted the right to visa-free travel within the EU and could apply for temporary protection in any member state. The initial duration of this protection is one year, but it can be extended.²¹

Temporary protection differs from refugee status or asylum-seeker status in its legal implications. While asylum seekers are awaiting a decision on their application for international protection, persons under temporary protection can work immediately and have access to various social benefits. As a legal term, “odídenec” applies specifically to Ukrainian refugees in Slovakia.²² However, for a sake of clarity and broader academic discourse, this article will use the more widely recognised term “Ukrainian refugees”. This study will focus primarily on those who have been granted temporary protection in Slovakia, as their experiences provide critical insights into the dynamics of cultural adaptation, particularly through the lens of religiousness as a factor in their adaptive potential.

In the context of Ukrainian refugees’ adaptation in Slovakia, the concept of metamodern oscillation²³ provides a valuable lens for understanding their experiences. Metamodern oscillation refers to the pendulum-like movement between opposites, such as hope and despair, tradition and modernity, or, in this case, home culture and host culture. Ukrainian refugees in Slovakia experience a form of “cultural oscillation” where they navigate between their attachment to Ukraine and their need to adapt to Slovak society. This oscillation is not a sign of failure to integrate but rather an indicator of flexible adaptation – a hallmark of the metamodern individual who can balance multiple identities and cultural influences.

This oscillation is evident in the way the refugees engage with religious practices. While maintaining their Ukrainian religious traditions, they also adapt to the religious landscape in Slovakia, which may involve attending Slovak churches, participating in interfaith dialogues, or adopting local religious customs.

19 Upozornenie: štatút dočasného útočiska majú odídenci z Ukrajiny aj po 31. decembri, overiť sa to dá online. Available at: <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=upozornenie-statut-docasneho-utociska-maju-odidenci-z-ukrajiny-aj-po-31-decembri-overit-sa-to-da-online> (accessed 8 October 2024).

20 TRAUNER, Florian – VALODSKAITE, Gabriele: The EU’s temporary protection regime for Ukrainians: Understanding the legal and political background and its implications. *CESifo forum* 23, 2022 n. 4, pp. 17–20.

21 EMN Asylum and Migration Glossary, *ibid*.

22 TRAUNER, Florian – VALODSKAITE, Gabriele: The EU’s temporary protection regime for Ukrainians: Understanding the legal and political background and its implications, *ibid*, p. 17.

23 VERMEULEN, Timotheus – VAN DEN AKKER, Robin: Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture* 2, 2010, n. 1, pp. 1–14.

This dynamic interplay between maintaining one's religious identity and adjusting to a new cultural setting reflects the broader process of adaptation that the metamodern encapsulates.

Research Methods and Data

This research employs a mixed-method approach, incorporating qualitative and quantitative methodologies, including in-depth interviews, open-ended and closed-ended online surveys, and participant observation. The primary aim of this methodological approach is to study the religiousness of Ukrainian refugees in Slovakia and to assess how religious practices influence their adaptive potential for cultural integration.

Between January and March 2023, I conducted eight semi-structured in-depth interviews with Ukrainian refugees living in Slovakia. Their participants were recruited through the Ukrainian Community Centre in Bratislava and Facebook groups tailored for Ukrainians in Slovakia. All interviews were conducted in Ukrainian, and each lasted more than an hour, allowing respondents to discuss their experiences in detail.

The interview guide consisted of over 100 questions, divided into several thematic blocks, covering areas such as: migration background (reasons for displacement, arrival in Slovakia); living conditions (housing, employment, and financial situation); social life (language use, communication, and social networks); education and healthcare; religion, culture, and traditions (this block contained of 30 questions, focusing on religious practices, their significance, and adaptation to new circumstances).

The interview participants were seven women and one man, aged between 18 and 50, all of whom had fled the war in Ukraine and received temporary protection in Slovakia. Their educational backgrounds ranged from secondary education to higher education, and they came from Orthodox Christian families. Among the participants were practising Orthodox Christians, atheists, and people with minimal religious engagement. The diverse religious and non-religious backgrounds of the respondents were crucial for exploring how refugees of different faiths adapt to life in Slovakia. The semi-structured interviews allowed to capture both the flexibility and challenges in the religious adaptation of the refugees, providing a comprehensive understanding of their lived experiences.

From December 2022 to April 2023, I conducted an open-ended online survey to gather additional qualitative data. This survey included questions related to the respondents' demographic profile, their religious beliefs or worldviews, and how they practiced or celebrated religious traditions in Slovakia. Participants were encouraged to answer freely, allowing for a range of expressions of their religious experiences and reflections on their adaptation to Slovakia.

The survey reached a total of 12 participants, of whom 10 were women and two were men, aged between 18 and 50. The respondents were predominantly Orthodox Christians (5), with others identifying as Christians (3), an atheist (1), a Buddhist (1), and an agnostic (1). Participants could respond in Ukrainian or Russian, depending on their language preference. Several respondents (2) had residence permit in Slovakia, while the majority were under temporary protection.

In March and April 2023, I carried out a closed-ended online survey to gather quantitative data on religious beliefs and adaptation processes. The survey, developed in Ukrainian, consisted of 23 questions addressing demographic information, religious affiliation, family traditions, and changes in religious or secular worldviews following Russia's large-scale invasion of Ukraine in 2022. Additional questions focused on church attendance, trust in religious institutions, and attitudes towards the shifting of Christmas celebrations.

A total of 71 participants completed the survey, 57 of whom were women, and 14 were men, ranging in age from 18 to 60. In terms of education, 51 participants had higher education degrees, while the rest had secondary or vocational education. Religious affiliation included 42 Orthodox Christians, 15 Christians of other denominations, 6 atheists, 2 agnostics, and 6 participants with other beliefs or worldviews.

The gender imbalance in all of my samples is consistent with broader demographic trends observed in studies on Ukrainian refugees, including those with much larger sample sizes. This skew reflects Ukraine's martial law, which requires men between the ages of 18 and 60 to remain in the country for military service. For example, the German study by Giesing, Panchenko, and Poutvaara,²⁴ which surveyed 936 refugees and conducted 17 in-depth interviews, found that the majority of respondents were women, with only four male participants. This demographic profile closely mirrors my own, supporting the validity of my smaller sample size and confirming that the findings are consistent with larger-scale research.

Maintaining ethical standards was a priority throughout the research process. The majority of my participants are refugees currently residing in Slovakia under temporary protection status. The primary reason for seeking asylum was to escape the war, lose their homes, and ensure the safety of their own lives and those of their children. In order to safeguard their security and confidentiality, all data were anonymised and fully de-identified to ensure the protection of their personal information. During interviews and the open-ended survey, only first names were collected, and participants had the option to use any name

24 GIESING, Yvonne – PANCHENKO, Tetyana – POUTVAARA, Panu: *Adaptation and Integration Strategies of Refugee from Ukraine in Germany*. München: ifo Institut, 2022, p. 9.

they preferred, which many did. No names were collected in the closed-ended survey. Additionally, participants were fully informed of the aims and procedures of the study before giving their informed consent. They were made aware that they could withdraw from the study at any time without any negative consequences. These measures are in line with ethical standards in anthropological research.²⁵

In addition to interviews and surveys, I employed participant observation as a qualitative research method. Over the course of several months, I actively participated in community events organized by the Ukrainian refugee community in Bratislava. This method allowed for direct observation of religious practices, social interactions, and adaptation strategies within the community.²⁶ By observing religious services, holiday celebrations, and community gatherings, I gained insight into how Ukrainian refugees maintain religious traditions and adapt them to the Slovak cultural environment.

By combining qualitative and quantitative methods, this study offers a comprehensive exploration of how religiousness serves as an indicator of adaptive potential among Ukrainian refugees in Slovakia. The use of in-depth interviews, open-ended and closed-ended surveys, and participant observation allowed for a nuanced understanding of how religious practices are maintained, adapted, or transformed in the context of forced migration. These methods allowed for an in-depth understanding of the role of religiosity in the adaptation processes of Ukrainian refugees.

Religiousness as a Dimension of Cultural Adaptation: a Metamodern Perspective

While analysing the religious attitudes of Ukrainian refugees in Slovakia, we see a nuanced interplay between faith, cultural traditions, and adaptive potential. This dynamic can be framed within the theory of metamodern oscillation, where cultural adaptation is characterised by a fluid movement between traditional and modern values. The religious identity of these refugees reveals how deeply their cultural integration is shaped by both continuity and change, embodying this oscillation between preserving faith and adapting to new contexts.

According to the data obtained from the survey, in response to the question about their attitude to faith, 73.2% of respondents considered themselves religious, 15.5% identified as non-religious, and 11.3% chose not to define their

25 DE LAINE, Marlene: *Fieldwork, Participation and practice: ethics and dilemmas in qualitative research*. London: Sage Publications, 2000.

26 ROBEY, Daniel – TAYLOR, Wallace T. F.: Engaged Participant Observation: An Integrative Approach to Qualitative Field Research for Practitioner-Scholars. *Engaged management review* 2, 2018, n. 1, Art.1. pp. 1-13 <https://doi.org/10.28953/2375-8643.1028>

religious status. However, different answers were received regarding changes in respondents' attitude towards faith. Specifically, 43.7% reported that they had been believers since childhood, 38% became believers as adults, 5.6% had not believed since childhood, and 12.7% stopped believing as adults. This allows us to identify previously undefined respondents. In general, 81.7% of respondents are believers, and 18.3% are non-believers. These numbers are higher than the data obtained from nationwide Ukrainian polls in November 2021, when 66–68% of respondents considered themselves religious.²⁷ This increase may be explained by the fact that women and older people are more religious. On the other hand, the increase in religiosity may be related to the beginning of the active warfare in Ukraine, similar to 2014, when 76% of respondents considered themselves religious.²⁸ However, the respondents of the current survey indicated that 73.2% of them did not change their attitude after the 24 February 2022 remaining believers, 11.3% remained non-believers, 11.3% stopped believing, and only 4.2% became believers after 24 February 2022. The discrepancy between these figures and the data on self-identification likely relates to those who did not identify themselves.

While many continue to identify with traditional religious practices, others experience a shift towards a more individualised or secular worldview. The fact that some started or stopped believing after the war began reflects a deeper oscillation between reliance on faith for stability and a disillusionment with traditional structures.

Christianity dominates as the most prevalent religion among Ukrainian refugees in Slovakia, with 81.7% of respondents identifying as Christian. Other groups include non-believers (8.5%), Muslims (2.8%), Buddhists (1.4%), and Judaists (1.4%), with 4.2% identifying with other religions. Among Christians, 62% are Orthodox, 7% are Ukrainian Greek Catholic, 7% are Protestant, and 5.6% are Roman Catholic. A notable 19.7% identify themselves as Christians without denominational affiliation. This figure is significantly higher than the 8-9% who identified as "just Christians" in national polls in Ukraine.²⁹

One interviewee expressed this confessional fluidity, stating: *"Now I am more atheistic, but I believe in God, not as in a Christian God but as in a being superior to me."*³⁰ This reflects a growing trend towards non-denominational religiosity, where faith is maintained, but traditional religious affiliation becomes less relevant. This metamodern oscillation suggests that while faith continues to be

27 Релігія в Україні, *ibid.*

28 Як змінювалась релігійність українців з 2000 року. Короткий переказ великого дослідження Центру Разумкова, *ibid.*

29 *Ibid.*

30 Ілья (18 years old); 22.03.2023.

a central part of identity, the way in which that faith is expressed can evolve, influenced by both personal and broader social factors. Thus, in general, the attitudes of Ukrainian refugees to the matters of faith and religion do not differ significantly from those in Ukraine. The majority of Ukrainian refugees in Slovakia believe in God, they are Christians and belong to the Orthodox confession.

In both Ukraine and Slovakia, many respondents maintained religious traditions, particularly during major holidays such as Easter. The emphasis on religious ceremonies, such as the consecration of Easter cakes and eggs, remains a shared cultural practice among both believers and non-believers. As Inna from Bratislava noted: *"I only perform religious ceremonies, which we have, when it is necessary due to the circumstances or when I join senior people..."*³¹ This reflects a metamodern oscillation between the social performance of religion and personal belief, where individuals engage in rituals because of cultural expectations rather than deep personal conviction. This behaviour might also represent a form of "religious conformism", where people participate in religious celebrations not necessarily out of deep conviction but because everyone around them is celebrating

Lilia, for example, continues to plan for traditional celebrations: *"We are planning to consecrate Easter cakes. We are going to our Orthodox [church]."*³² Meanwhile, Olga reminisced, *"Last Easter we made Easter cakes and painted eggs"*³³, indicating that such practices provide continuity in a disrupted environment. Yet not all religious engagement is tied to belief. Inna stated, *"...I do not go to the church often, only to learn history or to look at architecture or interesting icons."*³⁴ Here, church attendance serves a cultural or intellectual purpose rather than a religious one, further reflecting the metamodern shift towards individualised expressions of faith.

The religious attitudes and practices of Ukrainian refugees in Slovakia offer deep insights into their potential for cultural adaptation. While many maintain their religious identity, we see evidence of a metamodern oscillation in how that identity is expressed – shifting between tradition and adaptation to new cultural norms. This flexibility in faith, whether through participation in Slovak Catholic traditions or a shift towards non-denominational spirituality, reflects their potential for adaptation. Religion serves these refugees both as a source of continuity and as a domain of cultural negotiation, revealing their broader capacity to integrate into Slovak society while preserving essential elements of their Ukrainian identity.

31 Inna (48 years old); 13.01.2022.

32 Lilia (32 years old); 18.03.2023.

33 Olga (42 years old); 29.01.2023.

34 Inna (48 years old); 13.01.2022.

Challenges in Religious Practice of Ukrainian Refugees in Slovakia

The limited presence of Orthodox churches is a significant barrier for Ukrainian refugees in Slovakia as the majority of Slovaks affiliate with Roman Catholicism. Iryna from Levice commented: *"It is difficult to find an Orthodox church. From my observations, they [Slovaks] are religious, and every feast they have become a day off. They celebrate and do not work..."*³⁵ Olga from Opoj similarly noted the scarcity of Orthodox churches: *"I have visited an Orthodox church but there is no choice because it is only one."*³⁶

This lack of access to familiar religious spaces poses challenges for refugees trying to maintain their religious practices. The closure of churches outside service hours, which contrasts with the more open access typical in Ukraine, adds another layer of difficulty. As Olga from Bratislava described: *"I am an Orthodox Christian... I am used to thinking that in Ukraine a temple is open all the time. I decided to go to a church. I found an Orthodox [church] here, but it was closed when I arrived. It was strange. I was surprised at first. The church works according to schedule. What?!"*³⁷ This speaks to the meta-modern tension between institutional structures and individual spiritual needs, where the rigidity of religious institutions clashes with the fluidity of personal religious expression.

The survey data among Ukrainian refugees in Slovakia³⁸ reveal a complex landscape of religious engagement that underlines both continuity and change in their religious practices. The findings illustrate diverse patterns of church attendance, with 16.9% of respondents identifying as regular weekly parishioners and another 16.9% attending only on significant religious holidays. A notable 25.4% are not formal parishioners but attend church services regularly, reflecting a commitment to maintaining religious practices despite their displacement. In contrast, 23.9% of respondents visit religious sites infrequently, and 14.1% express no interest in religious practices.

This diversity in religious engagement among Ukrainian refugees contrasts with the situation in Ukraine before the war, where a majority (53%) reported consistent church attendance, a trend that has remained relatively stable over the years, even in the context of war. Although 11% of Ukrainians reported attending church more frequently after the onset of the war, and 8% less frequently, a large portion (53%) maintained their previous habits. This continuity

35 Iryna (25 years old); 18.01.2023.

36 These data were obtained through the survey conducted in December 2022 – April 2023.

37 Olga (42 years old); 29.01.2023.

38 These data were obtained through the survey conducted in March and April 2023. The question was about attending church in Slovakia.

suggests that religious practices serve many of them as a source of stability and resilience amidst the turmoil of war.³⁹

However, the shift to a new environment in Slovakia introduces challenges that complicate this continuity. The scarcity of Orthodox churches in Slovakia and the differences in accessibility and practices compared to those in Ukraine create a situation where refugees must adapt their religious practices to new conditions. This adaptation is visible in the experiences of individuals like Iryna, who, despite being unable to access Orthodox services in her town, finds comfort in attending Roman Catholic services that resemble her familiar traditions: *"I am a religious person. I am a Christian. I was not able to visit an Orthodox church in my town because there isn't one in such a small town. I visited their [Slovak] churches which are Roman Catholic. Yes, they are similar. We visited at Christmas. Their churches are decorated like ours."*⁴⁰ Such adaptive behaviours highlight the importance of religious practices as a means of maintaining cultural continuity, even when the exact form of those practices must change.

However, the data also point to a significant proportion of the refugee population experiencing a disengagement from religion, as reflected in the 14.1% who express no interest in religious life. This disengagement may be related to the trauma and psychological burden of displacement, which disrupts not only daily routines but also the deeper spiritual practices that provide a sense of identity and community. The stress of displacement also affects religious adherence. Respondents like Anna and Alevtina reported an inability to maintain their usual religious traditions, particularly due to the psychological burden of the war. Anna, for example, lamented the loss of her traditional preparation of 12 meals for Christmas,⁴¹ while Alevtina expressed a lack of festive spirit, stating: *"I am not in a mood to celebrate."*⁴² These statements are crucial because they show how the trauma of displacement affects the maintenance not only of religious practices but also of a sense of cultural continuity. This also fits into the framework of the metamodern, where individuals oscillate between the desire for continuity and the overwhelming demands of their new reality.

These findings reveal the diversity in religious engagement among Ukrainian refugees. While some maintain regular participation in religious activities, many others show more sporadic involvement, or even disengagement from religious life altogether. The different patterns of participation underline the flexible, personal nature of religious practice among refugees. This is consistent with the

39 YAKYMENKO, Yuriy – BYCHENKO, Andriy – MISHCHENKO, Mykhailo: *Ukrainian society, state and church in war. Church and religious situation in Ukraine 2023*, *ibid*, pp. 7–8.

40 Iryna (25 years old); 18.01.2023.

41 Anna (41 years old); 11.01.2023.

42 These data were obtained through a survey conducted in December 2022 – April 2023.

broader theme of metamodern oscillation, in which individuals oscillate between tradition and adaptation, often engaging with religion in ways that suit their current circumstances rather than adhering strictly to institutionalised norms.

Christmas Celebration as an Adaptive Practice

The celebration of Christmas holds significant cultural and religious importance in both Ukrainian and Slovak societies. However, these celebrations differ in timing, religious traditions, and cultural emphasis. In Slovakia, where the majority of the population follows the Roman Catholic tradition, Christmas is celebrated on 25 December according to the Gregorian calendar. It is a central holiday characterised by a family-oriented atmosphere and festive meals, such as carp and potato salad. For Roman Catholics, the birth of Christ is the most important religious holiday in the calendar.

In contrast, in Ukraine, religious affiliation and calendar observance differ, with a substantial portion of the population traditionally celebrating Christmas on 7 January according to the Julian calendar. This date is in line with the practices of the Orthodox Church. Emphasis is often placed on the spiritual aspect of the holiday, including attending church services, preparing traditional dishes such as *kutia*, and participating in extensive carolling. For the Orthodox, Easter holds more significance than Christmas.

However, in response to Russia's full-scale invasion of Ukraine, there has been a shift among many Ukrainian believers in the Orthodox Church of Ukraine to adopt 25 December as the date for Christmas celebrations. This shift is part of a broader movement toward the adoption of the new Julian calendar, and the state holiday has also been officially moved to 25 December.⁴³ However, this change remains controversial among many Ukrainian refugees, as some continue to adhere to the traditional date of 7 January. It is also important to note that Orthodox churches in Slovakia continue to celebrate Christmas on 7 January, providing a space for those Ukrainians who prefer to maintain this aspect of their religious traditions.

The decision of many Ukrainian refugees to celebrate Christmas on December 25, alongside or instead of the traditional date 7 January,⁴⁴ is emblematic of this oscillation. According to a survey, 45.1% of Ukrainians in Slovakia now celebrate Christmas on 25 December, while 19.7% celebrate it twice, and 11.3% adhere strictly to the 7 January date.⁴⁵ This shift in religious practice is not merely

43 Україна вперше відзначає Різдво 25 грудня: як ПЦУ та УГКЦ прийшли до цього кроку. *New voice*. Available at: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/rizdvo-25-grudnya-v-ukrajini-yak-pcu-ta-ugkc-pereyshli-noviy-kalendar-i-do-chogo-tut-rosiya-50377310.html> (accessed 16 October 2024).

44 Покрова і Миколая. *BBC*. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-65691768> (accessed 11 July 2023).

45 These data were obtained through a survey conducted in December 2022 – April 2023.

a matter of personal preference but can be interpreted as a broader cultural adjustment to life in a predominantly Roman Catholic society where 25 December is the central holiday.

Anna, who relocated from Sumy, captures the personal struggle of navigating this transition: *"We have a question now when to celebrate Christmas. I think on 25 December... If I stay here, I will unambiguously do this on the 25th [of December]. I did not feel any feast on 7 January."*⁴⁶ This individual decision to embrace 25 December aligns with the social rhythms of the host country, a reflection of how refugees adjust their practices to fit into the cultural landscape. However, such adjustments do not necessarily equate to abandonment of their traditions, as some refugees continue to celebrate on both dates. Denis from Pezinok shared: *"[We will celebrate Christmas] according to both Roman Catholic and Orthodox traditions. The only one thing has changed that one more holiday was added. The more feasts are the more pleasant life is."*⁴⁷

This practice of dual celebration illustrates the concept of metamodern oscillation, where refugees are not forced to choose between cultural fidelity and integration but rather navigate between the two. Yanina, who lives in Bratislava, echoes this flexibility: *"[I will celebrate Christmas] twice per year – on 24/25 December and on 6/7 January."*⁴⁸ For some refugees, however, tradition remains paramount. Olena noted: *"I am an Orthodox Christian, I cannot celebrate Christmas on 25 December."*⁴⁹ Lilia, for instance, holds steadfastly to 7 January, saying: *"The 25th of December is a normal day for me."*⁵⁰ Similarly, for others like Anatolii, an agnostic, the change in calendar is less significant: *"We maintain existed traditions... Nothing has changed in our life. We celebrated Christmas in December and will do this next year."*⁵¹ These examples reveal a range of responses that underline the non-linear nature of adaptation – some individuals are more flexible, while others remain firmly attached to their original customs.

The data collected from Ukrainian refugees in Slovakia highlight an important dynamic in their religious adaptation, which reflects a broader cultural oscillation. Many Ukrainian refugees, like Diana, report that their religious practices have shifted since moving to Slovakia, a predominantly Catholic country. Diana's family's transition from celebrating Christmas on 7 January, in accordance with Orthodox tradition, to 25 December as the primary day of celebration, illustrates how calendar conformity plays a role in religious life. She notes: *"We celebrate because we have a holiday, days off work and more opportunities*

46 Anna (41 years old); 11.01.2023.

47 These data were obtained through a survey conducted in December 2022 – April 2023.

48 Ibid.

49 Olena (34 years old); 24.01.2023.

50 Lilia (32 years old); 18.03.2023.

51 These data were obtained through a survey conducted in December 2022.

to meet relatives."⁵² This highlights a form of religious flexibility that can be tied to the necessity of adapting to new socio-cultural environments. Diana's experience also underlines the role of pragmatism in religious practice, where traditions are aligned with social schedules rather than spiritual obligation. This shift is further emphasised by her reflection on 7 January which has now become a regular day, albeit still observed with a dinner and family time.

The refugee experience also includes cultural contrasts in the way holidays are celebrated. Several respondents noted differences in the intensity of celebrations, the types of festive meals, and the family-oriented nature of Slovak celebrations. While Alevtina preferred Ukrainian dishes⁵³, Olena from Dnepr appreciated the Slovak culinary traditions, particularly the carp and potato salad served at Christmas⁵⁴. Diana from Malacky remarked on the simplicity of Slovak festive meals compared to Ukrainian traditions of cooking elaborate dinners, highlighting another area where cultural adaptation occurs.⁵⁵

The duration of holiday celebrations also differs, with Slovaks returning quickly to daily life after Christmas, in contrast to the extended holiday season in Ukraine. Daryna from Hlohovec observed: "*It is a little bit unusual that everything ended after Christmas...*"⁵⁶, while Yanina noted that Slovaks "*quickly return from holidays to their usual routines.*"⁵⁷

Ukrainian refugees find common ground with Slovaks in family-oriented religious celebrations. Many respondents observed that Slovaks celebrate important feasts primarily with close family, with social life almost coming to a halt. As Anastasia pointed out: "*In my boyfriend's village, we go to church every Sunday, and then the whole family gathers for dinner.*"⁵⁸ This sense of familial closeness mirrors the traditional Ukrainian way of celebrating holidays, suggesting that while certain practices may differ, the underlying values of family and togetherness remain a shared cultural trait.

Olga's experience, on the other hand, highlights how Slovak traditions, such as the closure of most businesses during the holidays, can be disorientating for refugees used to different rhythms of life in Ukraine. She found it surprising that amusement parks and shops were closed during Christmas, yet recognised how it aligned with the Slovak emphasis on family time.⁵⁹

52 Ibid.

53 Ibid.

54 Ibid.

55 Ibid.

56 Ibid.

57 Ibid.

58 Ibid.

59 Olga (42 years old); 29.01.2023.

Interestingly, the Ukrainian refugees' interaction with Slovak religious traditions has not been entirely one-sided. Some refugees, like Diana, have embraced opportunities for cultural exchange, sharing Ukrainian holiday foods such as "kutia" with their Slovak hosts, while partaking in Slovak traditions such as the preparation of "kapustnica".⁶⁰ This cross-cultural exchange represents a crucial aspect of the metamodern oscillation, where refugees not only adapt to their new environment but also enrich it with their own cultural practices, fostering a reciprocal relationship.

However, it is important to acknowledge that some Ukrainian refugees, like Melania, remain steadfast in maintaining their Ukrainian traditions, underlining the diversity of adaptive responses within the refugee community. She reported: *"We have more religious people, we maintain traditions more carefully. We go to church for the consecration of the Easter cake. Nobody among my friends does that."*⁶¹ This statement points to the ongoing oscillation between adaptation and identity preservation that defines the refugee experience.

The findings from the interviews and survey data underline the complexity of religious adaptation among Ukrainian refugees in Slovakia. Their experiences illustrate not only a pragmatic shift in religious practices, driven by the need to adapt to local customs, but also deeper reflections on how displacement affects their sense of identity and belonging. This cultural and religious oscillation is a testament to the resilience and adaptive potential of the Ukrainian refugees, as they navigate between preserving their heritage and integrating into Slovak society. These oscillations in religious observance – sometimes preserving, sometimes adapting – are key indicators of the broader adaptive strategies at play among Ukrainian refugees as they respond to the cultural challenges of displacement.

Discussion

The findings of the present research provide meaningful insights into how Ukrainian refugees in Slovakia are navigating their religious practices as part of their broader cultural adaptation. The results suggest that the religiosity of Ukrainian refugees serves as a key indicator of their adaptive potential within Slovak society. As Ye. Hozdziak emphasises, religion and spirituality support many refugees in the process of rooting, forced migration and integration into the host society.⁶² While previous studies on migrant religiosity, especially in the North American context, indicate that religion can act as a facilitator

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ These data were obtained through a survey conducted in December 2022 – April 2023.

⁶² GOZDZIAK, Elżbieta: Spiritual emergency room: The role of spirituality and religion in the resettlement of Kosovar Albanians, *ibid*, p. 136.

of adaptation,⁶³ this research contributes to a nuanced understanding of the European setting, specifically within Slovakia. The close alignment between the religious backgrounds of Ukrainians, who predominantly identify as Orthodox Christians, and the Christian heritage of Slovakia has indeed facilitated aspects of social integration. This supports the hypothesis that a shared religious framework, even across different denominations, plays a significant role in facilitating adaptation, consistent with prior research on European migrant groups.⁶⁴

However, unlike Muslim migrants in Western Europe, whose religious practices can create distinct boundaries in predominantly Christian countries,⁶⁵ Ukrainian refugees are adapting more seamlessly due to the broad Christian cultural environment. This aligns with the theory of metamodern oscillation, which helps explain how individuals navigate between continuity and change. Ukrainian refugees oscillate between maintaining their Orthodox traditions and adapting to the religious practices of the host society, as seen in their flexible approach to Christmas celebrations. The shift from observing 7 January (Orthodox Christmas) to 25 December, largely driven by the socio-cultural context of Slovakia, exemplifies this oscillation between old and new practices.

Importantly, this research also demonstrates that forced migration does not automatically lead to an increase in religiosity, as some theories might suggest.⁶⁶ On the contrary, Ukrainian refugees in Slovakia exhibit what can be termed "religious conformism" – pragmatic adaptation of their practices rather than deepening their spiritual engagement. This reflects their prioritisation of practical concerns, such as securing employment and housing, over religious involvement. The lack of access to Orthodox churches in Slovakia further limits their religious participation, reinforcing this trend. Such infrastructural challenges, including limited information about church locations and restricted opening hours, highlight a structural barrier to religious involvement, which was a significant finding of this research.

A notable implication of these findings is the dual role of religion as both a facilitator of integration and a reflection of trauma. While the Christian context of Slovakia aids Ukrainian refugees in adapting, their reduced religiosity and pragmatic adjustments reflect the psychological and social impact of displacement. The trauma of forced migration manifests itself in a reluctance to fully invest

63 EBY, Jessica – IVERSON, Erika – SMYERS, Jenifer – KEKIC, Erol: The Faith Community's Role in Refugee Resettlement in the United States, *ibid.*, pp. 586–605.

64 FONER, Nancy – ALBA, Richard: Immigrant Religion in the U.S. and Western Europe: Bridge or Barrier to Inclusion?, *ibid.*, p. 361.

65 MAUSSEN, Marcel: Islamic Presence and Mosque Establishment in France: Colonialism, Arrangements for Guest Workers and Citizenship, *ibid.*, pp. 981–1002.

66 DIEHL, Claudia – KOENIG, Matthias: God Can Wait – New migrants in Germany between early adaptation and religious reorganization, *ibid.*, pp. 12–13.

in the religious practices of the host country, as many refugees perceive their stay in Slovakia as temporary. This vision of temporality is a critical aspect of the adaptation process, as it indicates a lingering connection to their homeland and a hesitance to fully integrate. This sentiment was observed in many participants who expressed a desire to keep Ukrainian religious traditions while temporarily conforming to the practices in Slovakia.

Moreover, while the current research sheds light on the religious adaptation of Ukrainian refugees in Slovakia, it also identifies gaps in the existing literature, particularly regarding the early stages of adaptation for Eastern European refugees in predominantly Christian contexts. The study's focus on the first year of migration offers a snapshot of this critical period but leaves room for further exploration of long-term religious adaptation and integration outcomes. Future research could investigate whether the initial religious conformism observed here evolves over time into deeper religious engagement or secularisation. Additionally, examining how different demographic factors, such as age, education, and region of origin within Ukraine, affect religious adaptation would add further depth to the analysis.

Finally, while the theory of metamodern oscillation provides a valuable lens through which to understand the adaptive flexibility of Ukrainian refugees, further studies are needed to explore how this oscillation between cultural continuity and change impacts other aspects of their integration beyond religious practices. For instance, analysing the interplay between religious adaptation and language acquisition, social networks, and professional development could provide a more holistic understanding of how Ukrainian refugees are navigating their new cultural environment in Slovakia.

The present research confirms that religious practices among Ukrainian refugees are both an indicator of their potential for adaptation and a reflection of the broader cultural and psychological challenges they face. The religious conformism observed highlights their pragmatic approach to adaptation, while their continued connection to their homeland suggests that their religious and cultural integration remains a complex and evolving process. The implications of this research not only contribute to the literature on migration and religion but also underscore the importance of considering both individual and structural factors in shaping refugee adaptation pathways in host societies.

Conclusion

The research conducted on the religiosity of Ukrainian refugees in Slovakia has provided significant insights into how forced migration affects religious beliefs, practices, and the broader cultural adaptation process. The findings demonstrate that religion, and in particular the religious practices of Ukrainian

refugees, serves as an essential marker of their potential for adaptation in the new cultural environment. This research not only addresses the initial aim of the article – to explore how migration affects religious beliefs and practices – but also contributes to a broader understanding of how religiosity serves as an indicator of the ability to adapt to a new socio-cultural context. By applying the concept of metamodern oscillation, this study has shown how Ukrainian refugees' ability to balance continuity and change in their religious lives is crucial for their adaptation to the socio-religious context of Slovakia.

Ukrainian refugees in Slovakia, who are predominantly Orthodox Christians, have shown considerable flexibility in adapting to the Roman Catholic-dominated religious environment of their host country. However, their religious adaptation is not limited to denominational differences but rather reflects a broader oscillation between keeping traditional practices and adapting to new cultural contexts. This process of oscillation aligns with the metamodern perspective, where individuals are seen as constantly navigating between continuity and change, and stability and adaptation. In this case, the religious adaptation of Ukrainian refugees can be viewed as an ongoing negotiation between their personal faith and the socio-religious realities of Slovakia.

Despite the significant challenges posed by forced migration, Ukrainian refugees have maintained a strong connection to their religious identities. A majority of them continue to identify as Christians, with many adhering to the Orthodox confession. This continuity is crucial as it suggests that religion remains an anchor for these individuals amidst the upheaval of displacement. However, this religious adherence is often personal and informal, characterised by practices such as lighting candles for health, attending services on major religious holidays, and baptising children. These rituals, rather than deep theological engagement or regular church attendance, form the core of the refugees' religious lives.

This personalised religiosity, characterised by a flexible approach to religious practices, allows refugees to adapt more easily to their new environment. In a setting where Roman Catholicism is the dominant tradition and Orthodox churches are scarce, the ability to prioritise personal faith over strict doctrinal observance becomes a pragmatic strategy for cultural adaptation. This flexibility in religious practice serves as an adaptive mechanism, allowing refugees to maintain their religious identity while coping with the practical challenges of life in Slovakia.

One of the most striking findings of this study is the adaptability of Ukrainian refugees in terms of religious practices. Despite their Orthodox background, many refugees have begun attending Roman Catholic churches or have reduced their participation in religious activities altogether. This shift is largely

a response to the structural limitations in Slovakia, where Orthodox churches are few and far between, especially outside major cities such as Bratislava. The ability to attend Roman Catholic services without perceiving significant doctrinal differences highlights the refugees' pragmatic approach to religion, which facilitates their broader social integration.

The flexibility observed in religious practices also extends to the celebration of holidays, particularly Christmas. The shift from celebrating Christmas on 7 January to 25 December is less a reflection of ideological alignment with European Union standards and more a practical adaptation to the Slovak cultural environment. Ukrainian refugees, who are accustomed to long holiday seasons stretching from New Year's Eve to Orthodox Christmas, have adjusted to the Slovak custom of celebrating Christmas and New Year in a more condensed timeframe. While many refugees still value the significance of Orthodox Christmas, they have shown a willingness to adapt their celebratory practices to fit the cultural norms of their host society. This willingness to oscillate between traditional and new practices demonstrates the strength of their adaptive potential.

The ongoing war in Ukraine and the resulting forced migration have inflicted deep psychological trauma among Ukrainian refugees. This trauma plays a crucial role in shaping their religious adaptation. Many refugees view their stay in Slovakia as temporary, a sentiment that deeply influences their approach to religion. For some, the trauma of displacement has led to a diminished focus on religious observance, as practical concerns such as securing employment, housing, and social connections take precedence. This aligns with findings from other migration studies, where early stages of adaptation are often characterized by a decline in religious participation due to pressing everyday concerns.⁶⁷

Moreover, the trauma of separation from family members in Ukraine has led to complex emotions surrounding religious holidays. Some refugees have chosen to return to Ukraine to celebrate Orthodox Christmas with their loved ones, despite the risks posed by ongoing military aggression. Others have celebrated remotely, while some have opted not to celebrate at all, reflecting the emotional toll of not being able to reunite with family. This variability in religious observance highlights the profound impact of trauma on the religious lives of refugees, underlining the fluidity and temporality of their adaptation process.

The theory of metamodern oscillation provides a valuable framework for understanding the religious adaptation of Ukrainian refugees. In this context, the metamodern refers to the oscillation between traditional religious practices and the need to adapt to new cultural conditions. Ukrainian refugees embody this oscillation as they navigate the tension between keeping their religious

67 DIEHL, Claudia – KOENIG, Matthias: *God Can Wait – New migrants in Germany between early adaptation and religious reorganization*, *ibid*, pp. 8–22.

identity and adapting to the predominantly Roman Catholic environment of Slovakia. This constant negotiation reflects the broader human experience of migration, where individuals must balance continuity with change in response to new challenges.

The religious flexibility shown by Ukrainian refugees is a manifestation of this oscillatory process. On the one hand, they retain their Orthodox identity, continuing to observe key rituals and traditions. On the other hand, they adapt their practices to align with the cultural norms of their host society, such as attending Roman Catholic services or adjusting the dates of religious holidays. This oscillation between maintaining a connection to their past and embracing the new cultural context is emblematic of the adaptive strategies that migrants often employ.

The findings of this study have important implications for both future research and integration policy. First, the religious adaptation of Ukrainian refugees provides a valuable case study for exploring the broader dynamic of migrant religiosity in Europe. While much of the existing literature focuses on the challenges faced by Muslim migrants in integrating into predominantly Christian societies, this study highlights how Christian migrants navigate similar challenges, albeit within a more familiar religious context. Future research could further explore the long-term religious adaptation of Ukrainian refugees, particularly as their stay in Slovakia extends beyond the initial phases of migration.

In terms of integration policies, the religious needs of Ukrainian refugees should not be overlooked. While their religious flexibility has facilitated their adaptation, structural barriers, such as the limited availability of Orthodox churches, remain significant. Greater infrastructural support for religious practices, such as increased access to Orthodox churches or the provision of interfaith services, could enhance the integration experience of Ukrainian refugees. Additionally, policies that recognise the trauma experienced by refugees and its impact on religious practices would be beneficial in designing support systems that cater to both the spiritual and psychological needs of refugees.

References

- DE LAINE, Marlene: *Fieldwork, Participation and practice. Ethics and dilemmas in qualitative research*. London: Sage Publications, 2000.
- DIEHL, Claudia - KOENIG, Matthias: God Can Wait - New migrants in Germany between early adaptation and religious reorganisation. *International Migration* 51, 2013, n. 3, pp. 8-22 <https://doi.org/10.1111/imig.12075>
- EBY, Jessica - IVERRSON, Erika - SMYERS, Jenifer - KEKIC, Erol: The Faith Community's Role in Refugee Resettlement in the United States. *Journal of Refugee Studies* 24, 2011, n. 3, pp. 586-605.

- FONER, Nancy – ALBA, Richard: Immigrant Religion in the U.S. and Western Europe: Bridge or Barrier to Inclusion? *International Migration Review* 42, 2008, pp. 360–392 <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2008.00128.x>
- GIESING, Yvonne – PANCHENKO, Tetyana – POUTVAARA, Panu: *Adaptation and Intergration Strategies of Refugee from Ukraine in Germany*. München: ifo Institut, 2022.
- GOZDZIAK, Elżbieta: Spiritual emergency room: The role of spirituality and religion in the resettlement of Kosovar Albanians. *Journal of Refugee Studies* 15, 2002. n. 2, pp. 136–152.
- MASSEY, Douglas S. – HIGGINS, Monica Espinosa: The Effect of Immigration on Religious Belief and Practice: A Theologizing or Alienating Experience? *Social Science Research* 40, 2011, n. 5, pp. 1371–1389.
- MAUSSEN, Marcel: Islamic Presence and Mosque Establishment in France: Colonialism, Arrangements for Guest Workers and Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33, 2007, n. 6, pp. 981–1002.
- ROBEY, Daniel – TAYLOR, Wallace T. F.: Engaged participant observation: An integrative approach to qualitative field research for practitioner-scholars. *Engaged management review* 2, 2018, n. 1, Art.1. pp. 1–13 <https://doi.org/10.28953/2375-8643.1028>
- SAGAN, Galyna: Історія становлення та сучасні тенденції релігійного життя українців Хорватії [The history of formation and modern trends of the religious life of Ukrainians in Croatia]. *Київські історичні студії* 14, 2022, pp. 56–62 <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.17>
- TRAUNER, Florian – VALODSKAITE, Gabriele: The EU's temporary protection regime for Ukrainians: Understanding the legal and political background and its implications. *CESifo forum* 23, 2022, n. 4, pp. 17–20.
- TRINKA, Eric M.: Migration and internal religious pluralism: A review of present findings. *Journal of Interreligious Studies* 28, 2019, pp. 3–23.
- VERMEULEN, Timotheus – VAN DEN AKKER, Robin: Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture* 2, 2010, n. 1, pp. 1–14.
- YAKYMENKO, Yuriy – BYCHENKO, Andriy – MISHCHENKO, Mykhailo: *Ukrainian society, state and church in war. Church and religious situation in Ukraine 2023. (Information materials)*. Kyiv: Razumkov Centre, 2023.

Respondents

- Anna (41 years old); 11.01.2023.
 Ganna (39 years old); 10.01.2023.
 Ilya (18 years old); 22.03.2023.
 Inna (48 years old); 13.01.2022.
 Iryna (25 years old); 18.01.2023.

Lilia (32 years old); 18.03.2023.

Olena (34 years old); 24.01.2023.

Olga (42 years old); 29.01.2023.

Web pages

Релігія в Україні. Available at: <https://vue.gov.ua/Релігія в Україні> (accessed 11 July 2023).

Червоненко, Віталій: ПЦУ переходить на новий календар. Коли буде Різдво, Великдень, Покрова і Миколая. *BBC*. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-65691768> (accessed 11 July 2023).

Як змінювалась релігійність українців з 2000 року. Короткий переказ великого дослідження Центру Разумкова. *Lb.ua*. Available at: https://lb.ua/society/2022/02/02/504398_yak_zminyuvalas_religiynist.html (accessed on 11 July 2023).

Ukraine Refugee Situation. Available at: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (accessed 8 October 2024).

People under temporary protection stable at 4.2 million. *Eurostat*. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240508-2> (accessed 8 October 2024).

Сčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. Available at: <https://www.scitanie.sk/> (accessed 8 October 2024).

Kostoly Slovenska Máme 154 pravoslávnych chrámov, ďalších sedem je vo výstavbe. *Denník Postoj*. Available at: <https://svetkrestanstva.postoj.sk/126117/mame-154-pravoslavnych-chramov-dalsich-sedem-je-vo-vystavbe> (accessed 8 October 2024).

Pravoslávna cirkev zažíva boom stavania kostolov. Vďaka migrantom. *SME*. Available at: <https://domov.sme.sk/c/22825141/ako-sa-stavaju-kostoly-na-slovensku.html> (accessed 8 October 2024).

EMN Asylum and Migration Glossary. Available at: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary_en (accessed 8 October 2024).

Upozornenie: štatút dočasného útočiska majú odídenci z Ukrajiny aj po 31. decembri, overiť sa to dá online. Available at: <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=upozornenie-statut-docasneho-utociska-maju-odidenci-z-ukrajiny-aj-po-31-decembri-overit-sa-to-da-online> (accessed 8 October 2024).

Україна вперше відзначає Різдво 25 грудня: як ПЦУ та УГКЦ прийшли до цього кроку. *New voice*. Available at: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/rizdvo-25-grudnya-v-ukrajini-yak-pcu-ta-ugkc-pereyshli-na-noviy-kalendar-i-do-chogotut-rosiya-50377310.html> (accessed 16 October 2024).

Od pasekářského hospodářství k muzejní expozici: historický vývoj usedlosti čp. 201 z Velkých Karlovic v kontextu rodinné paměti

From Farming on Deforested Land to a Museum Exhibition:
the Historical Development of a Velké Karlovice Farmstead
no. 201 in the Context of Family Memory

Mgr. Jitka Petřeková

Národní muzeum v přírodě – Valašské muzeum v přírodě, Palackého 147,
756 61 Rožnov pod Radhoštěm, CZECH REPUBLIC

jitka.petrekova@nmvp.cz

ORCID: 0009-0001-6444-3228

Abstract

The Štural farmstead, built on a deforested area in Velké Karlovice, has been under the administration of the Wallachian Open-Air Museum in Rožnov pod Radhoštěm since 1968. The aim of the study is to capture the historical development, to summarise and evaluate the available sources of various kinds related to the object of interest, and to link them with the memories of the inhabitants living in the researched area and their family members, passed down through generations. The ambition is to describe the destiny of the inhabitants of the farmstead and all the aspects linked to their existence in this original place. It is research that is the cornerstone of each building that is transferred. The micro-historical approach can help to articulate other considerations concerning different stages of the development of the area under study, its inhabitants and, ultimately, the whole community.

Key words

Open-Air Museum – Wallachian – family memory – vernacular architecture – oral history – microhistory

Acknowledgment / Funding

Odborný článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury.

Téměř sto let působí Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Za dobu jeho existence se zde vystřídaly desítky osobností, jejichž náplní práce

bylo a stále je shromažďovat a interpretovat hmotné doklady o životě obyvatel východní Moravy. Cílem je prezentovat výsledky v celé šíři a rozmanitosti,¹ což představuje značnou výzvu, obzvlášť pokud má být muzeum živé a zároveň stát na odborném a vědeckém základu. Vybalancovat tento rozpor mezi minulostí a současností, mezi ideou a realitou může být komplikované. Sklouznout k senzacím, idyle, romantice, čistotě, k dokonalosti není těžké. Vypovídající hodnota hmotných dokladů je často návštěvníkům skrytá. Poselství, jež tyto doklady nesou, je třeba probudit k životu a dát mu formu srozumitelnou dnešním návštěvníkům. To je možné jen tehdy, jsou-li hmotné doklady nejen shromažďovány a uchovávány, ale především konfrontovány s prostředím, ze kterého byly vyjmuty.² Je nezbytné nahlížet k tématu kontextuálně – často je třeba se vcítit do života minulých generací a už jen to je těžký úkol, žijeme-li ve své komfortní zóně, v bezpečném prostředí a v blahobytu. Klíčové je v této souvislosti zdůraznit význam mikrohistorie.³ Její metody nám umožňují hlouběji proniknout do života a zkušeností jednotlivců, a tím obohacují naše chápání minulosti, zejména v rámci tradiční lidové kultury. Poukazují, jak důležité je zohlednit drobné příběhy a osobní vzpomínky, které často tvoří podstatnou a důležitou složku historie a kultury jako celku. Ambicí práce je rozšířit povědomí o konkrétní usedlosti a poskytnout doplňující a podložené podklady pro průvodcovské i jiné texty.

Historie usedlosti je úzce spojena se dvěma rodinami. První z nich, rodina Petřekova, postavila dům přibližně kolem roku 1726 v nově založené obci Velké Karlovice. Tato rodina zároveň postupně rozšiřovala svůj majetek v bezprostřední blízkosti usedlosti až do roku 1927. Druhou rodinou, která na usedlosti začala žít, byla rodina Šturalova, ta v roce 1968 prodala obytnou stavbu, chlév a stodolu Valašskému muzeu v přírodě. Zkoumané objekty pod názvem Šturalova pasekářská usedlost jsou tak od roku 1968 ve správě Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, které je už šestým rokem součástí Národního muzea v přírodě. Během své historie nejenže jednotlivé transferované stavby měnily funkce a majitele, ale byly přesunuty ze svého původního místa – z Velkých Karlovic do Rožnova pod Radhoštěm. Usedlost se tak vyvíjela ve dvou fázích – v té první byla součástí každodenního života obyvatel, sloužila jako domov a plně funkční hospodářská jednotka. Její druhá existence byla a stále je expoziční v areálu muzea v přírodě.

1 KUMÍNKOVÁ, Eva, (ed.): *Uchováno budoucím generacím. Devadesát let sbírkotvorné činnosti Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2015, s. 5.

2 ŽALMAN, Jiří: *Má hlava je muzeum, aneb, Dupání lehkou nohou v muzeologii*. Praha: Asociace muzeí a galerií České republiky, 2004, s. 9-14.

3 K mikrohistorii, tj. přístupu, který se věnuje zejména dějinám „zespoda“, prostředí lokálních komunit a každodennosti srov. IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 95-110.

Dodnes byly k této usedlosti publikovány dva odborné články z pera architekta Jaroslava Fialy⁴ a etnografky Marie Brandstetterové.⁵ Detailněji zejména z pohledu mikrohistorie se rezidenční jednotkou zabýval Jiří Langer. Strohé doklady vztahující se k usedlosti nalezneme v dokumentačních fondech jednotlivých oddělení Valašského muzea v přírodě. Dokumenty spojené s demontáží obytného domu, stodoly ani chléva, na kterých se podíleli tehdejší ředitel muzea Jan Rudolf Bečák, Antonín Závada či Marie Baďuříková se nedochovaly. Snad proto, že samotná záchrana objektů byla ve své době cennější než dokumentace.

Záměr poukázat na tradiční rodinnou strukturu na vesnici a po generace udržované sociální vazby uvnitř i mimo ni nabízí studium komplexního historického vývoje objektu prostřednictvím vyhodnocení dostupných pramenných materiálů nejrůznější povahy. Následovalo propojení těchto zdrojů se vzpomínkami rodinných příslušníků, včetně jejich znalostí z genealogie, předávanými po generace. Tímto způsobem lze objasnit, jak osobní a mezilidské vztahy utvářely dynamiku běžného života na tomto hospodářství a jak historické události ovlivnily jednotlivé generace obyvatel. Etnologický výzkum byl proveden metodou systematického i zúčastněného pozorování, dále pak pomocí realizace polostrukturovaných, skupinových, ale i nestrukturalizovaných rozhovorů.⁶ Výzkumu předcházelo studium hmotných dokladů, tedy sbírkových předmětů a transferovaných staveb, dále obrazových a historických pramenů, archivních pramenů uložených v archivu Valašského muzea v přírodě, ale také ve Státním okresním archivu ve Vsetíně. Nezbytná byla práce s matrikami z farních úřadů rožnovského panství uloženými v Zemském archivu v Opavě. Dále byly studovány pozemkové knihy a kupní smlouvy uložené na Katastrálním úřadě pro Zlínský kraj s pobočkou ve Vsetíně.⁷

Předložená studie vychází z mé diplomové práce obhájené v roce 2023 na Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Provádění terénního a archivního výzkumu nelze striktně spojovat s obdobím mého studia. O téma rodinné paměti v konkrétní situaci jsem se zajímala již dříve, neboť jsem zainteresovaná svou rodinnou vazbou k této usedlosti. Na tomto místě žilo celkem osm generací mých předků z otcovy strany s příjmením Petřek. Na přelomu let 2022 a 2023 jsem provedla průzkum zaměřený na obyvatele domu čp. 201 ve Velkých Karlovicích, v němž jsem realizovala rozhovory se čtyřiaadvaceti respondenty. Dvanáct z těchto rozhovorů bylo vybráno

4 FIALA, Jaroslav: Stará usedlosti pod Velkým Javorníkem. *Valašsko*, 1956, č. 5, s. 163–166.

5 BRANDSTETTEROVÁ, Marie: Posledních sto let Šturalovy usedlosti z Velkých Karlovic–Podtátého. *Museum vivum. Časopis českých muzeí v přírodě* 10, 2014–2015, s. 40.

6 VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2011, s. 9–26.

7 Katastrální úřad pro Zlínský kraj, Katastrální pracoviště Vsetín, Pozemková kniha Velké Karlovice, sign. 3654/1887.

k podrobnějšímu zpracování. Respondenti se pohybovali ve věku od 36 do 99 let, přičemž čtyři nesli příjmení Šturala a deset Petřek, což odráží předchozí výzkumy. Vypovídala také Marie Brandstetterová, jejíž vzpomínky se týkaly rodiny Šturalovy a osudu usedlosti ve Valašském muzeu v přírodě po roce 1968.

„Když se stěhovala Šturalova chalupa, byla jsem naprostý začátečník, co opustil školu. Já jsem tam nějak nechodila, bylo to nahoře a ta chalupa měla provozní poslání. Shrnuto a podtrženo – chalupa sloužila muzeu. Byla vždycky tím, co bylo potřeba, aby byla. Začátkem byla prostorem pro zvířata, pro uložení zemědělských strojů a jako zázemí pro zemědělce. Roky se potom u Šturalů skládalo všechno možné a tělo to tam, jen tak. Až se zjistilo, že Valašská dědina je bez hospody a že je to zásadní chyba, protože návštěvníci vyžadují občerstvení. A tak se začalo pracovat na tom, aby tam bylo pohostinské zařízení, a kde? Nejlepší Šturalova chalupa, protože je velká a v podstatě v dobrém stavu. Dalo se tam ledacos vecpat. Pohostinské zařízení znamenalo totální úpravu, ale totální.“⁸

Dějiny a proměna Šturalovy pasekářské usedlosti

Díky stavbám můžeme lépe pochopit, jak člověk v horách „zakořeni“ a jakým způsobem tam přežívali potomci prvních osadníků a současně předkové dnešních stálých obyvatel. Lze registrovat, jak stavěli svá obydlí, jak se měnila a jaký dopad měla jejich činnost na přetváření okolního prostředí.⁹ Je třeba si uvědomit, že dnešní podoba je výsledkem dlouholetého kulturního, sociálního a hospodářského vývoje, do kterého zasahovalo mnoho faktorů.¹⁰

Díky indikačním skicám stabilního katastru z roku 1833 si můžeme všimnout, že zkoumaná situace se značně lišila od podoby dvora ve 20. století. Zástavba byla původně polouzavřená a samotný dvůr s trojstrannou zástavbou byl větší, než ho známe z pozdějších dob. Poloha budov tak byla v minulosti promyšlená a měla dvorec tvořen šestí objekty. Můžeme konstatovat, že rozložení staveb, které se nachází ve Valašském muzeu v přírodě, odpovídá situaci před transferem objektu, tedy v roce 1968.¹¹ Sklep, chlév, stodola i obytný dům odpovídají přesné poloze in situ.

Jiří Langer v 70. letech 20. století usoudil, že současná podoba a půdorys domu, který se nachází v areálu Valašského muzea v přírodě, je z roku 1825.¹² Není jasné, z jakého důvodu pracoval právě s tímto rokem, neboť na trámu v jizbě je dodnes

8 Marie Brandstetterová, Rožnov pod Radhoštěm, výzkum 23. 1. 2023, archiv autorky.

9 LANGER, Jiří (ed.): *Beskydy. Stavby a život v nich*. Třinec: Wart, 2011, s. 8.

10 LANGER, Jiří – VĚŘEKA, Josef: *Naše lidové stavby*. Praha: Albatros, 1983, s. 5.

11 MZM Brno, fond D 9, Indikační skici, sign. MOR284218330, Velké Karlovice 1833. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/4032> (cit. 3. 5. 2023).

12 LANGER, Jiří: *Co mohou prozradit lidové stavby. Lidové stavební tradice v severozápadních Karpatech a jejich kulturní funkce*. Rožnov pod Radhoštěm: Ready, 1997, s. 182.

Obr. 1. Zkoumané teritorium v horní části údolí Podtáté ve Velkých Karlovicích, 1833. MZA, D 9, Stabilní katastr – indikační skici, sign. 2842. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica> [.]

patrná datace 1897. Dendrochronologický průzkum vybraných sedmi vzorků trámů, který byl proveden v roce 2009, prokázal, že dřevo na stavbu bylo pokáceno v časovém rozpětí od roku 1872 do 1891.¹³ Od roku 1953 byl dům pod ochranou památkové péče. Evidenční památkový list nás seznamuje mimo jiné s tím, že dřívější krytí střechy bylo ze 75 cm dlouhých šindelů.¹⁴ Kvůli špatnému stavu byla v roce 1956 pokrytá severní polovina střechy novým šindelem. V tomto roce byl také obnoven kozub na východní straně, na západní straně štít a obě obháňky. V této době došlo k obnově dekorativního zdobení štítů a trámů.

Dle restaurátorské zprávy, kterou provedl konzervátor a restaurátor Valašského muzea v přírodě Luděk Dvořák, se dozvídáme, že malby jsou pravděpodobně z období opravy objektu, která probíhala na přelomu 19. a 20. století. Jedná se o olejovopryskyřičnou barvu v odstínu červené. Původní barva byla bílá. Malby se nacházejí na kabřinci a podbití čelních krokví po obou stranách chalupy. Vytváří geometrické a rostlinné tvary, ohraničené pásovým ornamentem.¹⁵ Kozub z východní strany domu byl obnoven v roce 1956 a doplněn

13 Valašské muzeum v přírodě, odd. dokumentace, pomocný sbírkový fond Rukopisy, inv. č. R 609. KYNCL, Josef: Znalecký posudek na dendrochronologický rozbor domu a stodoly pasekářské usedlosti z Velkých Karlovic-Podtátého, 2009.

14 Valašské muzeum v přírodě, odd. dokumentace, Velké Karlovice č. 201. Evidenční památkový list – Šturalova usedlost, nálezořá zpráva s půdorysem, korespondence k výkupu a přenesení chalupy do VMP, výpis z pozemkových knih (nezpracováno).

15 DVOŘÁK, Luděk: Restaurování malovaných štítů obytného domu Šturalovy usedlosti z Velkých Karlovic ve Valašském muzeu v přírodě. *Muzeum vivum. Časopis českých muzeí v přírodě* 9, 2014, s. 66–69.

26/1/1929

EVIDENČNÍ PAMÁTKOVÝ LIST

Kraj: Gottwaldov	Obec: Vel. Karlovice	Objekt: lask. usedlost č. 201	Kategorie:
Okres: Vsetín		- Suchbátka -	
Číslo knih. vložky, pozemkové parcely:		Uživatel: Jozef Šturvala a syn	
Vlastník: Jozef Šturvala		Udržovatel: Jozef Šturvala	

Popis: Vedele jirky o 2 akrech a 2 dílech (= 3 akra + 2 díly) - původem z Krumova. Původně prodán za 1000 Kč, o čemž svědčí list. Do 19. století nechal ležet. Naposledy byl přeměněn na 2 díly. Vlastník se o ně nepostaral a staly se opuštěnými. Jirky stály vlně 100 let, až když je přeměnil na 2 díly. Vlastník je nyní 20 let starý a dělá si z nich živobytí. Strojnice s 6 díly a 1 dílem maj. sejmouti kůru. Dva dílky.

Celo: topení ze kamene, nebot kůra se meloucí na mýdlo. Zato mýdla kůra je vyřezána a leze (bez stromu).
 = kůra (střížka) a oporné apec.
 Podpatek je oporná laska.
 Plecha je dřev. (vyřezaná) pod pecí.
 Hledí pak kůra nepřipadají achoda na pec.
 Rovněž Na pec vyřezány plechy a kůra, napul a sepačka.

Datování, autor a historický vývoj: 1825 a poč. 19. století; 1897 dříve post. (z ořech. meloucí kamni), dříve podveden rent a přeměněn oporné (kamník) jako první v okolí.
 Vlastník pec ne vyřezal nahrazena kamennou opornou.
 Rozměry:

Důvod ochrany: Vlastníkem, panelem, usedlost s nymendkem (chaldyjské) přeměněnou k jirky, její podáním a chleba usedlosti, se paměťatými stářími dřevěnými stěly, studoly opatřené a kůru a kůru, její vyřezávání čer. na Velké Javorině.
 (Velké rals. usedlost a dřevěnými díly v okolí stáří chleby).
 (děl. 1897/1898) - vyřezání usedlosti kůra. Čer. a kůra, stáří, stáří, stáří, stáří, stáří.

Stáří kůra ne vyřezávání, stáří kůra. Dva díly, kůra, kůra kůra.
 Dva díly kůra ne vyřezávání, stáří kůra, stáří kůra.
 Stáří kůra ne vyřezávání, stáří kůra, stáří kůra.
 Stáří kůra ne vyřezávání, stáří kůra, stáří kůra.
 Stáří kůra ne vyřezávání, stáří kůra, stáří kůra.
 Stáří kůra ne vyřezávání, stáří kůra, stáří kůra.
 Stáří kůra ne vyřezávání, stáří kůra, stáří kůra.
 Stáří kůra ne vyřezávání, stáří kůra, stáří kůra.

Stáří kůra
 (náměry o změněch, na pan...)

Obr. 2. Evidenční památkový list pasekářské usedlosti ve Velkých Karlovicích čp. 201. VMP Rožnov p. R, odd. dokumentace, materiály J. Langra, nezpracováno, 50. léta 20. století.

o iniciály majitelů JŠ a LŠ¹⁶ v samostatných oválech. Na obou kabřincích se setkáváme s ochranným symbolem „slovanského“ slunce nazývaného také jako *svarga*.¹⁷ Tato ozdoba byla dle Antonína Václavíka nejčastěji užívanou dřevořezbou v celé střední Evropě.¹⁸

Bílé znaky kolem oken v průčelí měnily taktéž během své existence svou podobu. O původní variantě doklady nemáme. Na nejstarších fotografiích pořízených v roce 1943 vidíme amatérské až nedbalé motivy kolem tří oken z východní strany. Dle obrazového materiálu z 50. a 60. let působí ornamenty kolem oken zřetelně, jasně a promyšleně. Malba bílým vápnem kolem oken měla magický a ochranný význam a cílem bylo zapudit zlé síly.

Obytný dům byl rozdělený na jizbu, výminek, komoru a dřevník. Domem průchozí síň, z které vedly schody na půdu. Suroviny obyvatelé skladovali v zimě ve sklepě a třech krechtech, které sloužily především pro brambory. V době, kdy zde žila rodina Šturalova byl na chodbě ruční mlýnec a další náčiní. Půda byla rozdělena na velký prostor a malý pokoj bez okna, kde byly štrychy s obilím a dvě postele pro dcery v období, kdy v chalúpce byli letní hosté. Podlaha na půdě byla dřevěná. Rodina udila maso v komíně.

Velikost obytné místnosti je v tomto případě 30 m² a zhruba jednu čtvrtinu zabírá archaické topeniště s přistavěným sporákem. Panovala zde přísná hierarchie toho, kdo v jizbě bude spát a kde. Také se zde vařilo, jednou za týden se pekl chleba. Vedle stály kýble s vodou, neboť vodovod do domu nebyl nikdy doveden a pro vodu se muselo chodit do potoka. V zimě v okolí pece přespávala selátka, kuřátka, jehňátka a další ohrožené zvířectvo. Vedle pece nebo u okna se vykonávaly různé domácí práce. Jak nám potvrzuje také evidenční památkový list, ke stavbě objektu se využívalo lokálního materiálu, hliněné omítky z jílu. Kamenná pec byla z pískovce vybíraného v nedalekém údolí Lopušanky.¹⁹

Pohled na usedlost nám zprostředkovává také národopisné historické drama *Portáši* z roku 1947.²⁰ Jsou zde zachyceny všechny zkoumané hospodářské budovy, částečně i vybavení domu a okolní krajina. Ve stejném roce byl do domu přiveden elektrický proud.

Z korespondence mezi majitelem usedlosti a Valašským muzeem v přírodě vyplývá, že o prodeji objektů se diskutovalo již od roku 1964. V dopise

16 Iniciály majitelů Josefa a Ludmily Šturalových.

17 GALUŠKA, Luděk: *Slované: doteky předků. O životě na Moravě 6.-10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 148.

18 VÁCLAVÍK, Antonín: *Výroční obyčej a lidové umění. 2.*, upr. vyd. Luhačovice: Irena Voštová ve spolupráci s nakl. Atelier IM, 2010, s. 389.

19 Valašské muzeum v přírodě, odd. dokumentace. Velké Karlovice č. 201. Evidenční památkový list-Šturalova usedlost, nálezová zpráva s půdorysem, korespondence k výkupu a přenesení chalupy do VMP, výpisy z pozemkových knih (nezpracováno).

20 *Portáši*, 1947. Československá filmová databáze [online]. Dostupné z: <https://www.csfd.cz/film/88010-portasi> (cit. 20. 5. 2023).

Obr. 3. Šturalova pasekářská usedlost během demontáže – pec a sporák. VMP Rožnov, inv. č. N 15 452. Foto L. Holčák, 1969.

pro zemědělské oddělení Valašského muzea v přírodě. V roce 1986 byla stavba kompletně přestavěna na hospodu, přičemž bylo nutné provést zásadní stavební úpravy, včetně vybudování výčepu, kuchyně a sociálního zařízení. V roce 2009 díky Norským grantům se vrátil objekt do stavu před stěhováním do muzea. Expozice, kterou v roce 2010 dokončila Marie Brandstetterová, je zasazena do doby druhé světové války a prezentuje několik rovin. Tou první je bydlení nastupující mladé generace, která již není svázaná tradicí, ale je nucena využívat prvky tradičního uspořádání domu, jako je například rozměrná pec se sporákem, dále nájemní bydlení v přilehlé chalůpce a obytné komoře.

Obraz společenských proměn v souvislosti s obyvateli zkoumané usedlosti čp. 201 ve Velkých Karlovicích

Na základě genealogického pátrání osídlila rodina Petřeků údolí Podřaté kolem roku 1726.²³ První dohledaný předek Jiří Petřek se narodil v roce 1677 na Horní Bečvě a roku 1726 se oženil s Annou Kalusovou již ve Velkých Karlovicích. Společně měli sedm dětí. Nejstarší syn Jiří Petřek se narodil 22. března 1730. Ten dle studia gruntovních knih v roce 1763 získal právo vlastnické k pozemkům

sepsaném 12. ledna 1968 v kanceláři Valašského muzea a podepsaném Josefem Šturalou bylo ujednáno, že k demontáži domu dojde v září či říjnu téhož roku. V tomto termínu proběhl i transfer chléva. Demontáž stodoly byla naplánována na podzim 1969. Předběžný odhad prodejní ceny za všechny tři budovy činil 27 000 Kčs.²¹

Dle vzpomínky Anny Vrbové roz. Šturalové proběhla demontáž domu během jednoho dne. „*Ráno jsem šla do školy, chalupa ještě stála a večer jsem se vrátila a chalupa nikde.*“²²

Šturalova usedlost po převozu sloužila jako skladiště a zázemí

21 Valašské muzeum v přírodě, odd. dokumentace, Jiří Langer, Velké Karlovice čp. 201, korespondence k výkupu a přenesení chalupy do VMP (nezpracováno).

22 Anna Vrbová, Fryšták, výzkum 2023, archiv autorky.

23 Genealogický rozbor rodu Petřeků včetně konkrétních archivních záznamů je součástí přílohy diplomové práce (online). Dostupné z: https://is.muni.cz/th/sejxg/diplomova_prace_Jitka_Petrekova.pdf (cit. 27. 11. 2024).

v údolí Podřaté – Noclehy. O čtyři roky později zemřel jeho otec Jiří Petřek, dožil se 90 let. Na základě těchto informací můžeme s jistotou říct, že první podobu obytného domu na zkoumané lokalitě postavil Jiří Petřek (1677–1767). Vzhledem k tomu, že jeho syn Jiří se v roce 1730 narodil v domě s číslem popisným 118, Staré Chodníky. Avšak k prvnímu číslování v obci došlo v letech 1771. Po přečíslování, k němuž došlo v roce 1826, získal dům nové číslo 201, které je s tímto místem spojeno dodnes.

Informace můžeme porovnat se studiem gruntovních knih rožnovského okresu, jejichž analýze se podrobněji věnoval kronikář Josef Tvarůžek. V regionálním časopise *Dolina Urgatina* osvětluje otázku původu prvních karlovských obyvatel. Dle jeho zápisů můžeme zjistit, že Petřekovi žili v obci již před rokem 1713 – tedy před oficiálním založením. Podle panského urbáře přišli z nedalekých Hážovic a Horní Bečvy. V poznámce je zmíněno, že rod Petřeků byl známý v celém rožnovském panství a na Horní Bečvě v roce 1676 umírá stoletý Petřek.²⁴

Dle výzkumů Jiřího Langra pasekářskou usedlost založil otec Michala Petřeka Jan před rokem 1761.²⁵ To dle genealogického bádání není možné, neboť jediný Michal Petřek, který se vyskytoval v této době na čísle popisném 201, se narodil až v roce 1764 a ten měl prokazatelně otce i dědu Jiřího. V roce 1788 měl Jiří Petřek celkovou plochu gruntu 48 jochů, což odpovídá dnešním 27 hektarům, a výnos v penězích 41 zlatých a 20 krejcarů. Roční kontribuce neboli daň byla 5 zlatých.²⁶

Detailnější informace o podobě nejen obytného domu, ale i přilehlých hospodářských stavbách a zejména pak obyvatelích a jejich majetku máme k dispozici od počátku 20. století. V roce 1910 obývá dům s číslem popisným 201 pětičlenná rodina Jana a Karolíny Petřekových a dva nádeníci.²⁷ Rodina se starala o osm kusů hovězího dobytka a dvě prasata. V květnu 1912 přichází k okresnímu soudu ve Vsetíně první dopis psaný Karolínou Petřekovou, která si v něm stěžuje na chování svého manžela a následuje celá řada výpovědí rodinných příslušníků.²⁸ Na této situaci můžeme vidět, jaké dopady na rodinu může mít smluvený sňatek, založený za nelibosti manželů. A zcela zásadní rovina ve zkoumané situaci je církevní sňatek, jenž neumožňoval rozvod. Karolína utekla s dcerami do Ameriky v červnu roku 1914. Ze zjištěných protokolů je zásadní, že půjčka Karolíny na cestu do Ameriky byla nejvyšší dlužnou položkou, kterou v té době rodina Petřekova měla. Polovina majetku připadající Karolíně Petřekové

24 TVARŮŽEK, Josef: Odkud přišli osadníci do Karlovic. *Dolina Urgatina*. *Vlastivědný časopis Horního Vsačka* 5, 1947, č. 1, s. 108.

25 LANGER, Jiří: *Co mohou prozradit lidové stavby*, c. d., s.182.

26 MZA, D-6 č. J 4029, josefínský katastr pro Velké Karlovice, fase lesní z roku 1788.

27 Sčítací operáty. *Moravský zemský archiv v Brně* (online). Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/7794> (cit. 3. 4. 2023).

28 SOKA Vsetín, Okresní soud Vsetín, Soudní protokol ze dne 8. 8. 1912, L7/12 (nezpracováno).

šla i z toho důvodu do dražby. Nejvyšší nabídku složili manželé Jan a Veronika Petřekovi, rodiče majitele a část usedlosti tak odkoupili za 2420 korun. Rodině se tentokrát podařilo majetek udržet.

Tíživé situaci nepřidal ani fakt, že začala první světová válka. Muži odešli do války a ženy společně s dětmi a výminkáři se museli postarat o hospodářství. Pro lepší představu, rodina Petřekova měla v majetku dvě velké usedlosti, u každé bylo kolem 20 hektarů půdy. Do jisté míry museli dohlížet na dům čp. 457, který pronajímali rodině Čajanů. Zcela jistě se o hospodářství starali manželé – výminkáři Jan a Veronika Petřekovi, rodiče výše zmíněného Jana mladšího. V té době majitelé všech usedlostí. Janovi bylo na konci první světové války 66 let a Veronice 60 let. Na hospodářství jim pomáhal vnuk Josef, jemuž bylo na konci války čtrnáct let. Další pomocnou rukou byla dcera Petřeků Marie během války svobodná. Dle sčítacích operátů z let předchozích ale i pozdějších se dozvídáme, že rodina měla stálé čeledíny.²⁹

Dědicem usedlosti se po první světové válce stal Pavel Petřek, mladší bratr právoplatného dědice a nejstaršího syna Jana, ten však díky manželství s Karolínou usedlost zadlužil a proto jejich rodiče rozhodli, že majetek předají Pavlovi. Dlouho však majetek v rodině nezůstal. Dle ústní tradice zde žili manželé Pavel a Regina s rodinou do roku 1929. Kupní smlouva mezi Rolnickou záložnou a manžely Petřekovými je ze dne 12. října 1927.³⁰ Od tohoto dne se usedlost pojí s rodinou Šturalovou, ti se však do domu nastěhovali až v roce 1939. Do podpisu kupní smlouvy ze dne 12. října 1927 zůstal majetek pohromadě a nerozdělil se, ani se neprodal. Usedlost byla prodána v dražbě, jak dosvědčuje kupní smlouva, ale celá transakce byla předem domluvená, neboť rolnická záložna obratem prodala majetek Šturalům.³¹ Došlo k tomu o den později 13. října 1927 a kupní cena činila 50.000 Kč. Petřekovi se přestěhovali do nově postaveného domu v blízkosti.

Paměť rodu Petřeků

„Každá rodina má nějakou svoji paměť, ale u nás se furt řešilo, kdo je s kým do rodiny. Pro mě neznámá jména, neznámé konexe. Někoho jsme potkali a hned se řešilo, že s tím jsme z rodiny. Někdo umřel a hned se řeklo, že to byla rodina z kdovíkterého kolena.“³²

Kniha *Co mohou prozradit lidové stavby* od Jiřího Langra, která prezentuje i osudy sledované pasekářské usedlosti, ovlivnila vnímání rodinné paměti

29 Sčítací operáty, Moravský zemský archiv v Brně (online). Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/7794> (cit. 3. 4. 2023).

30 Katastrální úřad pro Zlínský kraj, Katastrální pracoviště Vsetín, okresní soud na Vsetíně, kupní smlouva, č. d. 2175.

31 Katastrální úřad pro Zlínský kraj, Katastrální pracoviště Vsetín, okresní soud na Vsetíně, kupní smlouva, č. d. 2011.

32 Monika Petřeková (nar. 1986), Praha, výzkum 2023, archiv autorky.

Obr. 4. Rodinná fotografie rodu Petřeků ve Velkých Karlovicích u příležitosti zlaté svatby Jana Petřeka a Veroniky Petřekové, roz. Hořelicové z roku 1927. Archiv rodu Petřeků.

rodinu Petřeků. Zejména inspirovala tu část rodiny, která svou rodinnou historii neznala a která po ní pátrala. I díky této knize vznikla tradice rodinných srazů, na nichž se vášnivě diskutovalo o věcech minulých. Někteří účastníci považovali Jiřího Langra za autoritu a vědce; jeho myšlenky, podložené výzkumem, považovali za pravdivé. Nicméně se objevovaly také neověřené informace, o kterých neměli povědomí ani nejstarší pamětníci, což vedlo k pochybnostem a snaze dopátrat se pravdy.

Rodina Petřekova, jak jsem stihla poznat její jednotlivé členy, byla poznamenána výchovou, jež spočívala v patriotismu a hrdosti na místo, odkud pocházíme, a na rodinu, do které se narodili. Jednotlivým členům rodiny byl předán vztah k místu, půdě, rodině. Byly opakovány urgencye, které se týkaly jak majetkových poměrů, tak tradovaných vzpomínek na život našich předků. Například, že když jsou Valaši, tak musí být „pevní“.³³ Bylo jim vštěpováno, že majetek, jenž jednou zdědí, nesmí prodat, a neustále opakováno, kde jsou hranice majetku

33 Václav Petřek (1954–2020), Velké Karlovice, výzkum 2018, archiv autorky.

a jak jej získali.³⁴ Vědělo se také, že v rodině došlo k tragickým úmrtím. Smrt nebyla tabu, ani alkohol či psychické nemoci, které byly příčinou mnohých předčasných úmrtí v rodině.

O majetkových otázkách rodiny Petřekovy se v rámci rodinných diskuzí opakovaně vedly intenzivní debaty. Členy rodiny zajímalo, jak došlo k úpadku jejich rodného hospodářství. Absence informací vedla k pochybnostem a nepravdám. Důležitým objevem v rámci této práce proto byly dokumenty o soudním sporu manželů, které byly nalezeny ve Státním okresním archivu ve Vsetíně. Na pozadí ztráty majetku bylo právní řízení, jež se vázalo k osobě Jana Petřeka mladšího (1878-1934) s jeho manželkou Karolínou roz. Kalusovou. (1885-1922) Manželství nebylo šťastné a spory vygradovaly zadlužením rodu a následným útekem Karolíny do Ameriky.³⁵ „*To děda vzpomínal, že tam máme příbuzné v Americe, a to bylo díky fotce, co jsem našel a ptal jsem se. Anna z Texasu. Bylo vidět, že o tom nějak nechce mluvit. Ještě vzpomínal něco o klášteře, ale děda o tom vůbec nemluvil, ani o tom svojem strýcovi Janovi.*“³⁶

Během výzkumu jsem se setkala s tématem prokletí, o němž se v rodinném diskurzu z různých důvodů nemluvalo. Až objev textu v knize pověstí, legend a vyprávění z Velkých Karlovic, vydané v roce 2001 pod názvem „Co si pamatují Karlovjané“, významně osvětlil rodinnou historii.³⁷

Vzpomněla jsem si přitom na slova svého dědy: „*Svému synovi nesmíš dát jméno Jan, stalo by se něco špatného.*“³⁸ Vzhledem k narůstajícímu počtu nezodpovězených otázek jsem se rozhodla přistupovat k veškerým informacím kriticky. Během svých prvních pokusů o analýzu pověsti jsem čerpala ze vzpomínek členů rodiny, ale i obyvatel Velkých Karlovic. Přidala jsem archivní záznamy a soudní spisy, které dokreslují vztah mezi manželi, jenž se následně přenesl na zbytek rodiny. Oslovila jsem také rodinu Kalusovu, neboť zmíněná Karolína byla rozená Kalusová. Jejich příbuzná žijící v Kanadě, Hana Staton mi zaslala nejen rodokmen rodiny Kalusovy, ale také detailně zpracovaný výzkum zaměřující se na život Karolíny Petřekové v Americe.

34 Od počátku 13. století se hranice územních celků začaly postupně označovat nějakou stabilní značkou, například zářezy do hraničních stromů. Nejstarší hraniční kameny jsou ze 17. století. KLÁČEK, Jan: *Hranice feudálních panství. Označování v terénu a jeho stopy v současné krajině* (případová studie). Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008.

35 SOKA Vsetín, Okresní soud Vsetín, Soudní protokol ze dne 8. 8. 1912, L7/12 (nezpracováno).

36 Josef Petřek (nar. 1979), Osek nad Bečvou, archiv autorky.

37 MIČKALOVÁ, Helena: *Co si pamatují Karlovjané. Pověsti, legendy a vyprávění z Velkých Karlovic a okolí*. Velké Karlovice: Obec Velké Karlovice, 2001.

38 Michal Petřek (1925–2007), Osek nad Bečvou, archiv autorky.

Obr. 5. Šturalova usedlost čp. 201 ve Velkých Karlovicích. VMP Rožnov p. R., inv. č. A 46 672. Foto K. O. Hrubý, 1960.

Text pověsti „Karolína“

Karolína byla jak pěkné ráno. Hdyž šla po dědině, všeci sa za ňú ohlédali. Ale ona enem po jediném. Jediném synovi malokarlovského fojta. On sa najvéc za ňú též ohlédal a hde móhl, sešél sa s ňú. Chodil jí naprotivo, čekával a byli šťastní.

Karolínin tatka byl panský hajný. Přísný býl, až zlý. Rozvadíl sa s fojtem. Od téj doby sa nechcéli ani vidět. A včilěj to vypadalo, že budú v rodině. ‚To sa nesmí stát!‘ vykřikoval hajný. Prosila Karolína, mamka, všeci ostatní doma. Nepomóhlo. Hajný vybrál Karolíně ženicha. Vdovca Jana s dvěma synámi, kerý si rád hleděl sklénky. Pravili, že je bohatý, ale nekerí věděli, že má dluhých jak kvítá. Fojtka u kostela kleknúla před hájným aj před ludmi a na kolenách ho prosila, aby sa móhli vzít. Nepomóhlo. Ani si jí nevšímnú. Sebrala sa a šla za Janem. Dávala mu peníze, aby poplatil dluhy a našél si sobě rovnú nevěstu. Vysmíl sa jí. Už bylo vidět, že není cesty. Mladí sa rozhodli, že sa zastřelá. Najprv měl fojtůch syn zastřelit Karolínu a potom sebja. Třásla sa mu ruka, hdyž na milú mířil. Spadla na zem a on si myslél, že je mrtvá. Obrátil flintu na sebja. Mířil dobře.

Byl slavný pohřeb. Ludích byla závala. Na konci fojtka, skoro bez sily, hajného aj Jana proklala: ‚Proklínám všechny Jany tvojího rodu, ať jích stihne neštěstí a neštěstí posílám aj na hajného!‘ Ludé ostali jak opašení. Karolína nebyla eště zdravá a už byla zdávka s Janem. Hajný provédl svoju. A Jan? Doma sa na svoju robku utrhovál, nadával jí do postřílaných a věčně vysedával po šenkytyšoch. Propíjal Karolínino věno. Všecky starosti a práca byla na gazdění. Už sa to nedalo vydržet. Karolína vzala děcka, co měla s Janem, a utékla. Hledali ju a nenašli. Až po rokoch sa přišla jedna céra podívať, hde sa narodila. Grunt už byl prodaný, uchýlila sa na páru dních ke stařence. Vyprávjala, že Karolína si našla službu. Nevydala sa. Ale esli byla aspoň trošku šťastná? Snád’. Jak Karolíny nebylo, začaly sa děť věci, o kterých ludé mysléli, že už sa nevyplňá. Jan sa nevěděl s dluhými a oběsil sa. Jeho syn sa nemóhl oženit s céru, kerú měl rád, a udělal to též. Druhý syn Jana dal svojimu ogarovi zasěj Jan. Malučký vypadnul z kolébača a zabíl sa. Od téj doby nanajdíte v téjto rodině, že by dali synovi jméno Jan.

A hájny? Našli ho mrtvého v potoku.“³⁹

Analýza pověsti

Na základě rodokmenu rodiny Petřekovy a výpovědi pamětníků je zřejmé, že se jedná o Jana Petřeka, narozeného v roce 1878, a jeho manželku Karolínu, rozenou Kalusovou, narozenou v roce 1885. Sňatek manželů Petřekových proběhl 9. srpna 1903 a to, že byl předem domluvený je vzhledem k okolnostem doby a rodinným poměrům více než pravděpodobné. V pověsti zmíněný fojtský úřad již v té době nebyl a jednalo se tedy o funkci starosty. Tuto domněnku mi později potvrdili i oslovení pamětníci.

„O pohřbu toho Minárčika tehdy prý mluvily celé Karlovice. Byl to starostův syn, bylo tam lidu, a to bylo neco, veřejně proklínat. Stařenka vzpomínala, že na tom pohřbu byla. Prý pršelo a ta stará Minárčička málem skočila do hrobu a enem řvala a nadávala. Potom sa dlúho nic nedělo, až pak naraz sa začalo říkat, že zemřel jeden Jan a pak druhý a třetí, postupně byli všeci pryč. To sa ví, že si na to prokletí ludé vzpomněli.“⁴⁰

Známo není to, jaká slova padla během vyřčení kletby, zda byli prokletí všichni zmínění v pověsti anebo celé rodiny. Víme jen, že tato kletba byla vyřčena nahlas na hřbitově, a to před zraky všech, kteří se přišli rozloučit s mrtvým. Opět je třeba si uvědomit souvislosti, počátek 20. století, církevní pohřeb, všichni zúčastnění se znají a jsou jim známé okolnosti úmrtí. Nejen vzpomínky, ale také zkoumaný text nás seznamuje se sociálním statutem a povahovými rysy některých z uvedených osob.

39 MIČKALOVÁ, Helena: *Co si pamatují Karlované. Pověsti, legendy a vyprávění z Velkých Karlovic a okolí*, c. d., s. 20–21.

40 Anonymní respondent (nar. 1948), Velké Karlovice, výzkum 2020, archiv autorky.

Obr. 6. Zkoumaná Šturalova usedlost ve Velkých Karlovicích před transferem do Valašského muzea v přírodě na pohlednici ze 40. let 20. století. Rodinný archiv rodu Šturalů.

Jan s Karolínou měli tři děti; dcery Annu, Marii a syna Josefa.⁴¹ Helena Mičkalová v pověsti zmiňuje syna Jana, dle matrik se však nikdo takový nenarodil ani nezemřel. Součástí rodinného archivu je fotografie z roku 1927, kterou zaslala Anna Petřeková z Texasu. Je tedy pravdou, že Karolína s dcerou Annou a Marií odjely do Ameriky a 19. června 1914 dorazily do Bostonu.⁴² Dle amerického sčítání lidu z roku 1920 je patrné, že Karolína Petřeková se přejmenovala na Mary Allen a byla pacientkou ústavu pro duševně choré. Zemřela 21. října 1922 na plicní tuberkulózu v psychiatrické léčebně v San Antoniu v Texasu. Podle lékařských záznamů zde byla více než dva roky. Zůstaly po ní dvě dcery. V časopise San Antonio Sunday light z 8. listopadu 1925 se objevuje Mary Petrek jako sirotek v místním sirotčinci. Z dalšího sčítání lidu pro rok 1930 zjistíme, že Anna se stala řádovou sestrou

41 Zemský archiv v Opavě, fond Sběrka matrik Severomoravského kraje, rodná matrika Velké Karlovice 1900-1910, inv. č. 11 976, sign. Vs IX 15, fol. 131, 276.

42 Passenger Lists of Vessels Arriving at Boston, Massachusetts, 1891-1943, National Archives Microfilm Publication T843, roll 220, line number 22, record id 005103237_00502_21; Digital Folder Number 005103237, Image Number 00502, s. 390.

Obr. 7. Podoba Šturalovy pasekářské usedlosti z Velkých Karlovic ve Valašském muzeu v přírodě. VMP Rožnov p. R., bez inv. č. Foto J. Kolář, 2011.

a učitelkou v San Antoniu. O jejím životě a úmrtí 9. prosince 1979 nás informují místní noviny, které se podařilo vypátrat během výzkumu Hany Staton.⁴³

Ve Velkých Karlovicích zůstal syn Karolíny a Jana Josef Petřek narozen 13. března 1904. Jeho osud byl bohužel také tragický. Umřel těsně před svou svatbou ve 25 letech svého života. O pět let později umírá i otec výše zmíněných, manžel Karolíny Jan Petřek.⁴⁴ Genealogický rozbor rovněž odhaluje další záhadná úmrtí v rámci rodiny.

Za života Jana (1852–1930) a Veroniky (1858–1929) Petřekových, rodičů zmíněného Jana (1878–1934) si usedlost prošla těmi nejlepšími i nejhoršími chvílemi. Manželé rozšířili majetek, zrekonstruovali dům, zplodili dědice, avšak přihlíželi tomu, jak se jejich úsilí postupně rozpadá. Majetek, který šel do exekuce kvůli odchodu synovy manželky Karolíny, nazpět vykoupili. I během první světové války, kdy jejich synové bojovali, jej udrželi. V roce 1927 se jim to už nepodařilo. I přes to se vyplnilo přání Jana a majetek zůstal v rodině, jen ne Petřeků, ale Šturalů.

43 NEORALOVÁ STATON, Hana: *Kalus. Tracing the Steps in America*, 2010, s. 26.

44 Obecní úřad Velké Karlovice, kniha zemřelých (1926–1949), fol. 243.

Paměť rodu Šturalů

Po generace tradovaný způsob života stojící na pastevectví a obdělávání těžko dostupné půdy je paralelou mezi historií a současností této rodiny. Stejně tak vzájemná sousedská výpomoc a mnoho dalších dnes už téměř zapomenutých fragmentů doby minulé. Ony po generace předávané zkušenosti a moudrosti se v rodině Šturalů týkají především pracovních postupů. Mnohem méně se zaměřují na vyprávění a příběhy. Znalost rodokmenu pro oslovené není nijak zvláště důležitá, avšak vědomí toho, že v údolí Noclehy žije rod po staletí a pocit kontinuity pro ně důležitý je a plně se s ním ztotožňují. Nositelem paměti, který se mnou sdílel jedinečné vzpomínky, je současný majitel domu Josef Šturala. Jeho povědomí o každodenním životě v usedlosti je silné i díky tomu, že se zde v roce 1940 narodil. Sám však převezeneý objekt v muzeu nikdy nenavštívil. Není to pro ně nijak zvláště důležité a nerad na delší chvíli opouští domov a hospodářství. Je však velmi rád, že je o jeho rodný dům postaráno. *„No šak my jsme o to stáli, aby to šlo do muzea. My jsme už tehdá mohli od chatařů dostať třikrát víc zaplacené, ale děda řekl: ‚Ne. To je památka a to půjde do muzea.‘ Tady bylo nabídek, jejda. Zhnilo by to tady.“*⁴⁵

Martin Šturala, syn současného majitele, Valašské muzeum v přírodě navštívil i s dětmi a snažil se jim tak předat paměť, která se týká jejich předků. Avšak dům na původním místě si už nepamatuje, nemá tedy pro něj nijak zvláště velký význam toto místo vyhledávat.

Určení doby pro mnohé respondenty nebylo důležité. Právě čas je nejméně spolehlivou kategorií při vybavení si vzpomínky a výzkum to často komplikuje. Pro Josefa Šturalu byl v souvislosti s usedlostí nejdůležitější rok 1939, datum svatby jeho rodičů a také rok, kdy se nastěhovali do domu, který pro ně koupil děda osloveného. *„Můj taťka byl Josef. Jeho otec byl ten Jura Šturala a ten měl dvě ženy a ten právě mojemu taťkovi kúpil tady ten statek. Jeho první žena byla Tomková a byla prý velice bohatá, takže on to tady kúpil díky jejímu věnu. Držel to tady, hospodařil na tem, a až sa můj taťka oženil, tak to dostal. To by si dohledala kdy.“*⁴⁶

Matku současného majitele Ludmilu rodina varovala, že dům je prokletý a že se jí zde nebude bydlet dobře. Ona však takovým řečem nevěřila a zpětně se svému vnukovi Martinovi svěřila, že nikdy nelitovala a v domě prožila nejkrásnější chvíle svého života.

Styčnými tématy všech rozhovorů byla v první řadě práce na hospodářství, vzpomínky vážící se k ní prostupovaly všemi tématy. Zvláště důležité bylo poté dětství a různé úhly pohledu na jeho prožívání. Více než předávané zkušenosti a moudrosti se v rodině Šturalů předávaly hodnoty, které dodnes ovlivňují jejich každodenní život. Hrdost spojená s tím, že právě jejich předek si mohl dovolit

45 Josef Šturala (nar. 1940), Velké Karlovice, výzkum 2022, archiv autorky.

46 Tentýž.

koupit hospodářství, byla patrná u všech oslovených napříč generacemi. Bylo to však vykoupeno těžkou a náročnou prací, jak detailně popisuje Josef Šturala. Ve 40. letech 20. století se rodina starala průměrně o pět krav, šest ovcí a dvě prasata. „Oni v té době udrželi všecko. Já nikdy nepochopím, jak můj otec všecko zvládnul a těch polí tu... Ručně kopal brambory, po válce musel pěstovat len, len se trhal, močil a všecko. My jsme museli mět od všeckého. Milá zlatá, já jsem pásl krávy a bylo mně čtyři a půl roku.“⁴⁷

Život u Šturalů v údolí Noclehy však nebyl jen o práci. Rodina a nejbližší sousedé udržovali blízké vztahy a společně se setkávali nejen u sklizně obilí, ale také u různých výročních zvyků a slavností konaných během celého kalendářního roku.

V každodennosti rodiny můžeme spatřovat mnohá rezidua dob minulých, a ač současná expozice ve Valašském muzeu se snaží postihnout právě dobu 40. a 50. let 20. století a mnoho moderních prvků je již v domě zavedeno, jako například elektřina, způsob života obyvatel do roku 1968 modernímu životu v mnohém nenasvědčoval. „Nebyl tam vodovod ani voda, to sa chodilo do potoka. Jednou týdně jsme se všichni myli v plechové vaně. Od nejmenšího po největšího jsme se koupali a jinak v potůčku. V sobotu sa voda ohřála na šporáku, topilo sa furt a vždycky tam byl hrnec s vodou. Suché WC bylo u chléva. My jsme chodili přes dvůr, v noci jsme ani nechodili na záchod. Tatínek nechtěl splachovací záchod ani v tom novém baráku. Jožka se tvrdě prosadil a bez jeho svolení místo spíže postavil záchod.“⁴⁸

Závěr

Jedním z hlavních cílů této práce bylo prozkoumat a přiblížit vývoj usedlosti od jejích prvních zmínek až po současnost prostřednictvím analýzy pramenných materiálů a terénního výzkumu. Tato studie také podtrhuje význam mikrohistorie. Aplikace těchto metod při výzkumu konkrétní usedlosti poukázala na důležité detaily a díky nim je možné zohlednit životní podmínky, které odrážejí nejen místní a rodinné specifika, ale také vzorce vyplývající z širších kulturních a sociálních souvislostí. Prostřednictvím rozhovorů se ukázalo, jak zásadní je role mezigeneračního přenosu. Rodinné příběhy hrály pro některé členy rodu důležitou úlohu v upevňování identity. Vzpomínky jednotlivých příslušníků, kteří byli osloveni, nepředstavovaly pouze kusé fragmenty paměti, ale často odhalovaly komplexní síť rodinných vazeb, tradic, ale i zkušeností a dovedností, jež se předávaly z generace na generaci. Šturalova pasekářská usedlost tak ovlivňuje svým geniem loci stále mnohé další generace. Celkový obraz minulosti se tak doplnil, a tyto získané informace přispěly k vytvoření komplexnějšího pohledu

47 Tentýž.

48 Anna Vrbová (nar. 1946), Fryšták, výzkum 2023, archiv autorky.

Obr. 8. Současná podoba údolí Noclehy ve Velkých Karlovicích s domem čp. 201 a pohledem na lokalitu Kasárna. Foto J. Petřeková, 2021.

na danou usedlost a její obyvatele, které lze dále interpretovat v Národním muzeu v přírodě.

Zkoumané hospodářství zažité pod pojmenováním Šturalova pasekářská usedlost si během své existence prošlo celou řadou proměn. Dendrochronologický průzkum prokázal, že dřevo na obytnou část domu bylo pokáceno před rokem 1891 a z toho vyplývá, že současná podoba domu je z konce 19. století, kdy došlo k rozsáhlé rekonstrukci. Usedlostí, jako je tato, bylo v polovině 20. století na Valašsku dochováno mnohem více. Avšak Šturalova usedlost odolala mnohým stavebním inovacím a její obyvatelé představovali svým každodenním fungováním v souladu s hospodařením v horských podmínkách východní Moravy v mnohých směrech archaický život ještě na konci 60. let 20. století. Příkladem je absence vodovodu, koupelny či použití suchého záchodu, sdílení jedné vytápěné místnosti, používání krechtů a v neposlední řadě tradiční přístupy k zemědělství a chovu zvířat. Ojedinelá je mohutná pec, která až do svého převozu do muzea plnila svoje poslání. Mimořádné je také zdobení trámů a kašínce. Objekty byly po transferu citlivě usazeny do krajinného prostředí a respektovaly tak po generace zažité stavební tradice. K inovacím nijak zvlášť nedošlo ani v interiéru domu, i to přispělo k jedinečné historické hodnotě celé usedlosti, kterou se podařilo dochovat do současné doby.

Zkoumaný prostor není jen o stavbách a jejich významu, váže se k němu bohatá paměť, kterou můžeme vystopovat téměř 300 let do minulosti. Rod

Petřeků, jenž se na zkoumaném území usadil kolem roku 1726, sehrál významnou úlohu v dynamice lokálního osídlení a způsobu života v této oblasti. Jejich rodinná historie reflektuje nejen individuální životní příběhy, ale i širší společenské a ekonomické proměny v lokalitě. Majetkové změny, ke kterým v rodině došlo na počátku 20. století, přinesly značný tlak na udržení rodinného majetku. Rodina musela čelit nejen vnějším výzvám, ale také naléhavé potřebě adaptovat se na novou realitu, aby rodinní příslušníci zajistili svou existenci a zachovali alespoň část z majetku. Paměť rodiny Petřekovy dokresluje i pověst o prokletí rodu, jejíž analýza nás seznamuje s životem posledních majitelů a tragickými osudy některých členů tohoto rodu. I přes veškerou snahu o objasnění okolností ztráty majetku a následného prodeje nebylo dosaženo jednoznačného závěru. Okolností bylo více. Nelze však říct, že Petřekovi byli špatní hospodáři a že by majetek propili, tak jako bylo uváděno v dřívějších textech mých předchůdců.

Rod Šturalů představuje případ kontinuity a vazby na tradiční hodnoty, přičemž zažitý způsob hospodaření má klíčový význam pro formování identity a pocitu sounáležitosti s daným místem. Rodina Šturalova žije na stejném prostoru bezmála tři stovky let. Není tomu jinak ani u rodiny Petřekovy, která v průběhu 20. století přesídlila na druhou stranu kopce. Obě rodiny po generace obhospodařují stejná pole, starají se o stejné lesy, chodí po stejných chodnících, cestách a používají ty stejné názvy míst. Jsou nositeli jedinečných hodnot, paměti a kulturního dědictví. S ohledem na důležitost rodinné paměti pro obě rodiny znamená uchování této historicky cenné usedlosti v rámci expozice muzea v přírodě propojení potomků bývalých majitelů s jejich kořeny a historií. Zároveň tím dochází k zachování kulturního dědictví pro budoucí generace. Usedlost je tak symbolem kontinuity a ukazuje, jak silné mohou být vazby mezi lidmi a místem, které odkazuje na jejich rodinnou historii.

Prameny

Genealogický rozbor rodu Petřeků včetně konkrétních archivních záznamů je součástí přílohy diplomové práce (online). Dostupné z: https://is.muni.cz/th/sejxg/diplomova_prace_Jitka_Petrekova.pdf (cit. 1. 3. 2024).

Katastrální úřad pro Zlínský kraj, Katastrální pracoviště Vsetín, pozemková kniha Velké Karlovice, sign 3654/1887.

Katastrální úřad pro Zlínský kraj, Katastrální pracoviště Vsetín, okresní soud na Vsetíně, kupní smlouva, č. d. 2175.

Katastrální úřad pro Zlínský kraj, Katastrální pracoviště Vsetín, okresní soud na Vsetíně, kupní smlouva, č. d. 2011.

KLÁČEK, Jan: *Hranice feudálních panství. Označování v terénu a jeho stopy v současné krajině* (případová studie). Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008.

- MZM Brno, fond D 9, Indikační skici, signatura MOR284218330, Velké Karlovice 1833. *Moravský zemský archiv v Brně* (online). Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/4032> (cit. 3. 5. 2023).
- NEORALOVÁ STATON, Hana: *Kalus. Tracing the Steps in America*, 2010.
- Obecní úřad Velké Karlovice, kniha zemřelých (1926–1949), fol. 243.
- Passenger Lists of Vessels Arriving at Boston, Massachusetts, 1891–1943, National Archives Microfilm Publication T843, roll 220, line number 22, record id 005103237_00502_21; Digital Folder Number 005103237, Image Number 00502.
- Portáši, 1947. *Československá filmová databáze* (online). Dostupné z: <https://www.csfd.cz/film/88010-portasi> (cit. 20. 05. 2023).
- Sčítací operáty, *Moravský zemský archiv v Brně* (online). Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/7794> (cit. 3. 4. 2023).
- Sčítací operáty, VSO732. *Digitální archiv Zemského archivu v Opavě* (online). Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/7168> (cit. 1. 4. 2023).
- Sčítací operáty. *Moravský zemský archiv v Brně* (online). Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/7794> (cit. 3. 4. 2023).
- MZA, D-6 č. J 4029, josefínský katastr pro Velké Karlovice, fase lesní z r. 1788.
- SOKA Vsetín, Okresní soud Vsetín, Soudní protokol ze dne 21.11 1914, E 1156/14 (nezpracováno).
- SOKA Vsetín, Okresní soud Vsetín, Soudní protokol ze dne 8. 8. 1912, L7/12 (nezpracováno).
- Valašské muzeum v přírodě, odd. dokumentace, Jiří Langer, Velké Karlovice čp. 201, Korespondence k výkupu a přenesení chalupy do VMP (nezpracováno).
- Valašské muzeum v přírodě, odd. dokumentace, pomocný sbírkový fond Rukopisy, inv. č. R 609. KYNCL, Josef: Znalecký posudek na dendrochronologický rozbor domu a stodoly pasekářské usedlosti z Velkých Karlovic-Podřatého, 2009.
- Valašské muzeum v přírodě, odd. dokumentace. Velké Karlovice č. 201, evidenční památkový list – Šturalova usedlost, nálezová zpráva s půdorysem, korespondence k výkupu a přenesení chalupy do VMP, výpisy z pozemkových knih (nezpracováno).
- Zemský archiv v Opavě, fond Sbírká matrik Severomoravského kraje, rodná matrika Velké Karlovice 1900–1910, inv. č. 11976, sign. Vs IX 15, fol. 131, 276.

Literatura

- ADAM, Josef a kol.: *Velké Karlovice 1714–2014*. Velké Karlovice: Obec Velké Karlovice, 2014.
- BRANDSTETTEROVÁ, Marie: Posledních sto let Šturalovy usedlosti z Velkých Karlovic-Podřatého. *Museum vivum. Časopis českých muzeí v přírodě* 10, 2014–2015, s. 38–54.

- DVOŘÁK, Luděk: Restaurování malovaných štítů obytného domu Šturalovy usedlosti z Velkých Karlovic ve Valašském muzeu v přírodě. *Muzeum vivum. Časopis českých muzeí v přírodě* 9, 2014, s. 66–69.
- FIALA, Jaroslav: Stará usedlosti pod Velkým Javorníkem. *Valašsko*, 1956, č. 5.
- GALUŠKA, Luděk: *Slované: doteky předků. O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004.
- IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.
- KUMÍNKOVÁ, Eva, (ed.): *Uchováno budoucím generacím. Devadesát let sbíratelství činnosti Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě, 2015.
- LANGER, Jiří – VAREKA, Josef: *Naše lidové stavby*. Praha: Albatros, 1983.
- LANGER, Jiří (ed.): *Beskydy. Stavby a život v nich*. Třinec: Wart, 2011.
- LANGER, Jiří: *Co mohou prozradit lidové stavby. Lidové stavební tradice v severozápadních Karpatech a jejich kulturní funkce*. Rožnov p. R.: Ready, 1997.
- MIČKALOVÁ, Helena: *Co si pamatují Karlovjané. Pověsti, legendy a vyprávění z Velkých Karlovic a okolí*. Velké Karlovice: Obec Velké Karlovice, 2001.
- TVARŮŽEK, Josef: Odkud přišli osadníci do Karlovic. *Dolina Urgatina. Vlastivědný časopis Horního Vsacka* 5, 1947, č. 1, s. 108.
- VÁCLAVÍK, Antonín: *Výroční obyčje a lidové umění*. 2. upr. vyd. Luhačovice: Irena Voštová ve spolupráci s nakl. Atelier IM, 2010.
- VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2011.
- ŽALMAN, Jiří: *Má hlava je muzeum, aneb, Dupání lehkou nohou v muzeologii*. Praha: Asociace muzeí a galerií České republiky, 2004.

Respondenti

- Anna Vrbová (nar. 1946), Fryšták, výzkum 2023, archiv autorky.
- Anonymní respondent (nar. 1948), Velké Karlovice, výzkum 2020, archiv autorky.
- Josef Petřek (nar. 1979), Osek nad Bečvou, výzkum 2022, 2023, archiv autorky.
- Josef Šturala (nar. 1940), Velké Karlovice, výzkum 2023, archiv autorky.
- Ludvík Stoklasa (nar. 1921), Velké Karlovice, výzkum 2020, archiv autorky.
- Marie Brandstetterová (nar. 1945), Rožnov pod Radhoštěm, výzkum 2023, archiv autorky.
- Michal Petřek (1925–2007), Osek nad Bečvou, výzkum 2006, archiv autorky.
- Monika Petřeková (nar. 1986), Praha, výzkum 2023, archiv autorky.
- Václav Petřek (1954–2020), Velké Karlovice, výzkum 2018, archiv autorky.

Raabizace a její vliv na proměnu vesnické zástavby na Hané. Příklad vesnic Rolsberk a Velký Týnec

Raabisation and Its Influence on the Transformation in Rural Development in the Haná Region: the Examples of the Villages of Rolsberk and Velký Týnec

Mgr. Martin Drozda, Ph.D.

Moravská zemská knihovna v Brně, Kounicova 65a, 601 87 Brno,
CZECH REPUBLIC

martin.drozda@mzk.cz

ORCID: 0000-0001-6181-1817

Abstract

Using two examples from the Haná region, the paper illustrates the influence of raabisation on the transformation of rural development. The first example is the newly established village of Rolsberk, which was constructed in the immediate vicinity of the village of Hodolany near Olomouc. The second example is an analysis of the transformation in the spatial arrangement of a manor farmstead in Velký Týnec, which was converted into a residential area with smallholdings and cottagers' houses. In both cases, attention is paid to the reconstruction in connection with raabisation and the subsequent building development to the present day.

Key words

Raabisation – village influenced by raabisation – dominikalists – Central Moravia (Rolsberk, Velký Týnec)

Acknowledgement / Funding

Studie vznikla na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury.

Raabizace, tedy pozemková reforma z poslední čtvrtiny 18. století, která spočívala v parcelaci vrchnostenských poplužních dvorů a rozdělení dominikálních pozemků mezi poddané, měla na vesnicích, kde byla provedena, široké dopady. Zpravidla proměňovala sociální strukturu vesnice, odstraňovala fyzické vykonávání robotních povinností a měnila také řadu vztahů

mezi vrchností a poddanými. Proměnu sociálního uspořádání vesnické komunity většinou doprovázela i proměna vesnické zástavby. V této souvislosti bývá nejčastěji zmiňováno zakládání nových vesnic na dominikální půdě.¹ Tyto nově vzniklé vesnice nabývaly různou podobu a velikost,² což bylo ovlivňováno jak množstvím dominikálu, jenž byl při jejich založení k dispozici, tak i oblastí, ve které vesnice vznikala. Kromě nových vsí na mnoha vesnicích docházelo také k vytváření dominikálních čtvrtí. Ty vznikaly výstavbou nových usedlostí na dominikální půdě i přestavbou budov vrchnostenských poplužních dvorů na dominikální usedlosti poddaných. Raabizace tak značně zasáhla do stavebního uspořádání mnoha vesnických lokalit. I když bývá význam raabizace někdy snižován, neboť nebyla provedena plošně, na Moravě, kde je tato reforma spojovaná především s Antonínem Valentinem Kaschnitzem,³ byla poměrně úspěšná a dotkla se v různé míře celé země, včetně oblasti úrodné Hané.

V minulosti již bylo upozorněno na některé vesnice, jež vznikly díky raabizaci na Hané,⁴ následující příspěvek chce poukázat na vliv raabizace na podobu dvou vesnických lokalit v tomto regionu, kterým nebyla ze stavebního hlediska dosud věnována větší pozornost, a sledovat i jejich stavební proměny v následujícím období. První z lokalit představuje raabizační vesnice Rolsberk, která byla vystavěna na katastru obce Hodolany (dnes součást Olomouce). Druhým případem je přestavba poplužního dvora ve Velkém Týnci, jenž se nacházel jen několik kilometrů od zmiňovaného Rolsberku. Oba případy spojuje, že se jednalo o vesnice, které patřily před rokem 1848 olomoucké kapitule sv. Václava, a raabizace na nich byla provedena z iniciativy státu v osmdesátých letech 18. století.⁵ Oba dvory, které byly při raabizaci parcelovány, byly mezi kapitulními dvory ty větší, a pozemky, které k nim patřily, se nacházely v úrodné oblasti. I když tyto dvě vesnice řada reálií spojovala, výsledná podoba proměny jejich zástavby byla značně rozdílná.

1 Viz KAZIMOUR, Josef: *K dějinám dělení velkostatků v 18. století*. Praha: Čes. odbor rady zemědělské, 1921; ČERNÝ, Václav: Pozemková reforma v 18. století. *Časopis pro dějiny venkova* 14, 1927, s. 17–48, 106–137, 197–220, 286–309; 15, 1928, s. 25–46, 287–325.

2 Viz KALÁB, Jiří: Familiantské vsi a jejich umístění v krajině. In: Berková, Jana (ed.): *Historická sídla v kulturní krajině*. Praha: Národní památkový ústav, ú.o.p. středních Čech v Praze, 2018, s. 58–63.

3 Viz CHROUST, Jan: K robotní abolicí na Moravě v letech 1777–1789. *Časopis Matice moravské* 88, 1969, s. 233–257.

4 KALÁB, Jiří: Familiantské vesnice na jižní Hané. In: *Sborník Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Olomouci 2007*. Olomouc: Národní památkový ústav, ú.o.p. v Olomouci, 2008, s. 41–49; ŠKABRADA, Jiří: *Nástin vývoje vesnických půdorysů a plužin v Čechách. K výpovědní schopnosti map stabilního katastru*. Brno: SOVAMM, 2022, s. 156–157.

5 DROZDA, Martin: *Vesnická obec na Moravě mezi osvícenstvím a zrušením poddanství na příkladu privátních statků olomoucké kapituly*. Brno: Matice moravská, 2023, s. 262–276.

Raabizační vesnice Rolsberk

Parcelací hodolanského vrchnostenského dvora vznikla v roce 1785 nová vesnice, která získala po tehdejšími držiteli Hodolan, kanovníku Josefu Ignáci z Rolsberga, označení *Rolsberk* (*Rollsberg*). Katastr Rolsberku vznikl vyčleněním části hodolanského katastru, vlastní vesnická zástavba byla rozprostřena jižně od Hodolan podél silnice směřující na Přerov a přímo navazovala na hodolanský intravilán. Vesnici tvořilo celkem 28 zemědělských usedlostí, přičemž na základě indikační skici obou vesnic z roku 1834⁶ a nedatované mapy,⁷ podle podoby krajiny pravděpodobně o něco málo starší, vzniklo na východní straně silnice deset a na západní straně osmnáct usedlostí. Dělicí linii mezi Rolsberkem a Hodolany tvořila (s výjimkou hostince) cesta směřující z Olomouce do Hranic na Moravě. Jednotlivé usedlosti mají na obou mapách nejednotný půdorys, z čehož lze vyzovovat, že vesnice nevznikla podle typizovaného plánu totožných stavení. Mezi jednotlivými usedlostmi se většinou nacházela menší mezera, výjimku tvořily usedlosti čp. 3–4 a 19–23, které na sebe přímo navazovaly. V případě budov čp. 19–23 se mohlo teoreticky jednat o část původního korpusu vrchnostenského dvora, jehož přestavbou mohly tyto statky vzniknout.⁸

Rolsberští familianti získali k hospodaření okolo dvou jiter pozemků, tedy něco málo přes jeden hektar, kromě tří, kteří obdrželi 4, resp. 5 jiter půdy.⁹ Tito dominikalisté vytvořili už po založení vesnice vlastní obec, která měla svou vlastní poddanskou samosprávu (rychtář, pudmistři, konšelé) a obecní pečeť. Obec disponovala také obecními pozemky, zejména pastvinami, které se ale nacházely až severně od Hodolan. Ještě před rokem 1834, ze kterého pochází indikační skica Hodolan a Rolsberku, vznikla v Rolsberku také čtyři domkařská stavení, která se nacházela částečně na severní části zástavby Rolsberku, částečně na okraji pastviny severně od Hodolan. Podle vceňovacích operátů stabilního katastru z čtyřicátých let 19. století byly všechny domy v osadě Rolsberk postaveny z nepálených cihel, byly pokryty doškovou střešou a měly být v dobrém stavu.¹⁰

Agrární charakter vesnice se začal v druhé polovině 19. století postupně proměňovat pod vlivem industrializace Hodolan a jejich okolí. Na tehdy již společném katastru Hodolan a Rolsberku vzniklo několik průmyslových objektů, které

6 Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA v Brně), fond D9, sign. 696. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/994> (cit. 8. 10. 2024).

7 Státní okresní archiv Olomouc (dále SOKA Olomouc), fond Sběrka map a plánů, sign. XXXII/17.

8 Plán dvora se zachoval ve fondu velkostatku, viz Zemský archiv v Opavě (dále ZA Opava), pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula Olomouc, kart. 318, sign. G8/1, f. 2.

9 MZA v Brně, fond D6, kniha 180.

10 MZA v Brně, fond D8, kart. 273, sign. 696.

Obr. 1. Nedatovaná mapa vesnic Hodolany a Rolsberk pravděpodobně z 20. nebo 30. let 19. století. SOkA Olomouc, fond Sbirka map a plánů SOkA v Olomouci, sign. XXXII/17.

vytvářely značnou poptávku po pracovní síle.¹¹ V důsledku toho zaznamenal Rolsberk na přelomu 19. a 20. století čilý stavební ruch, o čemž nás poměrně dobře informují prameny o soukromé výstavbě zachované ve fondu archivu města Hodolan.¹² Z nich se dovídáme, že v této době docházelo k výraznému zahušťování zástavby, kdy byly zastavovány mezery mezi jednotlivými usedlostmi,¹³ nové byty vznikaly také jejich výstavbou ve dvorech.¹⁴ Z dokumentace také zjišťujeme, že některé domy byly kompletně demolovány a nahrazeny novostavbami.¹⁵

20. století vedlo k ještě výraznější proměně zástavby Rolsberku, což tuto vesnici spojuje svým osudem s řadou dalších raabizačních vesnic, které vznikly nedaaleko velkých měst. Jejich postupný růst vedl ke splynutí vesnické zástavby s tou městskou a někdy i likvidaci její části za účelem výstavby větších budov majících jiný než zemědělsko-hospodářský účel. Proměnu vnímání okolí vesnice Rolsberk

11 VIDLIČKA, Jiří: *Dějiny zapomenutého města Hodolan. Osudy největší české obce před branami Olomouce*. Olomouc: Votobia, 2005, s. 36–41.

12 SOkA Olomouc, fond Archiv města Hodolany, kart. 5, sign H, inv. č. 71.

13 Tamtéž, složka čp. 3.

14 Tamtéž, složka čp. 31.

15 Tamtéž, složka čp. 2.

Obr. 2. Mapa projektovaných ulic v oblasti vesnice Rolsberk z roku 1910. SOkA Olomouc, fond Sbirka map a plánů SOkA Olomouc, sign. I/55.

dokládá i projektování uliční sítě v jejím okolí zobrazené na mapě z roku 1910 (obr. 2).¹⁶ Na místech obdělávaných pozemků měly nově vznikat obytné plochy a nadále docházelo i k rozšiřování průmyslových objektů. K narušení stavebního uspořádání vesnické zástavby došlo na konci dvacátých let 20. století při výstavbě orlovný, nacházející se na rozhraní mezi Hodolany a Rolsberkem. Ta byla potom na začátku čtyřicátých let 20. století přestavěná na divadlo.¹⁷ V osmdesátých letech 20. století již narušenou dispozici vesnice ještě více poškodilo vybudování křižovatky u tohoto divadla, která prochází severní částí rolsberské obce. Do dnešní doby tak zůstala zachována jen jižní část původní vesnice, navíc významně přestavěná v průběhu 19. a 20. století. Na specifickou historii této lokality ale dodnes upozorňuje název ulice (Rolsberská).

16 SOkA Olomouc, fond Sbirka map a plánů, sign. I/55. Dostupné z: <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=355080459386428DA9004C03AD7F50FA&scan=476f09f0b6264cdd8693287c73534bc0> (cit. 8. 10. 2024).

17 JAVORIN, Alfred: *Divadla a divadelní sály v českých krajích I. Divadla*. Praha: Nakladatelství umění lidu, 1949, s. 151.

Přestavba vrchnostenského dvora ve Velkém Týnci

I když byl vrchnostenský dvůr ve Velkém Týnci rozsahem svých pozemků větší než dvůr v Hodolanech,¹⁸ na kterém vznikla raabizační vesnice Rolsberk, v důsledku jeho zrušení nová vesnice nevznikla. Parcelace tohoto dvora je tak dokladem na Moravě poměrně rozšířeného modelu raabizace, ve kterém došlo pouze ke stavebním úpravám v rámci intravilánu vesnice. V těchto případech docházelo zpravidla k přestavbě budov poplužního dvora na zemědělské usedlosti a někdy i výstavbě dalších menších statků v již existující vesnici.

Pro parcelaci týneckého dvora bylo určující, že na této vesnici existovala vrstva dominikalistů (dominikálních domkařů) už od poloviny 18. století. Tehdy tam totiž vyčlenil držitel vesnice menší dominikální pozemek k výstavbě domkařské čtvrti zvané „Chaloupky“.¹⁹ Nově vzniklá čtvrť byla tvořena oboustranně zastavěnou ulicí, která stála stranou vesnické zástavby na rovině pod kostelem. Když v roce 1787 došlo ve Velkém Týnci k parcelaci tamního vrchnostenského dvora, distribuci dominikálních pozemků významně ovlivnila existence těchto dominikálních domkařů. Ti získali více než polovinu z rozdělovaných pozemků,²⁰ čímž se z nich stali malorolníci, avšak na rozdíl od rolsberských poddaných, aniž by vytvořili vlastní obec a získali vlastní poddanskou samosprávu. Předání dominikálních pozemků těmto domkařům zároveň v podstatě neovlivnilo stavební uspořádání vesnice. Nejvýznamnější stavební proměnu tak nakonec doznal areál samotného vrchnostenského dvora, který se nacházel na vyvýšenině nad vesnicí v sousedství zámku a kostela (obr. 3, 4).

Vrchnostenský dvůr měl mít podle značně nepřesné mapy 1. vojenského mapování zhruba čtvercový půdorys.²¹ Podrobnější informace o jeho dispozici se z pramenů bohužel nedovídáme, nejstarší nákres prostoru dvora představuje až indikační skica z roku 1833 (obr. 3), která však vznikla s až téměř padesátiletým odstupem po parcelaci dvora.²²

Na základě indikační skici a dalšího spisového materiálu reflektujícího provedení raabizace, zejména parcelačních tabel, můžeme rekonstruovat i přestavbu tohoto vrchnostenského dvora. Pro jeho další osud bylo klíčové rozhodnutí, že budovy dvora poslouží jako základ pro vznik čtyř nových dominikálních usedlostí. Tři z nich vznikly přestavbou východního traktu dvora a poslední vznikla z části západního křídla. V tom vznikly i další dvě stodoly, které náležely novým dominikálním usedlostem. Jižní trakt stájí a chlévů si pro svou potřebu zakoupil

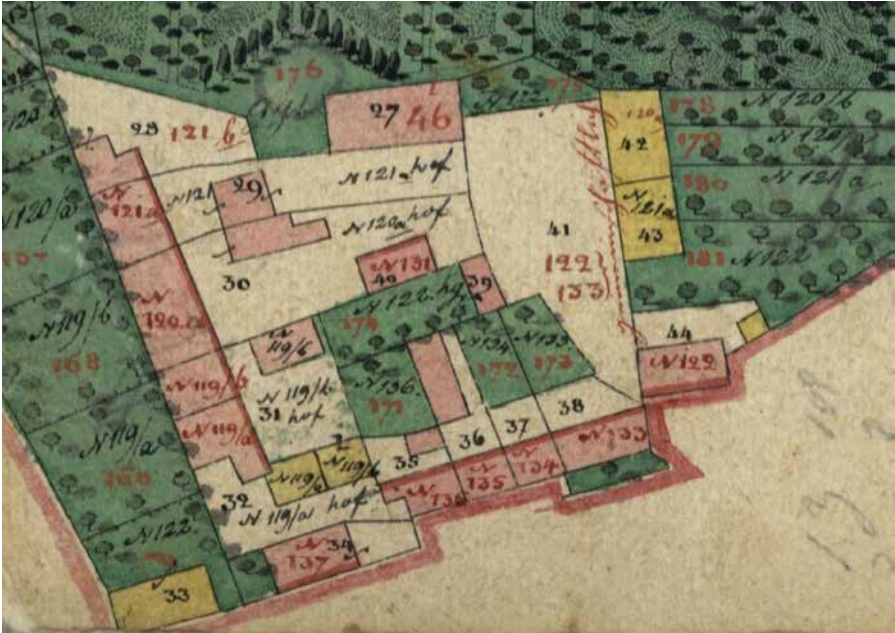
18 DROZDA, Martin: *Vesnická obec na Moravě...*, c. d., s. 272.

19 SOKA Olomouc, fond Písemnosti Dr. Václava Nešpora, kart. 9, inv. č. 26, nestránkováno.

20 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula Olomouc, sign. E II. 69, inv. č. 3040.

21 Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=1vm&map_region=mo&map_list=m039 (cit. 16. 7. 2024).

22 MZA v Brně, fond D9, sign. 2865. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/4064> (cit. 8. 10. 2024).

Obr. 3. Prostor bývalého vrchnostenského dvora ve Velkém Týnci na indikační skice z roku 1833. MZA v Brně, fond D9, sign. 2865.

týnecký rychtář, který ho však později prodal čtyřem místním poddaným, a ti si toto hospodářské stavení přestavěli na čtyři domy.²³ V severní části prostoru dvora se v 19. století nacházela rozsáhlá budova, která tvořila hospodářské zázemí místního zámku. Nacházela se v ní stáj pro koně, chlévy pro krávy a prasata a prostor pro uskladnění dřeva i krmiva pro koně a dobytek.²⁴ Kromě toho vzniklo několik staveb také uvnitř původního nádvoří. Příklad přestavby vrchnostenského dvora ve Velkém Týnci je tak dokladem transformace rozsáhlého hospodářského areálu poplužního dvora na vesnickou čtvrť, ve které se posléze nacházely jak středně velké zemědělské dominikální usedlosti, tak domy pro místní domkaře.

Areál bývalého vrchnostenského dvora se od roku 1833 do konce 19. století příliš nezměnil, což dokládá mapa tohoto prostoru z roku 1885.²⁵ Půdorysnou stabilitu

23 DROZDA, Martin: Konstituování venkovské elity na Moravě. Rychtář František Marek a raabizace ve Velkém Týnci. In: Kovářová, Kateřina - Sviták, Zbyněk (eds.): *Historie 2015/2016. Sborník prací z celostátní studentské vědecké konference Brno 21.- 22. dubna 2016*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 190-215.

24 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula Olomouc, inv. č. 9784, mapa 26.

25 ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula Olomouc, inv. č. 9809, mapa 52.

Obr. 4. Letecký snímek prostoru kostela, zámku a bývalého vrchnostenského dvora (vpravo) ve Velkém Týnci z doby mezi lety 1934 a 1935. SOkA Olomouc, fond Sběrka obrazového a fotografického materiálu SOkA Olomouc, sign. XIV/123, inv. č. 1525.

areálu i v následujícím období dosvědčuje letecký snímek z roku 1934/1935 (obr. 4).²⁶ Podle něj sice v prostoru bývalého nádvoří vznikly některé menší stavby, základní členění na dříve vzniklé dominikální usedlosti a domy však zůstalo zachováno. Teprve druhá polovina 20. století začala přinášet větší proměny zástavby tohoto areálu. Jednalo se zejména o úplný zánik rozsáhlé budovy sloužící jako hospodářské zázemí zámku, vznik silnice vedoucí přes samotný dvůr, po roce 2001 i zboření domu čp. 137²⁷ (dnes čp. 710) a hospodářských budov u nemovitosti čp. 122 (dnes čp. 178) a jejich nahrazení moderní zástavbou, jakož i výstavbu novostavby rodinného domu v prostoru již zmiňované hospodářské budovy, která byla součástí zámeckého areálu. Současný stav tak dosud částečně zachovává dispozici původního vrchnostenského dvora a jeho připomínkou je i název ulice, jež jím v současnosti prochází (Dvůr). Zejména v posledních dvaceti letech je ale tento prostor značně narušován postupnými stavebními úpravami, které často vedou k nevratným změnám tohoto specifického dokladu transformace vrchnostenského dvora na svěbytnou vesnickou čtvrtí.

26 SOkA Olomouc, fond Sběrka obrazového a fotografického materiálu Státního okresního archivu Olomouc, sign. XIV/123, inv. č. 1525. Dostupné z: <https://digi.archives.cz/da/permalink?xid=7BD8B8AD49824E-A1A8F48B7D7D5E505E&scan=57cc93ad2f0c435bab35ca6565ec1877> (cit. 8. 10. 2024).

27 Číslování domů v textu je podle indikační skici stabilního katastru, pokud není uvedeno jinak.

Závěr

Nedílnou součástí raabizace byla proměna zástavby vesnic. Při parcelaci dvorů stojících stranou vznikaly mnohdy nové vsi a u dvorů stojících uvnitř intravilánu docházelo většinou k jejich přestavbám na zemědělské usedlosti. Tyto stavební úpravy ovlivňují podobu těchto vesnic někdy do současnosti. Dokladem toho jsou i dvě lokality na Hané, na kterých raabizace proběhla: Hodolany-Rolsberk a Velký Týnec. Zatímco z hodolanského dvora vznikla nová vesnice Rolsberk, která přímo navazovala na vesnickou zástavbu Hodolan, ve Velkém Týnci přinesla raabizace především přestavbu prostoru vrchnostenského dvora v těsné blízkosti tamního zámku. I když došlo v průběhu 19. a 20. století ke značným stavebním úpravám zmiňovaných lokalit, jejich podoba je více či méně ovlivněna raabizačními dodnes. A zatímco jednotlivým raabizačním vesnicím byla v minulosti už pozornost částečně věnována, přestavby dvorových budov zatím zůstávají spíše stranou zájmu přesto, že představují velmi specifickou kapitolu vesnické architektury.

Prameny

Moravský zemský archiv v Brně

D6, Josefínský katastr, kniha 180, Rolsberk.

D8, Stablní katastr – vceňovací operáty, karton 273, sign. 696, Hodolany a Rolsberk.

D9, Stablní katastr – indikační skici, sign. 696, Hodolany a Rolsberk, sign. 2865, Velký Týnec.

Státní okresní archiv Olomouc

Archiv města Hodolany, karton 5, sign H, inv. č. 71, Soukromá výstavba Rolsberk (1898–1914).

Písemnosti Dr. Václava Nešpora, karton 9, inv. č. 26, Dějiny Velkého Týnce (rukopis).

Sbírka map a plánů SOkA v Olomouci, sign. I/55, Zastavovací plán Hodolan (1910), sign. XXXII/17, Plán Hodolan a Rolsberka (zač. 19. století).

Sbírka obrazového a fotografického materiálu SOkA Olomouc, sign. XIV/123, inv. č. 1525, Letecký snímek obce Velký Týnec (1934–1935).

Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc

Metropolitní kapitula Olomouc, karton 318, sign G8/1, Správa prebendy v Hodolanech (1654–1836); sign. E II. 69, inv. č. 3040, Parcelovací tabella dvora ve Velkém Týnci (1799); inv. č. 9784, mapa 26, Půdorys kapitulní prebendy ve Velkém Týnci (1862); inv. č. 9809, mapa 52, Katastrální mapa Velký Týnec (1885).

Literatura

- ČERNÝ, Václav: Pozemková reforma v 18. století. *Časopis pro dějiny venkova* 14, 1927, s. 17–48, 106–137, 197–220, 286–309; 15, 1928, s. 25–46, 287–325.
- DROZDA, Martin: Konstituování venkovské elity na Moravě. Rychtář František Marek a raabizace ve Velkém Týnci. In: Kovárová, Kateřina – Sviták, Zbyněk (eds.): *Historie 2015/2016. Sborník prací z celostátní studentské vědecké konference Brno 21.– 22. dubna 2016*. Brno: Masarykova univerzita, 2017, s. 190–215.
- DROZDA, Martin: *Vesnická obec na Moravě mezi osvícenstvím a zrušením poddanství na příkladu privátních statků olomoucké kapituly*. Brno: Matické moravská, 2023.
- CHROUST, Jan: K robotní aboliční na Moravě v letech 1777–1789. *Časopis Matice moravské* 88, 1969, s. 233–257.
- JAVORIN, Alfred: *Divadla a divadelní sály v českých krajích I. Divadla*. Praha: Nakladatelství umění lidu, 1949.
- KALÁB, Jiří: Familantské vesnice na jižní Hané. In: *Sborník Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Olomouci 2007*. Olomouc: Národní památkový ústav, ú.o.p. v Olomouci, 2008, s. 41–49.
- KALÁB, Jiří: Familantské vsi a jejich umístění v krajině. In: Berková, Jana (ed.): *Historická sídla v kulturní krajině*. Praha: Národní památkový ústav, ú.o.p. středních Čech v Praze, 2018, s. 58–63.
- KAZIMOUR, Josef: *K dějinám dělení velkostatků v 18. století*. Praha: Čes. odbor rady zemědělské, 1921.
- ŠKABRADA, Jiří: *Nástin vývoje vesnických půdorysů a plužin v Čechách. K výpočetní schopnosti map stabilního katastru*. Brno: SOVAMM, 2022.
- VIDLIČKA, Jiří: *Dějiny zapomenutého města Hodolan. Osudy největší české obce před branami Olomouce*. Olomouc: Votobia, 2005.

Internetové zdroje

- Mapy 1. vojenského mapování. Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_root.pl?lang=cs&map_root=1vm (cit. 19. 8. 2024).

Rozloučení se Zdeňkem Tempírem

„Se zármutkem oznamujeme všem příbuzným a známým, že nás navždy opustil náš milovaný tatínek, dědeček, pradědeček, strýc, tchán, přítel a kolega,“ těmito slovy všechny informovala rodina Ing. Zdeňka Tempíra, CSc. o jeho úmrtí 8. září 2024. Tato zpráva nás v Národním zemědělském muzeu velmi zasáhla, nedokázali jsme zprvu pochopit, že tento nesmírně vitální člověk, kterého jsme považovali za nedílnou součást našich profesních životů, najednou není mezi námi a už nás nikdy nepřijde navštívit, nepřinese mně jako kurátorce podsbírky potravinářská výroba obaly od potravin (které bychom podle něj měli mít ve sbírce nejméně po třech exemplářích) či odbornou publikaci, nesdělí nám, co všechno ještě chystá a nezeptá se nás, jak se máme.

Není to tak dlouho, kdy na stránkách *Národopisného věstníku* [XXXVIII (80), 2021, č. 2, s. 113–116] vyšla gratulace k jeho 95. narozeninám, kde byl připomenut jeho osobní život, profesní kariéra i představena výběrová bibliografie. A proto bych na následujících řádcích pouze ve zkratce nastínila jeho životopis a připojila osobní vzpomínku.

Zdeňk Tempír, náš přední agrární historik a muzejník, se narodil 4. června 1926 v Hrabenově (okr. Šumperk). Studium Českého reálného gymnázia v Šumperku musel po obsazení pohraničí německou armádou v roce 1938 přerušit a povinnou školní docházku dokončil na české Měšťanské škole v Rudě nad Moravou a v Bludově. Poté se dva roky učil zahradníkem v Ovocných a dendrologických školkách bratrů Vyhlídalových v Kostelci na Hané a na zahradnické škole v Prostějově. Dále ve studiu pokračoval na Státní vyšší ovocnářsko-vinařské a zahradnické škole v Mělníku, aby nakonec své vzdělání po válce završil na Vysoké škole zemědělského a lesního inženýrství při ČVUT v Praze. 15. listopadu 1952 nastoupil do tehdejšího Československého zemědělského muzea – ústavu pro studium a povznesení venkova. V letech 1965–1972 stál dokonce v čele Československého zemědělského muzea jako jeho ředitel. V muzeu se zaměřil na vytváření výstav, expozic i výzkum a následnou popularizaci témat spjatých se zemědělstvím. Zmapoval vývoj oradel a traktorů na našem území, stejně jako historii ovocnictví, včelařství nebo chmelařství. Nedílnou součástí jeho práce byla také rozsáhlá sběratelská činnost, v jejímž rámci procestoval celé tehdejší Československo, a kromě sbírkových předmětů, které tvoří jádro současné sbírky Národního zemědělského muzea, pořídil rozsáhlou fotodokumentaci zemědělské činnosti na venkově.

Zdeňk Tempír se také jako jeden z mála muzejníků specializoval na archeobotaniku a paleobotaniku. Zuhelnatělé obilky, semena a pecky zemědělských plodin z archeologických nálezů podroboval zkoumání společně s kolegy

archeology. Jeho vědecké zaměření na historii pěstovaných plodin s důrazem na paleobotaniku vedlo také k uspořádání I. mezinárodního sympózia ke studiu pravěkých dějin kulturních rostlin podle archeologických nálezů v Zemědělském muzeu v roce 1968. Následně byla vytvořena Mezinárodní pracovní skupina pro paleoetnobotaniku – IWGP (International Work Group for Palaeoethnobotany), se kterou aktivně spolupracoval.

Velkou zásluhu měl také na založení Mezinárodní asociace zemědělských muzeí – AIMA též IAMA (International Association of the Museums of Agriculture), ke kterému došlo v roce 1966 na první mezinárodní konferenci zemědělských muzeí, konané u příležitosti 75. výročí vzniku Zemědělského muzea. Ve stejném roce začalo také Československé zemědělské muzeum vydávat *Věstník zemědělských muzeí (Acta musaeorum agriculturae)*, kde Zdeněk Tempír několikrát zastával redaktorskou pozici. Stejně tak byl činný v rámci předsednictva asociace AIMA nebo konference CIMA (Congressus internationalis musaeorum agriculturae). V letech 1958 až 1993 působil také jako tajemník Komise pro dějiny zemědělství a lesnictví, aktivně spolupracoval s Československou národopisnou společností, dále se Společností pro dějiny vědy a techniky, s Československým svazem včelařů a s řadou dalších oborových organizací a svazů.

Pracovní poměr v Zemědělském muzeu oficiálně ukončil odchodem do důchodu 31. srpna 1989, což ovšem neznamenalo, že by jeho odborné aktivity ustaly. Naopak se s elánem a entuziasmem sobě vlastním vrhl do vybudování Chmelařského muzea v Žatci. Činným zaměstnancem zde byl až do roku 2011.

Se Zdeňkem Tempírem jsem se potkala krátce poté, co jsem nastoupila do Národního zemědělského muzea v roce 2004. Zemědělskému muzeu sice již v té době byla vrácena budova na Letné a rovněž bylo osamostatněno s přívlastkem Národní, ale bohužel dlouholetá stagnace se podepsala nejen na správě sbírkových předmětů, ale také na absenci základních muzejních standardů, na vytváření nových expozic, výstav apod. Nové vedení se proto zaměřilo na nastartování „obrodného“ procesu s cílem patřit opět mezi odborná muzea s renomé. První výzvou bylo připravit velkou výstavu o pivu s názvem „Kde se pivo vaří“, kterou jsem dostala na starost. Po prvotním zorientování se v tematice jsem nemohla nenarazit na jméno Ing. Tempír, který se v té době věnoval chmelařství. Dovolila jsem si ho tedy oslovit s prosbou o konzultaci. Myslím, že mu to udělalo velikou radost, protože se konečně něco začalo dít v „jeho“ muzeu, a hlavně on zase mohl do muzea aktivně docházet, být přítomen při všech větších akcích, popovídat si s námi a podělit se o „životní moudra.“ Vadilo mu, že ve svém kolektivu nemáme zemědělského odborníka, ale spíše více historiků. Teď samozřejmě litujeme, že jsme si toho času neudělali více a až zpětně zjišťujeme, jak obrovský měl přehled a zájem o dění kolem sebe. Často také vyprávěl o své rodině, na kterou byl hrdý, o svém dětství a o začátcích své profesní kariéry. Nikdy se nás

neopomněl zeptat, co děláme a co naše rodina. Do poslední chvíle měl velký smysl pro humor a spoustu naplánované práce.

Odkaz Zdeňka Tempíra v Národním zemědělském muzeu je zásadní a nám všem nasadil tak vysokou laťku, že ji nelze lehce překonat. S obdivem a velkým uznáním přistupujeme k jeho práci, kterou po sobě zanechal. Na závěr si dovoluji připojit se k prostému konstatování jeho dcery: „*Táta chybí*“ a nám také. Děkujeme.

Lucie Kubásková

Národní zemědělské muzeum

Ohlédnutí za Marií Brandstettrovou

„Co já? Já jsem jen dělník na poli užitého národopisu.“ Tato slova jsme nejednou slyšali z úst Marie Brandstettrové, když jsme coby mladší kolegové oceňovali její přehled a znalosti reálií i muzejního prostředí. Valašskému muzeu v přírodě a oboru samotnému byla věrná po celý svůj profesní život, kontakty s institucí a někdejšími kolegy nezpřetrhala ani po odchodu do penze.

Přestože na Valašsku a v Rožnově samotném strávila většinu svého osobního i muzejního života, rodným krajem Marie Brandstettrové, rozené Crhové (* 20. října 1945), bylo Podhorácko, kraj, „kde Vysočina nabírá dech“. Své dětství a dospívání prožila ve vesnici Heroltice nedaleko Tišnova. Bylo to bezesporu rodninné zázemí, nevelké domácí hospodářství, vztahy fungující uvnitř místní komunity či radikální proměny zemědělství v důsledku kolektivizace, které v ní již tehdy vypěstovaly respekt a schopnost vnímat všechny nuance venkovského života – a v neposlední řadě také touhu poznávat je.

Zprvu zvažovala studium učitelství, po střední škole si ovšem nakonec zvolila obory etnografie a folkloristika na brněnské univerzitě. Absolvovala v roce 1968 diplomovou práci *Tradiční formy zemědělského hospodaření na Valašsku*. Výzkum, který jejímu vzniku předcházel, jako by předznamenal budoucí teritorium profesního působení diplomantky. Zadáni práce souviselo s tehdy připravovanou monografií o moravském Valašsku. Realizace se tento vydavatelský záměr nedočkal ani koncem šedesátých let, ani později. Jeden praktický dopad však přece jen měl. Marie Brandstettrvá směřovala na Valašsko jako nová posila týmu, který začal cíleně budovat tehdejší ředitel Valašského muzea v přírodě Jan Rudolf Bečák. Rozrůstající se areál Valašské dědiny prezentující životní a hospodářské poměry obyvatel valašské vesnice v širokém časovém i socioekonomickém záběru si vyžadoval vedle intenzivní stavební činnosti i mravenčí práci v terénu a dokumentaci každodenního života na rolnické usedlosti. V neposlední řadě zahrnoval také rozsáhlé sbírkové akvizice hospodářského a domácího inventáře potřebného pro vybavení interiérů. Nebylo moc času rozhlížet se. Noví pracovníci vplynuli přímo do pracovního procesu a znalosti nabyté ve škole museli okamžitě konfrontovat a obohacovat o praktické zkušenosti z terénu. Paní Marie i po letech s láskou a úctou vzpomínala na lidský přístup tehdejšího ředitele Bečáka, jenž byl pro ni po stránce profesní i lidské v mnoha ohledech inspirací. Mnohými z jeho rad se pak řídila po celý svůj muzejní život. Nejvíce si cenila jeho empatie, kdy i pracovní výtku podal tak, že dokázal dotyčného patřičně motivovat.

Co se zpočátku mohlo zdát jen jako krátká životní etapa na cestě za získáním odborných i praktických zkušeností, se posléze proměnilo v trvalé existenční zakončení v kraji pod Radhoštěm. Bezesporu k tomu přispělo pracovní uplatnění

manžela Jiřího v elektrotechnickém závodě Tesla. Své životní a rodinné zázemi nakonec našla rodina Brandstetterova ve vilce prvorepublikové kolonie na Bučiskách projektované známým architektem Janem Kotěrou. Odtud paní Marie vyražela po celý pracovní týden (a nejednou i o víkendech, na něž připadaly programy pro veřejnost) vstříc muzejnímu světu. Drobné přerušování znamenala pouze dvě intermezza spojená s mateřskými radostmi. Vedle péče o svěřený fond zemědělského inventáře přibyla nově po odchodu Marie Salichové na penzi i starost o oděvní sbírku Valašského muzea v přírodě. I ona přirostla Marii Brandstetterové k srdci. Své znalosti z jejího zpracování posléze zúročila v osmdesátých letech při dálkovém postgraduálním studiu muzeologie ukončené prací o odívání Rožňanů ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století. Text to byl v mnoha ohledech inovativní. Odkrýval oděvní zvyklosti obyvatel malého města, v němž se snoubila tradice vesnického zázemí s vnějšími kulturními impulsy umocněnými navíc lázeňským statutem městečka. Kvalitu rukopisu potvrdil ostatně i sám čas. Jen s malým doplněním a aktualizací byl v roce 2007 publikován Valašským muzeem v přírodě v podobě knižní publikace *Odívání Rožňanů – Čtení o rožňovském kroji*. Své znalosti oděvní tradice na Valašsku posléze zúročila i v příslušné tematické kapitole kolektivní monografie *Beskydy. Dny všední i sváteční* (2013).

Oborné zpracování narůstajícího počtu sbírkových předmětů, které bylo zapotřebí s ohledem na nedostatek prostoru často přemísťovat z jednoho depozi-táře do druhého (nejednou z jedné stodoly do jiné, jindy do sýpky či stíněného podstřeší), jí umožnilo důvěrně poznat oba svěžené sbírkové celky. Z této znalosti dokázala mistrně těžit především při tvorbě nových expozic Valašské dědiny. Svým lidským přístupem si uměla získat mezi původními vlastníky objektů a pamětníky důvěru, což se pozitivně promítlo i do výsledků výzkumů a množství shromážděných informací. Její terénní zprávy v muzejním archivu jsou dodnes jedinečnými sondami do každodenního života valašské vesnice v průběhu 20. století. Výsledné expozice vznikající v režii Marie Brandstetterové jsou příkladnou ukázkou přirozeně působícího prostředí, kde má každý předmět své místo, nic zde není navíc, nenalezneme v nich žádnou vyumělkovanost či prvoplánovou efektnost. I proto jsou tyto expozice dodnes uvěřitelné. Erudice, kterou při práci na expozicích získala, promítla následně do textu, který spolu s Jiřím Langrem v roce 1980 připravila pro Národopisné aktuality (*Věrohodnost a pravdivost prezentování lidové kultury v expozicích muzea v přírodě*). Ani odchod na penzi neznamenal rozluku s muzejní etnografií. Jako externistka se v novém tisíciletí podílela na nově utvářených expozicích v objektech z Nového Hrozenkova čp. 60 a Šturalovy/Petřekovy pasekářské usedlosti z Velkých Karlovic-Podřatého.

Příprava expozic nebyla ovšem jedinou cestou k zpřístupnění bohatého sbírkového fondu Valašského muzea v přírodě. V průběhu let stála za

několika výstavními projekty, tematicky opět nejčastěji čerpajících z reálií rolnického života či oděvní kultury. Když v roce 1998 připravila se svými kolegy z Etnografického útvaru jako připomínku 150. výročí zrušení roboty výstavu *V potu tváře chléb svůj dobývej...*, získala si nejen příznivý návštěvnický ohlas, ale i cenu Národopisné společnosti za nejvýznamnější výstavní počin roku. Ve chvíli, kdy předávala péči o textilní sbírky své nástupkyni, stála před muzeem velká výzva – krojová expozice, která by na ploše přes 600 metrů čtverečních prezentovala oděvní tradici Valašska. Po celou dobu její přípravy byla autorskému týmu vždy cennou oporou a rádkyní.

Specifickou součástí působnosti etnografa Valašského muzea v přírodě je participace na prezentačních pořadech, včetně autorské přípravy programů vlastních. V průběhu let stála Marie Brandstettrvá za textilními pořady *Kouzelná nitka*, *Velké prádlo*, *Lněná sobota* nebo *Z truhel a skříní*. Jejich návštěvnost nebývala masová jako v případě muzejních jarmarků. Komorní atmosféra a pečlivá příprava sbírkových předmětů, prezentovaných aktivit i výběr spolupracovníků však dokázaly navodit jedinečnou atmosféru a přitáhnout četné zájemce, jimž se dostalo hodnotného poučení. Marie Brandstettrvá dokázala ve svých programech využít také potenciál areálu Valašské dědiny, kde pod jejím režijním vedením vznikla celá řada programů: *Dožínky*, *Jaro na dědině*, *Podzim na poli a v chalupě*. Na sklonku osmdesátých let připravila s podporou tehdejšího ředitele Jaroslava Štíky zcela nový program *Vánoce na dědině*. I po letech vzpomínala na dojaté návštěvníky, kteří se mohli skrze expozice v chalupách i prezentované činnosti ponořit do časů minulých, neideologických. Pořad si záhy získal nebývalou oblibu a je stálící muzejní nabídky pro školní třídy i běžné návštěvníky dodnes, byť se v roli režiséra vystřídal již několik jejich následovníků.

„Nejsem žádný psavec,“ často o sobě sebekriticky tvrdila. Bibliografický soupis publikovaných prací Marie Brandstettrvé není vskutku nijak rozsáhlý. Vezmeme-li ovšem do rukou celou hromádku doprovodných textů, jimiž bývaly obohacovány jednotlivé pořady Valašského muzea v přírodě, můžeme se začíst do kultivovaného jazyka autorky. Stejně jako u jiné její muzejní práce i v těchto textech se odráží snaha sloužit k poznání odkazu předchozích generací. Pomyslným završením muzejní odborné práce se přesto staly dva knižní počiny. O *Odivání Rožnovanů* již byla zmínka, druhým byl *Uzlík vzorů bílé vyšívky z Rožnovska* (2005). Jedná se o společné autorské dílo vzešlé ze spolupráce s Jaroslavou Zastávkovou, v němž na základě několikaletého zpracování muzejních sbírek a etnografického výzkumu sumarizovaly poznatky o bílém vyšívání na Rožnovsku (publikaci doprovodila i výstava). Knižka má jednu drobnou zajímavost. Autorky vyslyšely podněty současných vyšíváček a společně s grafičkou Marcelou Koláčkovou připravily několik tabulí s překreslenými vzory bílého vyšívání určenými všem zájemkyním o tuto rukodělnou činnost.

Ani předání značně rozhojněných sbírek nástupcům a odchod do penze neznamenal pro Marii Brandstetrovou počátek zahálení. I nadále zůstala členkou poradních sborů muzea, po Jaroslavu Štikovi na několik let převzala na svá bedra vedení Valašského muzejního a národopisného spolku. Velmi přirozeně vplynula do kolektivu rožnovských seniorů při městské knihovně v rámci projektu *Město v mé paměti*, podílela se na jejich pravidelných setkáních, občas přispěla sepsáním vlastní vzpomínky na dobu svého příchodu do Rožnova (v roce 2013 vyšly některé z nich v rámci kolektivního díla *Paměť města*). Vědomí být užitečný směřovalo Marii Brandstetrovou k podnětu zpřístupnit vzpomínky Jiřiny Koláčkové-Gryczové, rodačky z Prostřední Bečvy. Léta její rukopis ležel v archivu Valašského muzea v přírodě. Ujala se ho proto, přepsala jej a spolupodílela se posléze na přípravě k vydání pod názvem *Jiskřičky naděje* (2017). Ani tentokrát její intuice nezklamala. Kniha si získala nebývalý ohlas, následovalo dokonce druhé vydání a několik besed, které vždy ochotně absolvovala.

Marie Brandstetrová vždy ráda vítala v domě na Bučiskách své mladší kolegyně, byla jim nápomocna radou a sama vděčně přijímala informace, co nového se odehrálo v muzeu, na její domovské katedře, v oboru. V posledních letech sice rapidně ubývalo sil, zájem o dění jí ovšem ani tehdy neopouštěl. Ještě v polovině května letošního roku využila příležitost k setkání s muzejními kolegyněmi při vernisáži výstavy *Gobelíny pro Maměnku*, které do objektu na Pustevnách vytvořila Moravská gobelínová manufaktura ve Valašském Meziříčí. Aniž bychom tušili, bylo to pomyslné loučení se s muzejním prostředím, jeho sbírkami i lidmi je obklopujícími. 14. července 2024 došla pozemská pouť Marie Brandstetrové do svého cíle. V dnešní době, kdy hodnota odborné práce je měřena impact faktorem a počtem citací, by asi její práce vůči podobným kritériím neobstála. Přesto zde za několik desetiletí jejího muzejního a etnografického života zůstalo pole, které svou pílí a nasazením pečlivě obdělávala. Přineslo úrodu, jež má nejspíše mnohem větší životnost než záznamy ve vědeckých databázích. Zároveň ukazuje, že skromnost, poctivá práce a empatie má i dnes své místo v etnografickém muzejním světě. Tyto osobnostní rysy si jistě budeme my všichni, kteří se považovali za její muzejní žáky, ve spojitosti s Marií Brandstetrovou připomínat. A možná nám bude přitom zaznívat v uších její výrok pronesený za jedné z terénních akvizic. Při pohledu na notně obnošenou pracovní košili zazněly z jejího úst slova, která v mnohém vystihují podstatu muzejní etnografie: „... *samá lata – vždyť to je lidské žití.*“

Daniel Drápala

Ústav evropské etnologie FF MU Brno

Lenka Drápalová

NMP – Valašské muzeum v přírodě Rožnov p. R.

Zdravice k životnímu jubileu Viery Sedlákové

Od doby, kdy se na brněnské univerzitě v poválečné době akreditoval obor národopis (etnografie), objevila se mezi absolventy celá řada studentů ze Slovenska. I když bylo možné obor vystudovat v Bratislavě na Univerzitě Komenského, volili Brno jako místo k získání vysokoškolského vzdělání z různých důvodů. Jedním z nich byla vedle orientace výuky také možnost dálkového studia. Po absolutoriu se absolventi většinou vraceli na rodné Slovensko, kde našli uplatnění v různých oborových institucích.

Mezi uvedené studenty náležela i letošní jubilatka PhDr. Viera Sedláková, roz. Kováčiková. V rodném městě, v Martině (nar. 24. 7. 1949), vystudovala Střední všeobecně vzdělávací školu a získala první zaměstnání v Archivu literatury a umění Matice slovenské (1967). Odborné vzdělání si dále doplnila na Střední knihovnické škole v Banské Bystrici a následně na Filozofické fakultě Univerzity Jana Ev. Purkyně v Brně (dnes Masarykova univerzita), kde v letech 1977–1972 absolvovala oficiálně obor národopis, i když jeho aktuálně používané označení znělo etnografie a folkloristika. Její diplomovou práci *Východoslovenský národopisný zberateľ Josef Kolarčík-Fintický (1899–1961)* vedl doc. Dušan Holý. V Brně také později obdržela po složení rigorózní zkoušky titul PhDr. (1985). Vazby s kolegy z České republiky nepřerušila ani po ukončení studia. Přátelské kontakty dále udržovala s brněnskou „alma mater“, s profesorem Richardem Jeřábkem, a pravidelně se účastnila poznávacích cest, které každoročně organizoval pro studenty a absolventy oboru. Po roce 1989 to bylo už do země jižní a západní Evropy, do Itálie, Francie či Španělska atd.

Odborná práce v Matici slovenské vyplnila převážnou část profesní kariéry jubilatky. Ke změně dochází až v roce 2000, kdy se stává vedoucí oddělení Literárního archivu Slovenské národní knihovny v Martině (do roku 2012). Před penzionováním zde ještě tři roky pracovala na pozici kurátorky. V této době se rozvinula její společenská angažovanost. Jubilatka nebyla v žádném případě „kabinetní“ vědkyní, ale zapojila se do činnosti vědeckých společností, jako do Národopisné společnosti Slovenska, kde byla vedoucí středoslovenské pobočky, nebo ve funkci tajemnice a hospodářky působila v národopisném odboru Matice slovenské; pracovala rovněž ve výboru Živeny, spolku slovenských žen.

Zaměstnání v uvedených paměťových institucích s celonárodní působností a práce s archivními literárními fondy předurčily badatelskou práci Viery Sedlákové. Výsledky prezentovala na konferencích a seminářích, věnovala se redakční práci, ale prováděla i terénní výzkumy na Slovensku a u Slováků žijících v zahraničí a výsledky samozřejmě i publikovala. Podílela se i na počítačovém zpracování lidových písní, které jako „novum“ umožnil technický pokrok spojený s výpočetní technikou.

Publikační aktivity Viery Sedlákové odráží její profesní zaměření, kde důležitou roli hrála lidová píseň, tedy hudební folkloristika. S tématem diplomové práce souvisí Maticí slovenskou publikovaný obsáhlý *Súpis pozostalosti Josefa Kolarčíka-Fintického* (1981, 642 stran), učitele a sběratele šarišských lidových písní, ale i rusínských z okolí Makovice a romského folkloru. Lidové písně se týkají i další publikační výstupy jubilantky. Spolu s kolegyní Ľubicou Moncmanovou připravila k vydání sbírku Andreje Halaši (1852–1913), která ve dvou svazcích vyšla v edici „Lidové písně ze sbírek Matice slovenské“ (1990, 1997). Život a dílo sběratele již dříve přiblížila souborem 15 pohlednic (1987). Stav sbírek lidových písní v majetku Matice slovenské vyhodnotila v ústavním periodiku *Hudobný archív* (1985), stejně jako později v roce 2005 v studii *Hudobný archív na začiatku 21. storočia*. Do publikace *K dejinám slovesnej folkloristiky* (1996) redigované Milanem Leščákem v edici Prebudená pieseň-nadácia přispěla textem *Piesňová zbierka Andreja Halašu a jej prispievatelia*. S tématem sběratelé slovenských lidových písní z řad evangelických a katolických duchovních vystoupila na konferenci v Rožnově pod Radhoštěm, která byla věnována 100. výročí úmrtí Beneše M. Kuldy, významného sběratele moravských pohádek. Její text najdeme v konferenčním sborníku *Aktivity duchovních na poli vědy a kultury* (2003).

Dlouhodobě se jubilantka zapojovala do výzkumu Slováků na tzv. dolní zemi, jak se označuje nížinná oblast jižního Maďarska, přilehlého Rumunska a srbského Banátu, kde žije početná slovenská minorita. Výzkumy Slováků zejména v Maďarsku (1993–2008) rozebrala ve sborníku Výzkumného ústavu Slováků v Maďarsku. V *Českém lidu* recenzovala výstupy z výzkumů, tj. sborníky *Slováci v zahraničí* 10 (1984) a 12 (1987); ve *Slovenském národopisu* zase sbírku slovenských lidových písní z Maďarska od Štefana Lamiho (1989) nebo monografii věnovanou lidovému oděvu Slováků na Dolní zemi (1990).

Společensko-organizační aktivity jubilantky souvisely se spoluprací s Živenou, která vznikla v Martině jako nejstarší spolková platforma slovenských žen roku 1869 a jejíž činnost byla obnovena po roce 1990. Výsledkem byla příprava jubilejního *Zborníku z osláv 125. výročia Živeny, spolku slovenských žien v Martine* (1995). Vedle redakční práce do něho přispěla textem *Martinské augustové slávnosti a Živena*.

Práce v národopisném odboru Matice slovenské vedla ke kontaktům s profesorem Jánem Podolákem. Jubilantka redakčně připravila jeden ze svazků *Národopisného zborníku Matice slovenskej* (2003), publikační platformy odboru. Zmíněná spolupráce vyústila také ve zpracování personální bibliografie prof. Podoláka, kterou Viera Sedláková připravila a Matica slovenská vydala v roce 2006. Jeho vědeckovýzkumnou a publikační činnost zhodnotila už dříve v *Národopisném zborníku Matice slovenskej* v roce 2003.

Různě zaměřené příspěvky Viery Sedlákové najdeme také v národopisných a vlastivědných monografiích, jako *Hel'pa. Vlastivedná monografia obce* (1999), *Z ľudovej kultury Turca* (2004), *Región Vodného diela Žilina. Ľudová kultúra v zátopovej oblasti* (2005) nebo *Belá-Dulice. Vlastivedná monografia obce* (2006), kde popsala kalendářní zvyky a obyčeje. Toto dílo redakčně připravil její manžel prof. Imrich Sedlák, literární historik a vysokoškolský pedagog spojený s Univerzitou Mateja Bela v Banské Bystrici.

Staré přátelství s kolegyní Vierou Sedlákovou se nadále upevňuje během návštěv moravských kolegů v Martině. Při té poslední v červenci letošního roku jsme poznali její hluboké znalosti slovenské literární historie při návštěvě Národního cintorína v Martině, slovenského „Slavína“. Přejeme milé slovenské kolegyni spokojené žití, ke kterému jistě přispívá pobyt na chalupě v Belé neda-leko Martina, a radost z další tvůrčí práce.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie FF MU Brno

Pilný, přímý a bez fatalismu. Sedmdesátník Jan Rychlík

„Dny jdou jeden za druhým jak rány bičem. Mému synu byly včera tři měsíce. Někdy se tváří, jako by měl ještě nějaké styky s místy, odkud přišel. Nám ovšem nemůže prozradit nic. Brzy však jeho pohledy do těch míst, kterým my říkáme neurčito, přestanou a on bude mít pohled i myšlenky jen pro tento svět,“¹ psal si před sedmdesáti lety do deníku otec jubilujícího Jana Rychlíka (nar. 26. listopadu 1954), aniž by tušil, že osud jim bohužel společně dopřeje nedlouhý čas.

Je známo, že profesorův tatínek,² stejnojmenný hudební skladatel a hudebník, zrovna nespátroval v synovi možného profesního pokračovatele, a když se malý Honzík pokoušel hrát na housle, žádal ho, aby tak raději činil v lese, kde ho nikdo neuslyší. Ačkoliv nám tak možná nevyrostl nový Smetana nebo Hudeček, určitě to vrchovatě prospělo českému dějepiscectví.

Na kontě Jana Rychlíka nalezneme dvě desítky monografií, desítky odborných studií a nespočet článků a jiných textů. Jeho promlouvání provází hluboká fakticita, smysl pro formulování slov, umění jednoduchým způsobem vysvětlit i složitější otázky a upoutat pozornost, aniž by však docházelo ke zkreslování věci. Vypěstoval si smysl pro formu tolik nutnou pro stravitelnost textů i mluveného slova. Udivuje při tom svou pohotovostí, jazykovou vybaveností, širokým penzem znalostí a schopností vypíchnout podstatné, současně vyplodit syntézu. Rychlíkovo snažení je umocněno aktuálností jeho specializace na moderní české a slovenské dějiny, problematiku vývoje balkánských národů a dějiny střední a východní Evropy.

Sám se pokládá spíše za stoupence neopozitivismu. *„Je mi sympatická Popperova myšlenka,“* vyjádřil se u příležitosti svých šedesátin, *„že dějiny jsou milióny skutečností a my jako s reflektorem se zaměřujeme jednou tam, jednou onam, takže něco vidíme jasně, něco vidíme v polostínu a něco nevidíme vůbec. Ale záleží na nás, kam se díváme. Mohu reflektor posunout dopředu a soustředit se na nějaký detail. A po mně přijde někdo jiný, pro kterého to nebude zajímavé, a podívá se tím reflektorem někam úplně jinam. Stojím na stanovisku, že historik má sebrat všechna dostupná fakta a pokoušet se je hodnotit z různých stran a má se snažit být maximálně nestranný. Nikdo to sice nedokáže, ale všichni se o to máme snažit. Odmítám jakékoliv národní přístupy, různé národní pohledy na dějiny, stejně jako třídní pohledy na dějiny, protože to je vědomé postavení se na pozici subjektivismu a vycucávání takových fakt, která se mi hodí a řazení*

1 RYCHLÍK, Jan (starší): *Deník 1955*. Praha: Společnost pro Revolver Revue, 2006, s. 23.

2 K osobnosti Jana Rychlíka staršího viz KRÍŽEK, Milan: *Jan Rychlík. Život a dílo skladatele*. Praha: H & H, 2001.

*fakt do kadlubu, aby mě minulost poslouchala, což vede k fatalismu a historickému determinismu, takže pak ovšem v takovém to pohledu pro svobodnou činnost lidí není žádné místo. Samozřejmě nejsem proti různým inovacím, ale už jaksi pro svoje práce je používat nebudu, na to mám již svůj věk. Každá generace si koneckonců přepisuje dějiny znova, stejně jako každá generace si přepisuje Shakespeara.*³

Rychlíkova cesta k přepisování – historické vědě však nebyla přímočará. Po absolvování pražského gymnázia Nad Štolou v roce 1974 se s určitými rozpaky přihlásil na obor národopis a dějepis na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy. Ačkoliv nebyl členem SSM, nakonec byl přijat na odvolání – patrně na zásah etnologa Antonína Robka, jenž se stal jeho školitelem. Rychlík na něho vzpomíná v dobrém, byť si uvědomuje, jakou negativní roli sehrál jako normalizátor fakulty. Velice rád vzpomíná na vyučujícího Roberta Kvačka, jenž měl sice tenkrát zakázáno přednášet, ale aspoň vedl semináře a cvičení, v nichž přednášel dějiny 19. století. Vliv na Rychlíkův profesní vývoj měli také Vladimír Nálevka, Miroslav Hroch a pro starší dějiny Eduard Maur, Josef Petráň a Josef Polišínský. Na etnologii Rychlíka vyučoval folklorista Karel Dvořák, slovenská etnografka Soňa Švecová a František Vrhel. Jako negativní vzor, jak se dějiny psát a vykládat nemají, posloužil historik Václav Král.

Rychlík si zvolil kvůli menší politizaci jako diplomní obor národopis. Na fakultě pak jako asistent nebo aspirant zůstat nemohl, jelikož to bylo vázáno na vstup do KSČ, což dle jeho slov nepřicházelo v úvahu. Do Ústavu pro etnografii a folkloristiku také neměl dveře otevřené a tehdy náhodou potkal profesora Ivančeva ze sofijské univerzity, který mu nabídl, že by mohl absolvovat kandidaturu věd (v dnešní terminologii doktorandské studium) v Sofii jako soukromá osoba. I stalo se s úspěšným završením v roce 1984 na Fakultě slovanské filologie Univerzity svatého Klimenta Ochridského a v Ústavu pro folklor Bulharské akademie věd. Díky tamějšímu pobytu se Jan Rychlík naučil balkánské jazyky a získal další dispozice stát se uznávaným balkanistou, což zanedlouho dosvědčila jeho knižní produkce.

Je spoluautorem významné monografie o utváření balkánských národů *Mezi Cařihradem a Vídní* a jejího pokračování *Mezi Terstem a Istanbulem*. Jako spoluautor se rovněž podílel na knihách o historii Makedonie, Srbska, Chorvatska, Slovinska a autorsky samostatně Bulharska, které opakovaně vycházejí v rámci populární edice *Dějin států* v nakladatelství Lidové noviny.

Mezi další akcentovaná témata profesorových prací náleží problematika nacionalismu – utváření moderních národů obecněji, otázka pozemkových reforem

3 Rukopis rozhovoru autora s Janem Rychlíkem z února 2015. Rozhovor byl publikován pod názvem „Každá generace si přepisuje dějiny znova“ na dnes již neexistujících webových stránkách <https://ffakt.ukmedia.cz/> a vychází z něho i další zde publikované informace o studijních peripetích jubilanta. Archiv autora.

a dějiny cestování, v nichž se kloubí autorův odborný zájem s osobní zálibou v železnici. Hodí se v těchto souvislostech rovněž zmínit, že Rychlík pracoval v letech 1984 až 1985 v Záhorském muzeu ve Skalici a následně do roku 1991 v Zemědělském muzeu Ústavu vědeckotechnických informací pro zemědělství v Praze.

Jeho srdcovým tématem jsou zejména dějiny česko-slovenského stýkání a potýkání. Připomeňme si Rychlíkovu nepřekonanou a opakovaně vydávanou syntézu o česko-slovenských vztazích *Češi a Slováci ve 20. století* a na ní navazující práci *Rozdělení Československa*, které také posloužily k jeho habilitačnímu řízení. Při sepisování těchto titulů mohl autor čerpat i z vlastní autopsie, jelikož se začátkem devadesátých let angažoval v Hnutí československého porozumění, jehož cílem bylo zachování federativního Československa, a rovněž pracoval jako poradce tehdejšího českého premiéra Petra Pitharta. Nedá mi to v této souvislosti nepřipomenout, že právě on u příležitosti šedesátých narozenin profesora Rychlíka, tj. před deseti lety, vybídl jubilanta k tomu, že dozrál čas sklízet i větší historiografické lány, aby předložil veřejnosti rozsáhlejší dějinné syntézy.

I stalo se. Rychlík za pomoci bulharského historika Vladimira Penčeva a domovského nakladatelství Vyšehrad již v oněch časech publikoval syntézu českých dějin *Od minulosti k dnešku*,⁴ *Dějiny Podkarpatské Rusi* (společně s chotí Magdalénou Rychlíkovou), posléze i knihu *Československo v období socialismu 1945–1989* a dnes více jak aktuální *Dějiny Ukrajiny*, ba nejnověji *Dějiny Slovenska*. Sklizeň více jak slušná.

Jan Rychlík se však věnuje i ediční činnosti. Společně s americkým historikem slovenského původu Thomasem D. Marzikiem vydali korespondenci skotského publicisty a historika Roberta W. Setona-Watsona s českými a slovenskými osobnostmi. Pro změnu s makedonským historikem Novicem Veljanovským zpracovali edici československých diplomatických dokumentů vážících se k Makedonii. Dále Rychlík připravil korespondenci Tomáše G. Masaryka se slovenskými veřejnými činiteli a do knižní podoby uvedl vzpomínky agrárního politika Jána Ursínyho a historičky a osobní archivářky T. G. Masaryka Anny Gašparíkové-Horákové.⁵ Masarykovská témata souvisela i s Rychlíkovým zaměstnáním na Masarykově ústavu, kde působil v letech 1991 až 2001 a 2004 až 2018.

Nejen sepisováním tlustospisů je však autor živ. Rychlík s oblibou vstupuje do veřejného prostoru i jako popularizátor. Je častým hostem besed a diskusí, namátkou v pořadu České televize Historie.cs. Neméně rád komentuje

4 Kniha svým názvem reaguje na sborník k 60. narozeninám historika Josefa Pekaře „Od pravěku k dnešku“ (Praha: Historický klub, 1930) a jedná se o doplněný překlad knižní syntézy českých dějin pro bulharskou veřejnost.

5 GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, Anna: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1995; URSÍNÝ, Ján: *Z môjho života (príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky)*. Martin: Matica slovenská, 2000.

aktuální dění prostřednictvím denního tisku (čteněji v deníku Právo a v bývalých Lidových novinách), časopisu Listy nebo blogu na Aktuálně.cz. Děje se tak místy provokativně a přímočaře. Nemusíme vždy s jeho vývody souhlasit, což je koneckonců přirozené, pokud vzbuzují diskusi a vedou k promýšlení věci, nanejvýše plní svůj účel.

Není divu, že Jan Rychlík byl v minulosti a je i nyní členem různých vědeckých a redakčních rad, přičemž mimo jiné působí v Česko-slovenské/Slovensko-české komisi historiků, a to od jejího založení v roce 1994 (do nedávna předsedal české části). Jeho pedagogický život je již přes třicet let spojený s Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy, kde v roce 1997 habilitoval a o pět let později zakončil profesorské řízení. Nověji, byť již přes deset let zároveň působí na Katedře historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci. Mimo to v letech 2007–2012 vyučoval na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoděje v Trnavě. Za ta léta vychoval celou řadu studentů, kteří jsou orientováni na slovenské dějiny i na dějiny česko-slovenských vztahů a Balkánu.

Nemohu si při tom odpustit osobní poznámku, protože se mezi Rychlíkovy studenty-žáky s radostí a se ctí též řadím a jsem mu za to vděčný. Přes své zvyklosti si mne zapamatoval vcelku rychle a musím bez příkras dodat, že se mi kontinuálně od něho dostalo všestranné podpory. Ať už se jednalo o odborné rady, tak sdílení sítě užitečných kontaktů, které jsem pak nejednou využil ke konzultacím nebo studijním výjezdům do zahraničí. Rychlíkovo jméno otevíralo dveře, bylo znát, že akademický svět – i netuzemští kolegové si ho váží.

Cherchez la femme, říká se. Možná by přizemněji stačilo hovořit o strážném anděli. U Jana Rychlíka rovněž toto úsloví platí. Etnoložka a historička Magdaléna Rychlíková je mu pevnou oporou nejen ve vědecké práci, a má tak podíl na manželových úspěších.

Za svou práci obdržel Jan Rychlík nejedno ocenění. Mimo jiné cenu Mateja Hrebendu od Obce Slováků v České republice (2004), Zlatou vavřínovou ratolet – bulharské státní vyznamenání za zásluhy a propagaci Bulharska při jednání o jeho vstup do EU (2005), čestný doktorát Univerzity sv. Klimenta Ochridského (2014), polské státní vyznamenání Bene Merito udělené za upevňování pozice Polska na mezinárodním poli (2019). Nejnověji nabyl Cenu Miroslava Ivanova za celoživotní dílo od Klubu autorů literatury faktu a slovenské státní vyznamenání Řád Bílého dvojkríže III. třídy za mimořádné zásluhy o všestranný rozvoj vztahů mezi Slovenskou a Českou republikou (2024), čehož si vysoce považuje.

Dostat ocenění může být dvousečné, a to vynechme otázku závisti apod. Uznání totiž může podprahově evokovat, že autor se již dostal do cíle a může už jen v zadýchanosti a upocení dokulhávat za cílovou páskou. Jak ho známe, rozhodně si nemyslíme, že se jedná o Rychlíkův případ.

Pokud šedesátník úspěšně sklízел větší lány, pak o dekádu zkušenějšímu historikovi bychom snad mohli popřát, aby pracoval na tématech, která ho baví, považuje za důležitá a nacházel věcný ohlas. V neposlední řadě, aby ještě dlouhou dobu měl tvůrčí pohled i myšlenky pro tento svět.

Michal Macháček

Muzeum paměti XX. století Praha

Výběrová bibliografie Jana Rychlíka

- R. W. Seton-Watson and his Relations with the Czechs and Slovaks. Documents 1906–1951.* Sv. I. a II. Praha – Martin: Ústav T. G. Masaryka – Matica slovenská, 1995 a 1996 (s T. Marzikem a F. Bielikem, eds.).
- Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945.* Bratislava: Academic Electronic Press, 1997.
- Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992.* Bratislava: Academic Electronic Press, 1998.
- Dějiny Bulharska.* Praha: NLN, 2000.
- Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989–1992.* Bratislava: Academic Electronic Press, 2002.
- Dějiny Makedonie.* Praha: NLN, 2003 (s M. Koubou; 2009 vyšla kniha i v Makedonii).
- Dějiny Srbska.* Praha: NLN, 2005 (s M. Tejchmanem, J. Pelikánem, L. Havlíkovou, T. Chrobákem a O. Vojtěchovským).
- Čechoslovačtí diplomatictí dokumenti za Makedonija.* Sv. I–IV. Skopje: Državen archiv na Republika Makedonija, 2006–2010 (s N. Veljanovskim).
- Dějiny Chorvatska.* Praha: NLN, 2007 (s M. Perencevičem).
- Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu 1848–1989.* Praha: ÚSD AV ČR, 2007.
- Korespondence TGM – MRŠ. T. G. Masaryk – slovenští veřejní činitelé (do r. 1918).* Praha: MÚ AV ČR, 2008 (editor).
- Mezi Vídní a Cařihradem. Formování identity balkánských národů I.* Praha: Vyšehrad, 2009.
- Istorija na Čehija.* Sofia: Paradigma, 2010 (s V. Penčevem).
- Dějiny Slovinska.* Praha: NLN, 2011 (s J. Hladkým a M. Tonkovou).
- Devizové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace.* Praha: ÚSD AV ČR, 2012.
- Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992.* Praha: Vyšehrad – ÚSTR, 2012.
- Rozdělení Československa 1989–1992.* Praha: Vyšehrad, 2012.
- Od minulosti k dnešku. Dějiny českých zemí.* Praha, Vyšehrad, 2013 (s V. Penčevem).

Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939.

Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2013 (s M. Rychlíkovou).

Dějiny Ukrajiny. Praha: NLN, 2015 (s B. Zilynským a P. R. Magocsim).

Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946. Praha: Vyšehrad, 2016 (s M. Rychlíkovou).

Korespondence T. G. Masaryk – slovenští veřejní činitelé (1918–1937). TGM – ŠK.

Praha: MÚ AV ČR, 2019 (s R. Vaškem a M. Lackem).

Československo v období socialismu 1945–1989. Praha: Vyšehrad, 2020.

Mezi Terstem a Istanbulem. Balkánské národy ve 20. století. Praha: Vyšehrad, 2020 (s kol.).

Dějiny Slovenska. Praha: Vyšehrad, 2024 (s M. Pokorným, A. Zelenkovou a J. Gbúrem).

Kvalifikační práce

Etnografické studium lidového náboženství. Praha: FF UK, 1979 (diplomová práce).

Příspěvek k etnografickému studiu pověr a lidového náboženství. Praha: FF UK, 1980 (rigorózní práce).

Etnos i folklor. Balgarsko-češki folklorni paraleli. Sofia: Vezni 4, 1997 (disertační práce).

O jubilentovi

PÁNEK, Jaroslav – VOREL, Petr a kol.: *Lexikon současných českých historiků.*

Praha – Pardubice: Historický ústav AV ČR – Sdružení historiků ČR (Historický klub) – Východočeské muzeum, 1999, s. 263.

MACHÁČEK, Michal (ed.): *Dvě století nacionalismu. Pocta prof. Janu Rychlíkovi.*

Praha: FF UK – MÚA AV ČR, 2014 (s podrobnou bibliografií).

KUČERA, Vladimír (ed.): *Jan Rychlík. Historie, mýty, jízdní řády.* Praha: Vyšehrad, 2015.

Blahopřání Romaně Habartové

Kolegyně Romana Habartová, rodným jménem Bartošíková, slaví letos šedesáté narozeniny. Této příležitosti využijme nejen k blahopřání, ale také k rekapitulaci její profesní kariéry a odborné práce, kterou už za sebou jubilantka má a která pokrývá mimořádně širokou škálu aktivit a témat.

Romana Habartová se narodila 21. července 1964 v Uherském Hradišti, rané dětství prožila ve Stonavě na Karvinsku, odkud se s rodiči vrátila do Polešovic. Absolvovala uherskohradištské gymnázium (1978–1982) a etnografii a folkloristiku na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně (dnes Masarykova univerzita, 1982–1986). Vysokoškolské studium zakončila diplomovou prací *Rodinné a příbuzenské vztahy v obci Polešovice, okres Uherské Hradiště* (1986); na brněnské alma mater také získala doktorát (1991).

Krátce po absolutoriu začala pracovat ve Slováckém muzeu jako etnografka, resp. vedoucí etnografka (1984–2013), a tady za dobu svého působení realizovala řadu výstav, ať už jako autorka, nebo spoluautorka; autorsky se významně podílela na stálé expozici (*Slovácko*, 2013) a intenzivně publikovala (viz výběr prací v příloze). Hlavními odbornými tématy, kterým se věnuje ve svých publikačních i výstavních výstupech, jsou lidový oděv, jenž dokonale zná jak z muzejních sbírek, tak z recentních dokladů v terénu, a tradiční rukodělná výroba. Dlouhodobý projekt – výzkum výrobců krojových součástí – vyústil v řadu medailonů lidových výrobců v *Malovaném kraji*, soubornou výstavu *Krojové inspirace napříč regiony* a konečně i ve stejnojmennou publikaci. Věnuje se také obyčejové tradici, lidové výtvarné kultuře, folklornímu hnutí na Moravě, dětskému folkloru. Romana Habartová je členkou karpato-logické komise pro lidové obyčejy, redakční rady *Malovaného kraje* (obojí od 1984) a členkou Etnografické komise Asociace muzeí a galerií (od 2005), jejíž činnost ve funkci předsedkyně (2011–2018) dovedla na respektovanou úroveň. Její práce byla oceněna např. Cenou České národopisné společnosti za výstavu *Aj, to sú maléři od Boha samého* (2007), Cenou hejtmana Zlínského kraje (2012) či Cenou Města Kunovice (2013).

Během desetiletého angažmá na pozici vedoucí odboru kultury a památkové péče Krajského úřadu Zlínského kraje (2013–2023) prosadila Romana Habartová nejen zásadnější financování místní kultury, ale i řadu náročných projektů, mj. archeologický výzkum germánského pohřebiště v Roštění u Holešova, vybudování Památníku Velké Moravy ve Starém Městě, obnovu kroměřížských památek UNESCO (zámku a zahrady) či vyhořelého Libušína na radhošských Pustevnách anebo čtyři svazky edice *Zlínský kraj v lidové písni*. Z titulu pracovního zařazení na krajském úřadě pak byla členkou ministerských a celostátních orgánů, v jejichž gesci je péče o kulturu a lidovou kulturu speciálně, jako

Národní rada pro tradiční lidovou kulturu, Komise pro kulturu a památkovou péči Asociace krajů ČR, Ředitelská rada Národního informačního a poradenského střediska pro kulturu, komise pro program Podpora obnovy kulturních památek prostřednictvím obcí s rozšířenou působností.

Celým životem jubilantky se také prolíná práce na poli folklórního hnutí – v souboru Kunovjan byla nejprve členkou taneční a pěvecké složky (1978–2001), později i uměleckou a organizační vedoucí (1991–2001). Řadu tanečních choreografií zpracovala pro další soubory nebo hodové chasy v regionu a navrhovala pro ně i krojové vybavení; spolupracovala na realizaci kompaktních disků folklórních interpretů; spoluzakládala *Mezinárodní dětský festival Kunovské léto* (1994), jehož je i ředitelkou; autorsky nebo v roli moderátorky se podílela na programech MFF Strážnice a Dětské Strážnice. Své zkušenosti pak mohla zúročit nejen jako pedagog tanečního oboru na Základní umělecké škole v Uherském Ostrohu, ale také v hodnotících komisích mezinárodních folklórních festivalů ve Strážnici a ve slovenské Východné, jako členka Sboru lektorů verbuňku (od 2006) či ve výboru České národní sekce CIOFF (od 2005, od 2020 viceprezidentka).

K množství profesních a zájmových aktivit dodejme to, co jubilantku i osobnostně významně dokresluje: spolu s manželem Liborem úspěšně vychovala tři dcery a našla si čas na realizování svých zálib – cestování, fotografování a módu.

Životním krédem Romany Habartové je zásada – nejen s plným nasazením pracovat na všech úkolech, které s sebou přináší pracovní zařazení, ale zdolávat i takové výzvy, které jiní vzdali.

Milá Romany, přeji Ti, abys ve zdraví mohla i nadále využívat všech svých znalostí a zkušeností a aby se Ti podařilo realizovat plány, které sis předsevzala.

Helena Beránková
Uherský Ostroh

Výběrová bibliografie Romany Habartové

Polešovice v tradicích a zvycích. In: Čoupek, Jiří (ed.): *Polešovice 1595–1995.*

400 let od povýšení na městečko. Polešovice: Historická společnost Starý Velehrad pro Obecní úřad v Polešovicích, 1995, s. 113–139.

Magické prvky v tanečním materiálu folklórního souboru. In: Tarcalová, Ludmila (ed.): *Magie a náboženství.* Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 1997, s. 203–219.

Hraní dětí na Uherskohradištsku. In: *Společensví dětí a kultura.* Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 109–115.

Folklórní soubory, festivaly a muzeum. In: Krist, Jan (ed.): *Lidová kultura v kulturním vývoji České republiky (1918–1998).* Strážnice: Ústav lidové kultury, 1999, s. 61–63.

- Folklorní tradice nebo děti ulice? (Na příkladu malého města). In: Krist, Jan (ed.): *Folklor pro děti a děti pro folklor*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2000, s.111-120.
- Řezbářova osobnost – Učitelé a žáci. In: Pajer, Jiří: *Řezbář František Gajda*. Strážnice: František a Marie Gajdovi ve spolupráci s Občanským sdružením Kunovjan, 2006, s. 173-202.
- Lidoví malíři rodu Hánů z Blatnice pod Svatým Antonínkem. Aj, to sú maléri od Boha samého*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2007.
- Jízda králů v Kunovicích*. Kunovice: Město Kunovice, 2008.
- František Kretz (1859-1929) – sběratel, národopisec, novinář*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2009 (editorka).
- Na paletě krojů. Slovácké slavnosti vína a otevřených památek*. Uherské Hradiště: Nadace Děti – kultura – sport a Slovácké muzeum, 2010 (editorka).
- Slovácko očima František Horenského (1866-1933). František Horenský – učitel, publicista, fotograf*. Boršice: Obec Boršice, 2016 (editorka).
- Tradice a život v obci. In: Čoupek, Jiří (ed.): *Popovice. Slovácká obec v letech 1220-2020*. Popovice: Obec Popovice, 2020, s. 173-217.
- Krojové inspirace napříč regiony. Pocta rukodělným tvůrcům ze Slovácka, Valašska a Hané*. Kunovice: Občanské sdružení Kunovjan – Rýmařov: Městské muzeum Rýmařov, 2021.

Jak ten čas letí... K životnímu jubileu Martiny Pavlicové

Připadá mi to jako včera, když jsme se s Martinou poprvé potkaly – ona, čerstvá absolventka filozofické fakulty Masarykovy univerzity, já, novopečená matka. Dětilo nás od sebe rovných deset let... Byly jsem seznámeny, abychom si jako spřízněné duše jednoho oboru s profesním zájmem o tanec a etnochoreologii popovídaly o našich představách, a já jako starší a zkušenější, abych jí pomohla se zorientovat... Jenomže skutečnost byla nakonec odlišná, protože v době, kdy já jsem teprve obhajovala svou dizertační práci, byla Martina už dávno držitelkou CSc. (dnes Ph.D.) titulu a zasedla v komisi na mé obhajobě jako oponentka. Byl to rok 1995. Od té doby se mezi námi rozvíjela nejen kolegiální spolupráce, ale i upřímné přátelské vztahy. Naše spolupráce však začala mnohem dříve, koncem osmdesátých let, a točila se zpočátku zejména kolem přípravy strážnických pořadů, kde jsme se snažily poukázat na různé cesty a podoby scénického folkloru. Vedly jsme dlouhé a podnětné diskuse a Martina pak přicházela s dalšími nápady na realizaci našich myšlenek v kontextu strážnického festivalu. Zájem o scénický folklor nám oběma vydržel dlouho a dalo by se říct, že v odlišných trajektoriích oboru prakticky dodnes. Postupně se ale naše spolupráce začala prohlubovat i na badatelském a výzkumném poli a vedla k některým společným publikačním počínům. Byly to zejména myšlenky spojované s dějinami etnochoreologie v našem prostředí, rolí osobností v dějinách oboru či různé podoby folklorismu, které byly nosnými pilíři pro naši další spolupráci.

Martina Pavlicová se zároveň začala výrazně profilovat v univerzitním prostředí, a to rozšířilo spektrum jejího odborného zájmu i mimo samotnou etnochoreologii. Od počátku svého působení na FF MU se věnuje pedagogické činnosti, která nejen odráží její vědecké zaměření (folklor, etnokulturní tradice, sociální kultura, kulturní dědictví a jeho ochrana), ale také reflektuje základní otázky studia etnologie a rozvoje koncepce oboru – do její pedagogické působnosti z tohoto pohledu spadají přednášky z etnologické propedeutiky (Úvod do etnologie, Dějiny etnologie), základní přednášky z oblasti folkloristiky (Slovesná folkloristika, Etnochoreologie) a z oblasti sociální kultury (Člověk a společnost, Masová kultura). Díky svým pedagogickým zkušenostem a vstřícnému postoji ke studentům patří v Ústavu evropské etnologie k vyhledávaným vedoucím závěrečných prací, o čemž svědčí počty úspěšně obhájených bakalářských prací (59) a magisterských diplomových prací (57). Byla školitelkou 11 doktorandů, kteří úspěšně obhájili své disertační práce, tři její doktorandi byli vyhodnoceni jako excelentní studenti. Zcela zákonitě následovalo habilitační řízení, na jehož základě se stala docentkou v oboru etnologie (2008); profesorkou pak byla Martina Pavlicová jmenována v roce 2019.

Jednu z dominant jejího odborného zaměření tvoří problematika nemateriálního kulturního dědictví a jeho ochrany, kterou rozvíjí nejen ve svých publikovaných studiích a konferenčních příspěvcích v různých domácích i zahraničních kontextech. Od roku 1993 se Martina Pavlicová věnuje systematické vědecké a odborné spolupráci na platformě UNESCO. V letech 1993–2004 byla delegátkou České republiky v CIOFF (International Council of Organizations for Folklore Festivals and Folklor Art), nevládní organizace UNESCO (účast na generálních kongresech Irsko 1993, Malajsie 1994, Dánsko 1995, Porto Rico 1996, Řecko 1997, Čína 1998); od roku 1995 do roku 2004 byla souběžně zvolenou členkou Mezinárodní kulturní komise téže organizace, která se podílela mj. na pořádání vědeckých konferencí při generálních kongresech CIOFF a na vytváření odborných podkladů pro přípravu Úmluvy UNESCO (Convention for Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003), a to na pravidelných pracovních jednáních ve Francii a České republice. Tato spolupráce jí umožnila aktivní vystupování na mezinárodním fóru a otevřela možnost dalších zahraničních aktivit (např. v roce 1998 zastupovala CIOFF na reprezentativní konferenci – The Intergovernmental Conference on Cultural Policies for Development – pořádané UNESCO ve švédském Stockholmu). V roce 2004 byla na základě konkursu jmenována jako etnoložka členkou mezinárodní jury pro udělování Mistrovských děl ústního a nemateriálního dědictví lidstva (Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity, 2004–2005), v roce 2010 byla požádána o hlavní referát (*Folk culture and its social context /on the example of the Czech Republic/*) na konferenci ICCN (Inter-City Intangible Cultural Cooperation Network), nevládní organizace UNESCO, která se uskutečnila v České republice. Na základě tohoto vystoupení byla vyslána jako zástupce za Českou republiku do Mezinárodní komise pro ochranu nehmotného kulturního dědictví UNESCO (2013–2014), kde se podílela na expertních jednáních komise a zároveň na posouzení tří desítek nominací na Reprezentativní seznam nemateriálního kulturního dědictví lidstva. Nomináčních procesů na mezinárodní seznamy UNESCO se účastnila i jako členka odborného týmu České národopisné společnosti, která byla jako profesní etnologická organizace již dvakrát přizvána k této významné mezinárodní činnosti. Na základě svých zkušeností s ochranou nemateriálního kulturního dědictví byla také požádána o vystoupení na kongresu SIEF (International Society for Ethnology and Folklore) v Záhřebu v roce 2015 (příspěvek *Several questions regarding the inventories of intangible cultural heritage /in the Czech Republic/* vznikl ve spolupráci s Ditou Limovou, vedoucí oddělení pro UNESCO na Ministerstvu kultury).

Toto dlouhodobé zaměření vedlo Martinu Pavlicovou k odpovídajícím badatelským počinům. Byla řešitelkou a spoluřešitelkou různých grantů z výše uvedených výzkumných oblastí: *Etnokulturní tradice v současné společnosti. Sondy do problematiky využívání a funkcí hudebního folkloru* (IAA9058401,

GA AV ČR, 2004–2006), *Zdenka Jelínková (1920–2005). Cestami lidového tance* (IAA901640803, GA AV ČR; 2008–2010), *Geografický informační systém tradiční lidové kultury (1750–1900)* (DF12P01OVV015, NAKI; 2012–2015). Stala se také členkou expertní skupiny Národního ústavu lidové kultury pro zpracování koncepce dokumentace tradiční lidové kultury (Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu, 2004–2006) a členkou pracovní skupiny on-line projektu česko-anglického slovníku etnologie (interní projekt Národního ústavu lidové kultury). Od roku 1998 je redaktorkou recenzovaného etnologického časopisu *Národopisná revue* (databáze Scopus, ERIH). Úzká spolupráce s Národním ústavem lidové kultury je vyjádřena i dlouholetým členstvím v programové radě MFF Strážnice a v Dramaturgicko-produkční radě téhož festivalu. V letech 2012–2016 byla členkou Rady pracoviště Etnologického ústavu AV ČR.

Martina Pavlicová je autorkou více než šesti desítek odborných titulů, z nichž dva tituly jsou samostatné monografie a deset je součástí kolektivních monografií. V její další odborné produkci nalezneme nejen studie, ale také výstupy bibliografické a lexikální. Svou vlastní publikační aktivitou, redakční i organizační prací se v dnešní době řadí k čelným osobnostem české etnologie a podílí se podstatným způsobem na formování oboru. Oceňuji zejména konzistentnost jejích odborných zájmů, kdy věnovala patřičným výzkumným otázkám vyčerpávající pozornost a účelově nepřeskakovala k aktuálním líbivým tématům. To ostatně nejlépe dokládá i přiložený výběr z její bibliografie.

Jako zlatá nit se však dílem Martiny Pavlicové táhne její zájem o tzv. folklorismus, který skloňuje ve svých studiích, článcích, kapitolách a veřejných prezentacích, konferenčních příspěvcích či přednáškách. A zde se naše cesty na prahu nového milénia znovu spojují k intenzivní spolupráci v týmu grantového projektu *Tíha a beztíže folkloru. Folklorní hnutí druhé poloviny 20. století v českých zemích* (GA17-26672 S, GA ČR, 2017–2019). Opět jsem měla možnost ocenit hloubku i přesahy jejího uvažování, pronikavé pohledy do nitra problematiky a zároveň i zkušenosti z vlastních výzkumů dané problematiky. Její bohatá publikační činnost k tomuto tématu významně obohatila spolupráci celého týmu a stala se oporou pro mnohé argumenty v kolektivní monografii. Ocenila jsem přínos jejího spoluautorství, které bylo neodmyslitelným pilířem celého projektu.

A proto přeji Martině do dalších let hodně dalších inspirativních myšlenek a nápadů pro nové počiny, ale hlavně aby se i nadále držela svého kopyta a dělala to, co je jí bytostně blízké navzdory tlakům, které někdy dnešek přináší a obrací naše myšlení tam, kde nejsme úplně doma. A také sobě „sobecky“ přeji, abychom se opět potkaly při nějaké další smysluplné spolupráci!

Daniela Stavělová
Etnologický ústav AV ČR Praha

Výběrová bibliografie Martiny Pavlicové

Monografie, lexikografie

- Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku.* Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, 238 s. (eds., s L. Uhlíkovou).
- Lidová kultura a její historicko-společenské reflexe (mikrosociální sondy).* Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2007, 175 s. Etnologické studie 3.
- Cestami lidového tance. Zdenka Jelínková a česká etnochoreologie.* Brno: Masarykova univerzita, 2012, 200 s. Etnologické studie 13.

Kapitoly v knihách

- Hesla z oboru lidový tanec. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska.* Biografická část. Věcná část, 1. svazek A–N, 2. svazek O–Ž. Praha: Mladá fronta, 2007.
- František Pospíšil a lidový tanec. In: *Hanák na Pacifiku. Zapomenutá osobnost Františka Pospíšila.* Brno: Moravské zemské muzeum, 2008, s. 67–76.
- Osobnost Zdenky Jelínkové a česká etnochoreologie. In: Drápala, Daniel (ed.): *Antonín Václavík (1891–1959) a evropská etnologie. Kontexty doby a díla.* Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 147–155.
- Folklor a folklorismus v historické a sociální perspektivě. In: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví.* Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 165–204. Etnologické studie 19.
- Nejstarší taneční tradice (s. 47–51) – Impulzy vývoje tanečního a hudebního folkloru (s. 68–74) – Zvykové právo (s. 92–98) – Turecká tematika v lidové baladě (s. 149–153). In: Drápala, Daniel – Doušek, Roman (eds.): *Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě.* Brno: Masarykova univerzita, 2015 (+ angl. verze).
- Folkloristika v Brně. Od prvních impulzů po moderní vědu. In: Válka, Miroslav s kol.: *Od národopisu k evropské etnologii. 70 let Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.* Brno: Masarykova univerzita, 2016, s. 8–17. Etnologické materiály 5.
- Stavělová, Daniela (ed.): *Tiha a beztíže folkloru. Folklorní hnutí druhé poloviny 20. století v českých zemích.* Praha: Academia, 2021 (spoluautorka).

Studie a články v odborných časopisech a sbornících

- Postavy z dějin české etnochoreologie (Jan Jeník z Bratřic, Václav Krolmus, Josef Jaroslav Langer, Jan Neruda). *Národopisná revue* 2, 1992, č. 4, s. 156–164.
- Postavy z dějin české etnochoreologie II. (František Bartoš, Martin Zeman, Leoš Janáček, Lucie Bakešová, Františka Xavera Běhálková). *Národopisná revue* 3, 1993, č. 1–2, s. 3–12.

- Moravské lidové slavnosti na NVČ v Praze v korespondenci Lucie Bakešové a Leoše Janáčka. *Národopisná revue* 5, 1995, č. 3, s. 129-135 (s L. Uhlíkovou).
- The Style of Folk Dance and Its Development: A Study of Exceptional Dancers from South and East Moravia. In: *Dance, Style, Youth, Identity*. Strážnice: Study Group on Ethnochoreology International Council for Traditional Music, 1998, s. 93-96.
- Folkloristika a etnologie. Dvojitý obraz lidového tance? *Národopisná revue* 11, 2001, č. 2, s. 85-86.
- Zápisy lidových tanců v moravských a slezských pramenech a sbírkách. In: Stavělová, Daniela – Traxler, Jiří – Vejvoda, Zdeněk (eds.): *Tanec – záznam, analýza, pojmy*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2004, s. 57-67.
- Folklorní festival – křižovatka kultur? (The Folklore Festival: A Crossroad of Cultures?). In: *Od východu na západ a od západu na východ / From the East to the West and from the West to the East*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2005, s. 12-23.
- Folklorismus v historických souvislostech let 1945-1989 (na příkladu folklorního hnutí v České republice). *Národopisná revue* 18, 2008 č. 4, s. 187-197 (s L. Uhlíkovou).
- Folklorní soubory jako výrazný činitel etnokulturních procesů. Úcta k tradici i naplňování sociálních a osobních potřeb. In: Toncrová, Marta (ed.): *Vývojové proměny etnokulturní tradice*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2008, s. 25-36 (s L. Uhlíkovou).
- Folklor, folklorismus a etnokulturní tradice. Příspěvek k terminologické diskusi. In: Blahůšek, Jan – Jančář, Josef (eds.): *Etnologie – současnost a terminologické otázky*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2008, s. 50-56 (s L. Uhlíkovou).
- Romantický obraz lidové kultury jako základ novodobého folklorismu. *Folia ethnographica* 45, 2011, č. 1, s. 3-16 (s L. Uhlíkovou).
- Folklore movement and its function in the totalitarian society (on an example of the Czech Republic in the 2nd half of the 20th century). *Národopisná revue* 23, 2013, č. 5, s. 31-42 (s L. Uhlíkovou).
- Folklore Traditions in Contemporary Everyday Life: Between Continuity and (Re) construction (based on two examples from the Czech Republic). *Slovenský národopis* 62, 2014, č. 2, s. 163-181 (s L. Uhlíkovou).
- Mimo svůj čas, prostor i význam – lidové tradice na jevišti. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu: na scéně a mimo scénu*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2015, s. 9-24 (s L. Uhlíkovou).
- Czech Ethnochoreology in the Context of Time and Society. *Národopisná revue* 27, 2017, č. 5, s. 19-29.

- The Folk Tradition and Its Transformation in the Context of Social Influences and Contributions by Individuals (Using the Slovácko 'Verbuňk' Male Recruitment Dance as an Example). *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 65, 2017, č. 2, s. 305–320.
- The Power of Tradition(?): Folk Revival Groups as Bearers of Folk Culture. In: Stavělová, Daniela – Buckland, Theresa Jill (eds.): *Folklore Revival Movements in Europe post 1950*. Praha: Institute of Ethnology of the Czech Academy of Sciences, 2018, s. 47–56.
- „Ve vlastní při.“ František Bartoš a jeho dílo v kontextech vývoje zájmu o tradiční lidovou kulturu. In: Machalíková, Pavla – Petrasová, Taťána – Winter, Tomáš (eds.): *Zrození lidu v české kultuře 19. století*. Praha: Academia, 2020, s. 55–62.
- „Jak zaspívám, tak mně hrajte“: ekonomický potenciál nositelů hudební tradice v kulturní paměti českých zemí. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music: hudba a kapitál*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2021, s. 9–29 (s L. Uhlíkovou).
- Nemateriální kulturní dědictví jako předmět etnologického výzkumu. *Slovenský národopis* 69, 2021, č. 1, s. 5–13 (se Z. Beňuškovou).
- “Quid Pro Quo”: The Czech Folklore Revival Movement in the Light of Totalitarian Cultural Policy. *Český lid* 110, 2023, č. 2, s. 183–210 (s L. Uhlíkovou).
- Verbuňk and Rides of the Kings: Reflections on Transformations of Tradition in the Light of Intangible Cultural Heritage. *Literatura Ludowa. Journal of Folklore and Popular Culture* 68, 2024, č. 1–2, s. 147–159.

Alena KALINOVÁ: Moravská lidová fajáns 1750–1880 v Moravském zemském muzeu v Brně / Moravian Folk Faience 1750–1880 in the Moravian Museum in Brno

Brno: Moravské zemské muzeum, 2023, 610 s., obrazový katalog 946 dokladů

V roce 2017 vydalo Moravské zemské muzeum katalog sbírky novokřtěnecké, habánské a posthabánské fajánse z let 1600–1765. V anotaci autorka Alena Kalinová mimo jiné charakterizuje publikaci jako počátek prezentace mimořádné keramické sbírky.

Po šesti letech v roce 2023 došlo k naplnění příslibu a Moravské zemské muzeum jako vydavatel uveřejnilo ze sbírek Etnografického ústavu impozantní katalog moravské lidové fajánse z let 1750–1880. Jak je uvedeno v předmluvě, publikace má seznámit širokou veřejnost, badatele i sběratele s výrobou fajánse – významného kulturního dědictví Moravy. Kniha má dva základní oddíly. Úvodní text (s. 6–153) je věnován historii i bádání, technologii výroby, lokalitám apod. Následuje obrazový katalog (s. 155–610). Z hlediska prezentace je významnou součástí doslovný anglický překlad českého textu i v popiscích obrazové přílohy.

Sběratelství a studiu fajánsí se věnovala řada osobností. Pokud některé uvedu, výběr bude subjektivní. V chronologickém pořádku připomínám Lubora Niederleho (1865–1944), který v publikaci *Národopisná výstava československá v Praze 1895* zařadil keramiku jako součást lidové kultury. František Kretz (1859–1929) byl významný znalec a sběratel lidové keramiky. Vlastnil rozsáhlou sbírku, která se posléze stala součástí sbírkového fondu Františkova, později Moravského zemského muzea v Brně. Mezi přední znalce lidových fajánsí patřil Josef Tvrdý (1877–1942). V roce 1911 zorganizoval první výstavu vyškovské keramiky. Ve výčtu zasloužilých nelze opomenout Karla Černožského (1896–1982), který ve Slezském zemském muzeu v Opavě realizoval první výstavu habánských

fajánsí (1925). Publikoval řadu studií o výrobě keramiky v několika výrobních střediscích. Výsledky svého bádání od novokřtěnecké produkce až k džbánkařství 19. století zveřejnil v monografii *Moravská lidová keramika* (1941). Popularizaci lidové keramiky formou výstav a vydávání odborných publikací se věnoval Ludvík Kunz (1914–2005). Společně s Josefem Vydrou (1884–1959) vydali knihu *Malerei auf Volksmajolika* (1956).

Prezentace keramiky na výstavách byla výsledkem sběratelství a odborných studií. Kromě již uvedených aktivit ve Vyškově a v Opavě si v 60. a 70. letech minulého století zasloužil pozornost působení Růženy Hrbkové (1904–1993) ve Vlastivědném ústavu v Olomouci. K jejím nejvýznamnějším počínům se řadí výstava *Olomoucká a šternberská keramika* (1964) a výstava *Hranická keramika* (1968).

V závěru kapitoly je uveden přehled nejpočetnějších muzejních sbírek moravských fajánsí. Vedle etnografického oddělení Národního muzea, kde podstatnou část tvoří exponáty z Národopisné výstavy československé v Praze (1895), musíme zaznamenat sbírky Etnografického ústavu Moravského muzea v Brně. Reprezentativní sbírky nalezneme také ve Slezském zemském muzeu v Opavě, Vlastivědném muzeu v Olomouci a v neposlední řadě ve vyškovském muzeu, dále ve Slováckém muzeu v Uherském Hradišti a v muzeu v Kloboukách u Brna.

V následujícím textu autorka uvádí podrobný výklad k historii výroby fajánsí na Moravě. Počátky jsou spojeny s příchodem novokřtěnců (habánů) na jižní Moravu. Komunita největšího rozmachu dosáhla v letech 1565–1592. Řemeslná zručnost a kvalita novokřtěnecké produkce zajistila tržní úspěchy řadě výrobků z různého materiálu. Výroba keramiky představovala bezkonkurenční špičku. V rámci rekatolizace byli v roce 1622 přinuceni opustit své majetky. Většina přešla na západní Slovensko (do horních Uher), kde našli nový domov u souvěrců, kteří zde žili od poloviny 16. století.

Nové období výroby fajánsí na Moravě nastalo koncem 17. století, kdy ze západního Slovenska přicházeli džbánkaři (toufaři). Usazovali se především v oblasti střední Moravy. Vyškov se stal v 18. století až do poloviny následující věku nejvýznamnějším střediskem řemeslné výroby fajánsí, což dokumentují archivní prameny i dochovaná produkce. Výroba keramiky v Bučovicích začala kolem roku 1700, v průběhu let zde pracovalo 14 dílen a poslední ukončila výrobu v roce 1895. Od roku 1733 byly významnými centry výroby fajánsí Olomouc a nedaleký Šternberk. Kolem poloviny 19. století výroba v obou městech skončila. K dalším místům s tradiční toufarskou produkcí náleží Valašské Meziříčí, Brodek u Prostějova a Znojmo. Na Znojemsku je džbánkařství od roku 1757 doloženo v Pavlicích. V Oslavanech, Ivančicích a ve Velké

Bíteši nastal rozvoj dílenské výroby keramiky v první polovině 19. století. Mezi zákaznky začali převládat obyvatelé vesnic.

Pokud v místě pracoval požadovaný počet výrobců fajánsí, sdružovali se do cechu. Jednotlivci přistupovali k existujícímu cechu jiného řemesla. O fajánsově zboží se postupně přestala zajímat šlechta a bohatí měšťané. V lidovém prostředí však zaujalo reprezentativní pozici v rodinném i společenském životě. Místy kontaktu se zákazníkem byly výroční trhy, jarmarky, a poutě. V průběhu 19. století došlo k značnému rozmachu tovární výroby bělnin a porcelánu, což zavedlo nesrovnatelné cenové rozdíly. Postupný zánik keramických dílen na fajáns začal zrušením cechovního systému (1859).

Technologie výroby fajánsí byla poměrně složitá. Již příprava hlíny se jevila časově náročná. Po sezónním uložení následovalo plavení vodou a ruční zpracování. Základním řemeslným nástrojem byl hrnčířský kruh. Další pracovní pomůcky usnadňovaly tvarování. Hliněné či sádrové formy sloužily ke zhotovování reliéfních ozdob a plastik. Po vysušení a prvním vypálení se nádoba namáčela do glazury, po vsáknutí následovala malba dekoru. Modrá, zelená, žlutá a fialová až do černé byly základní barvy malířské výzdoby.

Výrobek byl připravený ke druhému vypálení. Za teplot až 1 000 °C získala keramika lesklý povrch s barevnou výzdobou. Od konce 18. století začali džbánkaři používat třetí vypálení fajánsí při nižších teplotách, což umožnilo

rozšířit barevnou paletu o červenou a odstíny doposud používaných barev. Červená barva se pro část moravské produkce stala do první čtvrtiny 19. století typickou.

Moravskou fajánsovou výrobu charakterizuje několik vývojových etap. Pro první třetinu 18. století bylo příznačné posthabánské období s dodržováním novokřtěneckých tradic ve tvaru i dekoru fajánsí. Druhá polovina 18. století přinesla novou figurální výzdobu a další motivy. V tomto období výrobci zvládli také již vzpomínanou technologii třetího vypálení. Sortiment výrobků se rozšířil o fajánsovou figurální tvorbu. V první polovině 19. století, kdy vrcholila produkce fajánsového zboží, docházelo při používání modré barvy k monochromní výzdobě. Také se redukoval sortiment nabízených výrobků. Produkce směřovala ke zjednodušení výrobních postupů i malířského dekoru.

Kapitola s informacemi o místech výroby a výrobcích vychází z chronologického principu podávání informací. Zdrojem vedle archivních pramenů jsou dochované výrobky. Nejstarší doklady pocházejí ze Ždánic, Nových Hvězdlic a z Bučovic. V průběhu 18. století se nejvýznamnějším výrobním střediskem stal Vyškov. V textu jsou prezentovány artefakty a na základě dalších údajů se přiznává autorství jmenovanému džbánkaři. Obdobně je vyhodnocena bučovická produkce. Od třicátých let 18. století se rozvíjela výroba fajánsí v Olomouci. Její ráz obdobně jako ve Šternberku ovlivňovali zákazníci

z řad měšťanů. Mezi další lokality s dílnami, kde se vyrábělo fajánsové zboží, náležely Valašské Meziříčí, Prostějov, Brodek u Prostějova, Znojmo s okolím, Ivančice a Velká Bíteš.

Následující text katalogu je věnován historii a charakteru sbírky moravských fajánsů v Moravském zemském muzeu. Počátky lze sledovat již u jeho předchůdce – ve Františkově muzeu, ale samostatný fond moravských fajánsů neexistoval. Keramika byla rozptýlena v několika muzejních fondech. Zlomový byl nákup sbírky Františka Kretze v letech 1904 a 1912. Vzhledem k velikosti sbírky a při respektování jejího charakteru vzniklo oddělení keramiky. Na třídění a evidenci sbírek pracovala Madlena Wanklová, která zúročila zkušenosti získané v národopisném oddělení Národního muzea při zpracovávání sbírkových předmětů z Národopisné výstavy československé v Praze.

V Zemském muzeu, které pokračovalo na půdorysu Františkova muzea, byly národopisné sbírky umístěny do Dietrichsteinského paláce, kde vznikla v roce 1924 stálá expozice. Její součástí byla prezentace sbírky fajánsů. Přednostou etnografického oddělení byl v letech 1920–1945 František Pospíšil věnující značnou pozornost rozšiřování sbírky lidové keramiky. K odbornému zpracování angažoval Heřmana Landsfelda, jenž kolekci keramiky roztřídil.

Nová etapa vývoje sbírky nastala po roce 1948, kdy zájem o tradiční lidovou kulturu našel společenskou

podporu. Popularizaci sbírky se z pozice vedoucího od roku 1948 do 1978 věnoval Ludvík Kunz. V těchto letech vedle jednotlivostí obohatil sbírku o soubor 450 kusů keramiky z majetku zrušeného ženského vzdělávacího spolku Vesna. V roce 1959 bylo získáno 107 fajánsů od brněnského sběratele Otakara Vaňury. V následujících letech se sbírka programově rozšiřovala formou nákupů či odkazů dalších soukromých sběratelů. Optimální podmínky pro práci etnografického oddělení nastaly v roce 1961, kdy bylo přemístěno do adaptovaného Paláce šlechticů.

Poměrně rozsáhlý text charakterizuje moravské fajánse uložené ve sbírkách Moravského zemského muzea. Metoda chronologického výkladu je jednoznačně neefektivnější při výkladu historie artefaktů. Nejvýznamnější sbírkové předměty jsou popsány nejen z hlediska výzdoby, ale sledujeme i společenské okolnosti doby vzniku. Je věnována pozornost souvislostem, které mohly ovlivnit tvorbu džbánkařů v jednotlivých střediscích výroby.

Komentář ke sbírce keramiky doplňuje soubor značek na výrobcích a sbírka kresebné dokumentace. Podle potřeby je text na stránkách vybaven poznámkovým aparátem a ilustracemi podle odborných pasáží. Nechybí místní a jmenný rejstřík. Soupis použitých pramenů a literatury dokládá ve frekvenci jmen autorů míru jejich zájmu o problematiku kulturního i společenského významu výroby fajánsů na Moravě.

Rozsah následujícího obrazového katalogu plně odpovídá velikosti sbírky i jejímu mimořádnému kulturnímu významu. Celkem je uveřejněno 946 exponátů s podrobnou dokumentací, popisem a způsobem akvizice.

Autorka Alena Kalinová v díle zúročila mnohaleté badatelské úsilí a výsledky zpracovala na vysoké odborné úrovni. Mimořádnou kvalitu katalogu akcentuje grafická úprava i polygrafické zpracování. Jistě nejen proto bylo dílo Aleny Kalinové oceněno v rámci ankety České národopisné společnosti jako nejúspěšnější počín za rok 2023 v kategorii publikace.

Miloš Melzer
Šumperk

Luboš KAFKA - Markéta PALOWSKÁ: Lidové podmalby na skle ve sbírkách Ostravského muzea

Ostrava: Ostravské muzeum, 2023, 288 s.

Zájemcům se dostává do rukou v pořadí patnáctý a zatím nejmladší katalog muzejní sbírky podmaleb na skle. Úctyhodný počet publikací dokládá badatelský zájem o tyto atraktivní artefakty tradiční lidové výtvarné kultury, který od 90. let 20. století

vykrytalizoval v systematické vydávání soupisů kolekcí. Většina z nich pochází z pera Luboše Kafky, znalce lidové výtvarné kultury, jehož jméno je s fenoménem sklomaleb dnes neodmyslitelně spjato. Severomoravským a slezským podmalbám se etnolog věnoval již v roce 2019 ve stati popisující fond Muzea Novojičína. Loni se ke kolekcím regionů vrátil při vzniku katalogu podmaleb Slezského zemského muzea v Opavě ve spolupráci s kurátorkou Miroslavou Suchánkovou.

Katalog sbírky Ostravského muzea, která v současnosti disponuje s počtem 342 podmaleb, je výsledkem jeho součinnosti s etnografkou Markétou Palowskou, bývalou správkyní ostravské etnografické sbírky, dnes kurátorkou Muzea Novojičína. Znalecky přispěla autorům i ostravská historička Kateřina Barcuchová.

Publikace, strukturou podobná soupisu fondu podmaleb z Opavy, seznamuje čtenáře hned na úvod s genezí sběrů Ostravského muzea. Ty

souvisí především se jménem učitele Karla Jaromíra Bukovanského (1844–1932), jenž poprvé prezentoval svou sbírku včetně podmaleb na území Slezské Ostravy roku 1872. Tento rok je zároveň považován za počátek ostravského muzejnictví. K dalšímu rozšíření sbírek došlo přispěním archiváře Aloise Adamuse (1878–1964), který zakoupil (roku 1927) 150 podmaleb od pátera Josefa Slavíčka (1866–1944). Po nejrůznějších přesunech získalo muzeum roku 1931 své nynější sídlo, budovu ostravské Staré radnice. Po druhé světové válce navštívil fond sklomalb polský znalec lidového umění Josef Grabowski (1901–1977) a označil jej jako jednu z nejlepších kolekcí svého druhu u nás. I sami autoři katalogu oceňují ostravský soubor jako „klenot“ tradiční lidové kultury, jehož doklady patří k nejnavštěvovanějším částem sbírek.

Prezentovaná publikace vznikla v roce 2023. Byl to zároveň rok konání konference věnované Josefu Slavíčkovi, současně 150. výročí narození starosty Jana Prokeše, díky němuž získalo Ostravské muzeum své sídlo na radnici a také 100. výročí nástupu Aloise Adamuse do funkce městského archiváře. Slavnostní prezentace proběhla 7. prosince 2023.

Po úvodní kapitole následuje část představující techniku sklomalby a její historii známou od starověku. K procesu jejího zlidovění docházelo od 60. až 80. let 18. století ve sklářských oblastech. Odtud se rozšířila do dalších míst a potom 100 až 150 let provázela

vesnické a maloměstské obyvatelstvo jako jeden z nejoblíbenějších náboženských a výzdobných artefaktů. Řemeslné malby na skle byly určeny pro městské prostředí a vytvářeli je proškolení tvůrci. Jejich úloha spočívala zejména v estetickém a reprezentativním účinku. Vedle toho lidová produkce neškolených tvůrců upřednostňovala náboženský, upomínkový a pietní význam. Malba takových tabulí nebyla příliš výtvarně propracovaná, zato se vyznačovala expresivním emočním nábojem. Zobrazovala náboženské náměty ze života Ježíše Krista, Panny Marie a světců.

České muzejní kolekce shromažďují okolo 15 tisíc obrázků na skle a ostravský fond náleží k nejhodnotnějším souborům co do kvantity, ale i kvality.

Katalogovou část publikace rozčlenili tvůrci podle provenience, malířů a dílen. Na počátku kapitol shrnují jejich specifika, charakteristiky oblasti, dataci, badatelský zájem a ikonografické zvláštnosti. Texty doplňuje obrazová dokumentace a poznámkový aparát odkazující na literaturu a konkrétní inventární čísla uváděných děl.

Uvozuje ji řemeslná produkce, která je ve sbírkách zastoupena 14 kvalitními exempláři z 2. poloviny 18. až počátků 19. století. Za zmínku stojí dvě práce od tzv. *malíře rumělkových pláštěů* a dva obrazy z dílny Vincenze Jankeho z Nového Boru.

Nejpočetnější součást sbírky (68 artefaktů) pochází z východního Slezska (tzv. Těšínského Slezska, Frýdecka) a řadí se k největším kolekcím tohoto

regionu u nás. Oblast se těšila velké badatelské pozornosti a přesto, že podmaleb se zde dochovalo poměrně málo a jejich výroba je mladá (z poloviny 19. století), patří ke specifickým variantám s některými výlučnými vyobrazeními (např. Panny Marie Frýdecké a další). V 60. letech 20. století zavedla Věra Hasalová dodnes platnou třístupňovou klasifikaci oblasti. V ní rozlišuje působení malířů tzv. *skupiny pastelového koloritu* (tzv. *pastelové skupiny*), *skupiny pestrého ornamentu* (*pestré skupiny*) a *skupiny se šmolkově modrým laděním* (*modré skupiny*).

Následují sklomalby ze západního Slezska, kde se vyvíjely jedny z nejrozmanitějších variant. Mezi Javorníkem, Bruntálem, Opavou a Ostravou existovala sklomalba od 2. poloviny 18. století. Nejvýraznější dílny klasifikovala Zdenka Vachová. Z nejstarší malby tzv. *starého českého Slezska* z poslední třetiny 18. století se dochovalo šest exemplářů. Mezi nimi je jedna z nejpozoruhodnějších podmaleb na našem území – vyobrazení sv. Barbory jako císařovny Marie Terezie připisované tzv. *malíři Jaroměřického Veraikonu*. V období rustikalizace tvořila dílna tzv. *malíře (stařecky) propadlých úst* a tzv. *malíře bledých tváří*, jak jej nazval Karel Černošský ve 40. letech 20. století. Ze čtyř podmaleb dosahuje vynikající kvality zobrazení Panny Marie Bolestné. Na přelomu 18. a 19. století působila na Krnovsku dílna nazývaná *skupinou drobnomalby* nebo *miniatur*, po níž se v Ostravě dochovalo 11 exemplářů. Podmalby vynikají

vepsanou datací, což nemá u nás jinde obdoby. Na Opavsku vedle toho působila mladší tzv. *skupina živého inkarnátu*, z jejíž produkce má ostravská sbírka osm příkladů. Kolem poloviny 19. století dosáhla vysoce rozvinuté tvorby tzv. *vitrážová* nebo *javornická* skupina z okolí Javorníka a Jesenicka a nejmladší, tzv. *grafická skupina* z oblasti mezi Javorníkem, Jeseníkem a Bruntálem.

Pomezí Slezska, severovýchodní Moravy a Slovenska zastupuje v ostravské sbírce 40 kusů podmaleb. Pravděpodobně v širším okolí Ostravy působil kolem poloviny 19. století malíř, jemuž jsou připisované dva unikáty, datované obrazy Křestu velmože (patrně Bořivoje) sv. Cyrilem a Metodějem z roku 1846 a sv. Valentina léčícího epileptického chlapce z roku 1847. Na území českého Slezska vznikl dochovaný cyklus křížové cesty včetně 15. zastavení Nalezení svatého kříže a v částech Moravskoslezského a Zlínského kraje se dochovaly artefakty neurčené *severomoravské skupiny* malířů. K zajímavým exemplářům patří sv. Florián s tělem znázorněným v en face, ale hlavou z profilu.

Výrazný vliv na malíře severní Moravy i východního Slezska zejména frýdeckou tzv. *pestrou skupinu podmaleb* měl tzv. *malíř zalomených obočí*. Působil v poslední třetině 19. století patrně mezi Zábřehem a Olomoucí a hypoteticky jím mohl být Ignác Günther z Loštic (okolo 1807–1887). V Ostravském muzeu disponují 37 exempláři. Poměrně ojedinělá jsou

zobrazení sv. Rocha, Útěku do Egypta, Posledního soudu a další.

Jižní a střední Morava je v ostravské sbírce zastoupena 39 artefakty z různých období vývoje. Raný stupeň zlidovělé produkce z 1. třetiny 19. století z širšího Brněnska tzv. *skupiny růží a tulipánů* zastupují tři podmalby. Oblast Českomoravské vrchoviny reprezentuje ve sbírkách šest artefaktů z přelomu 18. a 19. století. Pět exemplářů pochází z dílny tzv. *malíře štětcem malovaných (huňatých) obočí ze Ždánic*. Od něj vyniká malba Pěti ran Ježíše Krista. Nejpočetněji, 17 podmalbami, je zastoupena tvorba tzv. *malíře zvlněných obočí*, z nichž nejkvalitnější jsou zobrazení sv. Cyrila a Metoděje a čtyř tematická podmalba se sv. Trojicí Bolestnou, sv. Annou Učitelkou, Maří Magdalenou a Janem Nepomuckým.

Početná skupina 44 exemplářů zastupuje oblast severních Čech. Malíři zde více než jinde spolupracovali se specialisty ovládajícími náročné techniky dekorování skla a malbu kombinovali s efektními podbrušovanými rámcí. K ikonograficky nejcennějším patří vyobrazení sv. Petronily a Panny Marie ze Svaté Hory u Příbrami.

Jedno z nejproduktivnějších center leželo v Kladsku podél českých hranic na polské a patrně i české straně v oblasti severovýchodních a východních Čech. Výroba se soustředila v obci Kaiserswalde (dnes Lasówka) od 2. poloviny 18. století a vrcholu dosáhla po polovině 19. století. Ranou fází nazvanou *skupinou dolnoslezských*

unikátů reprezentuje v Ostravském muzeu šest exemplářů, pozdější sériovou produkci z 2. poloviny 19. století zastupuje osm artefaktů. Dokumentují orientaci kladských dílen na nedaleká poutní místa (např. Panna Marie Sněžná z Králík) a oblíbené světky. Nejcennějším příkladem je ojedinělé vyobrazení alegorie podzimu.

Jedno z nejvýznamnějších středisek na našem území představuje oblast jihočesko-rakouského pohraničí. Na konci 18. století sem přicházeli skláři ze severních Čech. Z české obce Pohoří se výroba rozšířila do dalších středisek a kolem roku 1800 do rakouské obce Sandl. Ostravské muzeum vlastní 11 artefaktů většinou pocházejících z 2. a 3. čtvrtiny 19. století. Po výtvarné stránce je nejhodnotnější vyobrazení Nalezení sv. Jenovéfy.

Další část ostravského fondu obsahuje 19 slovenských příkladů a jednu pravoslavnou ikonu z Rumunska. Zbývajících sedm exemplářů má buď nejistou provenienci, nebo jsou poškozené či nespecifické.

Poslední kapitola věnovali autoři novodobé produkci. Tři z pěti podmalieb představují díla významné regionální naivní malířky Alžběty Fojtkové (1913–1972).

Textové části kapitol doplňuje bohatá fotodokumentace s detailními popiskami. Obsahují pasportizační údaje, zmínky o akvizicích, poznámky s ikonografickými, kompozičními či autorskými zajímavostmi. Autoři v nich popisují vlivy na regionální produkci, provázanost s poutními místy

apod., což může být prospěšnou inspirací pro další badatelský zájem.

Textovou i obrazovou část katalogu uzavírá resumé v češtině, němčině i angličtině a výběr z pramenů a literatury. Cennou přílohu představují i dvě mapy autorů Luboše Kafky a Romana Malacha z roku 2019. Zobrazují doložené i předpokládané dílny podmaleb a jejich zastoupení v muzejních sbírkách Slezska, severní, severovýchodní a severozápadní Moravy. Publikace vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury České republiky a v nákladu 200 kusů ji vydalo Ostravské muzeum.

Závěrem lze konstatovat, že předložený soupis představuje další významný střípek do syntézy zpracování muzejních sbírek tradičních lidových podmaleb v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Vedle katalogu podmaleb Slezského zemského muzea v Opavě doplňuje podstatně výzkumy kolekci Moravkoslezského kraje. Ale neomezuje se pouze na zhodnocení jednoho muzejního fondu, nabízí navíc přesah a souvislosti s produkcí sousedních i vzdálenějších oblastí. Předkládá i nový přístup ke zveřejňování detailnějších informací o jednotlivých dílech, který může být důležitým vodítkem dalších výzkumů. Autorům soupisu lze tedy gratulovat k vytvoření fundovaného příkladu katalogu a budeme doufat, že další podobné publikace budou následovat.

Šárka Prokešová

Etnografický ústav MZM Brno

Mychajlo SYROCHMAN - Jaroslav DŽOGANÍK: Stratené skvosty lemkovskej architektúry

Svidník: Tlačiareň Svidnícka,
2021, 127 s.

Z etnografických skupin ukrajinských horalů představují Lemkové nejzápadnější skupinu. Publikace mapuje kostely (dřevěné cerkve) na východním Slovensku, v okresech Svidník, Stropkov, Snina, Bardějov a Medzilaborce, již zaniklé, které lze částečně rekonstruovat na základě fotografií a kresebné ikonografie. Proto autoři využívají i fotografie např. českého badatele Floriána Zapletala (1884–1969). Bohužel, k některým dřevěným kostelům však žádná dokumentace neexistuje. Většina dřívě existujících dřevěných chrámů pochází zhruba z poloviny 18. století.

Kostel v Andrejové (z let 1738–1882) se v původní podobě zachoval na obraze z roku 1906 s mohutnou věží. Zajímavá cerkev byla postavena v obci Dara u Sniny v roce 1746, ale kostel i obec zanikly 1980 zatopením vodní nádrží Starina. V obci Havranovec byly celkem tři kostely, ale dřevěný, postavený v 18. století, byl zničený v době 1. světové války (1915). Mimořádně zajímavý byl objekt dřevěné cerkvi svatého Michala (1791–1994) v obci Krajná Bystrá, považovaný na skvost lemkovské lidové architektury. Pozornost cerkvi věnoval významný ukrajinský

architekt Volodymyr Sičynskij (1894–1962), autor monografií *Dřevěné stavitelství na Makovici* (Praha 1939) a *Dřevěné stavby v karpatské oblasti* (Praha 1940).

K lemkovské cerkvi sv. Michala v Nižném Orlíku se dochovalo neobvyklé množství fotografií (Jan Štenc, Florian Zapletal), jakož i grafik (Josef Řeřicha, Jan Němeček). V obci Nová Polianka se nacházely zajímavé interiérové malby zřejmě z roku 1779, výjimečně dochovaný byl i tzv. babinec. Kostel byl na základě přesné dokumentace postaven znovu (jde o kopii) v Muzeu ukrajinské kultury ve Svidníku. Všichni znají nový chrám Ochrany Presvätej Bohorodičky s nezvykle vysokou věží s lomenou střechou, který se nacházel v obci Varadka (18. století – cca 1924).

Zajímavá situace nastala u cerkvi sv. Paraskevvy (z konce 18. století) v obci Vyšná Polianka, kde v roce 1919 z původní dřevěné cerkve byl postaven menší kostel, jenž prošel v roce 1958 generální opravou. Zajímavý stavební vývoj měla cerkev sv. Michala Archanjela v obci Vyšný Slavkov (1. pol. 18. století – 60. léta 20. století), kdy se po generální rekonstrukci v roce 1850 dostaly stanové střechy lodě a svatyně pod společnou dvouposchodovou střechu. Zřejmě tehdy stavba ztratila lemkovský charakter a získala spíše výraz renesanční architektury východního Slovenska. Jeden z nejstarších dřevěných kostelů byl založen v roce 1698 v obci Závada (zřejmě zničen ve 20. letech 20. století)

a v roce 1927 postaven na jeho místě kamenný chrám sv. Michala Archanjela (od roku 1963 Národní kulturní památka). Architekturu lemkovských cerkvi představuje také chrám sv. Kosmy a Damiána v obci Vyšný Komárnik postavený v roce 1924 na místě původního dřevěného kostela z 18. století.

Nový dřevěný chrám byl vybudován v obci Kurimka ještě v letech 1923–1930, což je jistě ojedinělá pozdní záležitost. Byl zbudovaný podobně jako už zděné chrámy v době, kdy značné množství dřevěných cerkvi bylo nahrazeno novými svatyněmi. Určitá část pak zanikla už dříve v době 1. světové války (zejména v letech 1914–1915) a za 2. světové války při bojích roku 1944. Dostí předmětů z interiéru dřevěných cerkvi se dostalo do Muzea Šarišské župy (nyní Šarišské muzeum v Bardějově).

Publikaci doprovází velké množství černobílých fotografií, kreseb a plánové dokumentace (řezy a půdorysy); nejstarší skupina snímků pochází z počátku 20. století.

Lubomír Procházka
Hornické muzeum Příbram

Joanna MAURER: Sousedé. Migrace Poláků do Česka a Čechů do Polska po roce 2004

Brno: Masarykova univerzita,
2022, 187 s.

„Migrace“, „imigrace“, „emigrace“, „migranti“, „imigranti“, „emigranti“ a další termíny, které se s těmito váží, pevně zakotvily ve veřejné oblasti, nalézáme je v publicistice, v politice, ekonomii, demografii... Zároveň to, k čemu se tyto pojmy vztahují, se přenáší do zkušeností stále většího počtu středovýchodních Evropanů. Důvodem je masové a všeobecné měřítko těchto jevů zároveň s jejich společenskými důsledky. Mezinárodní mobilita lidí a její dimenze se staly předmětem zájmu výzkumných komunit v Polsku, České republice a dalších zemích bývalého socialistického tábora celkem nedávno, tedy v 90. letech XX. století. Určitě je to spjato s proměnami politickými, ekonomickými a změnami zřízení, které se staly údělem oblasti po roce 1989. Tyto změny přinesly pootevření dosud hermeticky uzavřených státních hranic, postupně stále lehčí možnost jejich překračování – takže masy lidí se najednou mohly přemísťovat z jednoho státu do druhého nejen jako turisté, ale i se záměrem přeshraničního zaměstnání i bydlení. Nové rámce právní, administrativní i politické, poskytující zlepšení v této oblasti občanům zemí jako Polsko,

Česko, Slovensko, Litva, Lotyšsko, Estonsko, zajisté přineslo přistoupení těchto zemí do EU v roce 2004.

Ve zmíněném období velká část lidí rozhodnutých pro migraci volila země západní Evropy, ale byli mezi nimi i tací, co se rozhodli přestěhovat se do států bezprostředně sousedících s jejich rodnou zemí. Právě této skupině migrujících se z etnologické perspektivy věnuje s Masarykovou univerzitou v Brně svázaná Joanna Maurer, autorka knihy *Sousedé. Migrace Poláků do Česka a Čechů do Polska po roce 2004*, která tvoří 27. díl edice „Etnologické studie“, vydané zmíněnou univerzitou. Obsah a struktura publikace se zabývá motivy, vedoucími migranty k přesídlení do státu sousedícího se státem jejich původu, praxí provázející „vrůstání“ do nového místa bydliště. O tom je kniha, která má devět kapitol, jimž předchází *Úvod* a rámuje *Závěr*.

Po krátkém úvodu, který přibližuje téma a strukturu díla, se Joanna Maurer přenesla do první kapitoly, kde prezentuje výzkumné problémy, jimiž se zabývá, představí metodologii a výzkumné techniky, které jí pomohly shromáždit konkrétní původní materiály. V této části knihy autorka vykresluje charakteristiku zkoumané skupiny, která sestává z 24 Poláků bydlících v Česku a 11 Čechů, kteří se rozhodli pro bydlení v Polsku.

Její informátoři a informatorky mají od 23–41 let a bydlí většinou ve větších městech zmíněných států. Z této části její práce vyplývá, že základem výzkumu je rozbor interview provedených s respondenty v letech 2016–2021.

Druhá kapitola prezentuje migraci Poláků do Česka a Čechů do Polska v historické, sociologické a etnologické perspektivě. Při této příležitosti autorka reflektuje literaturu faktu a snaží se prezentovat určité tendence a vzory provázející polsko-českou migraci, kde se nacházejí nejpočetnější skupení (diaspory) Poláků v České republice a kde Čechů v Polsku. Pozornost badatelky se však ubírá směrem k projevům a struktuře migrace, která existovala mezi oběma zeměmi, explicitně po jejich přistoupení k EU v roce 2004.

Ve třetí části knihy se autorka věnuje motivům, které dominují v rozhodnutí opustit rodnou zemi a přesídlit do sousedního státu. Na základě dostupné literatury, ale především na základě informací od respondentů Joanna Maurer podotýká, že počáteční důvody migrace byly většinou edukační povahy – účast v programu Erasmus. Zde si autorka všimá silných i slabých stránek programu, popisuje zavedenou praxi, protože tyto poznatky mohou podpořit či minimalizovat šanci integrace zahraničních studentů se společností přijímající země. Jiný důvod – pracovní (ekonomický) – tj. lepší pracovní nabídka než v zemi původu, snaha najít vyšší životní standard, zlepšení ekonomické situace, finance... V odpovědích se objevuje také vztahový (mezilidský) aspekt – partnerský vztah s milovanou osobou a snaha o společný život s ní v zemi jejího původu atd. Existuje také migrace jako zážitek, etapa životní pouti.

Další část knihy se věnuje jevu transnacionalismu – jeho definici, čím

se charakterizuje, co jej určuje, co mu přeje, jaká je tradice jeho výzkumu; poté následuje část, kde jsou analyzovány výpovědi informátorů a informantek. Badatelce to umožní objevit určité vzorce a rozměry transnacionalismu v praxi polských i českých migrantů. Čtenáři zde najdou informace na téma ekonomického, společenského, normativního, spotřebního a osobnostního rozměru transnacionalismu.

V páté kapitole se Joanna Maurer věnuje kategorii prostoru a tomu, jakou úlohu hraje ve zkušenostech zkoumaných polských a českých migrantů. Svě úvahy začne krátkým úvodem k tradici výzkumu a teoretických úvah spojených s prostorem, které se manifestovaly v oblasti humanitních a společenských věd. Když hovoří o kulturním a společenském aspektu „místa“, o tom, co určuje „svůj“ prostor a oproti němu prostor „jejich“ (cizí), odvolává se mj. na Arnolda van Gennepa (1873–1957), Mircea Eliade (1907–1986), Bronislava Malinowského (1884–1942), Ervinga Goffmana (1922–1982), Anthonyho Giddense, Erica Hirshe, Zygmunta Baumana (1925–2017) nebo Marca Augé (1935–2023)

Teoretické koncepce ohledně „prostoru“ pomáhají autorce pochopit a interpretovat výpovědi respondentů s ohledem na praxi jejich přivykání, zařizování, používání a managementu prostoru, v kterém případně migrantům žít a fungovat. Badatelku zde zajímá, zda a kdy jsou migranti připraveni přijmout nové bydliště za „svě místo na zemi“, za svůj domov; také,

jak konkrétně fungují v místě bydliště, jak se cítí jako sousedé, jak vnímají město coby společenský prostor, jeho kulturní nabídku, infrastrukturu apod. Bezvýznamný není ani dotaz na „pracovní“ prostor.

Šestý díl se věnuje vnímání času na základě zkušenosti migrantů. Po krátkém teoretickém úvodu týkajícím se koncepce času v kultuře a společnosti v rámci humanitních a společenských věd, autorka rozebírá výpovědi respondentů a respondentek pod úhlem toho, jakou úlohu má v jejich biografiích rozhodnutí o migraci (migrace jako hraniční bod), jak vnímají ubíhající čas, jak hodnotí místo svého původu (mj. v kontextu společenském) po jisté době v nové zemi a jaké obavy mají z průběhu času a svých migračních podmínek.

Zajímavým kontextem je Joannou Maurerovou nabízená typologie migrantů, kterou lze nalézt v sedmé kapitole knihy nazvané „Sousedé“. Zde se autorka inspiruje pracemi Zygmunta Baumana a Agnieszki Trąbki. Uvažování nad aspekty vztahu k samotné migraci, vztahu k místu původu, vztahu k místu aktuálního pobytu migrantů a jejich vztahu k času v rámci jejich biografie (například zda se orientují na dobu místa pobytu nebo původu, nebo snad žijí skrze moment, bez nostalgie) nabízí 5 typů migrantů: *integrováný*, *loajální*, *expat*, *nomád* a *hledající*. Takové rozřazení jí umožňuje roztřídit zkoumané osoby.

V osmé kapitole autorka rozebírá fenomén stereotypu. V teoretickém

úvodu vysvětluje, co stereotypy jsou a jaké jejich kategorie lze prezentovat, sděluje výsledky polského i českého výzkumu na téma vztahu občanů Polska a Česka k představitelům ostatních národů (a které národy jsou jim nejsympatičtější). V tomto rámci rozebírá výpovědi informátorů a informátorek. Věnuje pozornost tomu, jaké představy měli o občanech zemí, kam chtěli emigrovat, a to, zda a jak moc tyto stereotypy zesílily či zesláblily nebo se proměnily během pobytu v novém bydlišti. Autorka nejen zkoumá představy Poláků o Čechách a Čechů o Polácích, z jakých komponentů sestávají stereotypy těchto sousedních národů, čím jsou si podobné a čím odlišné, ale také, jaký význam mají pro konkrétní lidi rozhodující se emigrovat.

Poslední část knihy je pokusem o obecný pohledu na migraci Poláků do Česka a Čechů do Polska, včetně toho, co očekávají od nové životní situace, s čím počítali a počítají v souvislosti s rozhodnutím emigrovat do sousední země. Čtenář tady najde autorčiny závěry ze srovnání migrantů polských s českými s poukazem na to, co je spojuje, a naopak, co je rozděluje. Podle Joanny Maurer je společným jmenovatelem podmínek migrantů z Polska i z Česka uvědomění si jinnosti své nebo kulturně společenského prostředí, v němž se nacházejí, jak rovněž vlastní odlišnosti, kde hlavní význam má jejich národní vědomí. Co odlišuje migranty z Polska od jejich českých protějšků je, že pro ty první je rozhodnutí mnohem lehčí než pro

ty druhé, také oni častěji navštěvovali a udržovali kontakt s rodinou, udržovali hustší síť mezinárodní provázanosti, ale proces jejich integrace s novým prostředím probíhal pomaleji.

Dílo Joanny Maurer je zajímavé pro ty, koho zajímá antropologie migrace. Ilustruje nejen praxe a strategie osob přesídlivších do jiné země, ale také se věnuje otázce identity, stereotypů, autostereotypů a vztahu migrantů k dalším migrantům (např. vůči lidem původem z Ukrajiny). Velkou měrou byly dotazovány osoby, které

lze zařadit do střední třídy. V tomto kontextu lze namítnout, že autorka dostatečně nezohlednila představitele tzv. „pracujících tříd“, osob s nízkou kvalifikací či bez kvalifikace, zaměstnaných v továrnách a na stavbách.

I tak je možno tuto práci doporučit všem, které zajímá problematika migrace, problematika polsko-českých vztahů a problematika stereotypů.

Grzegorz Studnicki
Uniwersytet Śląski Katowice

Obr. 1. Z předávání cen České národopisné společnosti ve Strážnici 29. června 2024. Foto T. Hájek, archiv NÚLK Strážnice.

Obr. 2. Tradiční družební setkání etnologů na česko-slovenské hranici na Velké Javořině 26. října 2024. Foto M. Válka.

CONTENTS

Articles (peer reviewed)

Martina Pavlicová – Lucie Uhlíková: *Tradition and Its Conceptual Crossroads: Music and Dance Folklore in the Czech Lands as a Research Question*..... 5

Alena Křížová: *Restoration of Folk Costumes in Brno Districts*..... 20

Mariia Kazmyrchuk: *The Religiousness of Ukrainian Refugees in Slovakia as an Indicator of Their Adaptive Potential to Cultural Integration* 34

Material Articles (peer reviewed)

Jitka Petřeková: *From Farming on Deforested Land to a Museum Exhibition: the Historical Development of a Velké Karlovice Farmstead no. 201 in the Context of Family Memory* 57

Martin Drozda: *Raabisation and Its Influence on the Transformation in Rural Development in the Haná Region: the Examples of the Villages of Rolsberk and Velký Týnec* 79

Personalia..... 89

Books..... 114

Národopisný věstník / Ethnographic Journal is regularly indexed or abstracted in: AIO, CEJSH, EBSCO, ERIH PLUS, SCOPUS

Pokyny pro autory, etická a ediční pravidla spolu s licenčními podmínkami a další informace jsou k dispozici na webové stránce časopisu. / Instructions for authors, ethic and edition rules and licence terms and conditions, and further information are available on journal's homepage: <https://narodopisnyvestnik.cz>

Příspěvky zasílejte elektronicky na adresu redakce / Please, send your texts via electronic mail to the address: valka@phil.muni.cz

Jazykové korektury / Proofreading: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny / Translation into English: PhDr. Zdeňka Šafaříková

Grafické zpracování, tisk / Layout, print: Metoda spol. s r. o., Brno

Toto číslo vyšlo v prosinci 2024 / This number was published in December 2024

© Česká národopisná společnost, z. s. / Czech Ethnological Society

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Ethnographic Journal

Založen 1906

Ročník XLI (83) / 2024 / 2

Studie

Martina Pavlicová – Lucie Uhlíková: **Tradice a její konceptuální křižovatky: hudební a taneční folklor v českých zemích jako výzkumná otázka**

Alena Křížová: **Obnova krojů v brněnských městských částech**

Mariia Kazmyrchuk: **The Religiousness of Ukrainian Refugees in Slovakia as an Indicator of Their Adaptive Potential to Cultural Integration**

Materiály

Jitka Petřeková: **Od pasekářského hospodářství k muzejní expozici: historický vývoj usedlosti čp. 201 z Velkých Karlovic v kontextu rodinné paměti**

Martin Drozda: **Raabizace a její vliv na proměnu vesnické zástavby na Hané. Příklad vesnic Rolsberk a Velký Týnec**

Personalia

Knihy